

DENG

SİYASAL VE KÜLTÜREL DERGİ

Evin Turizm İnşaat ve Yayıncılık Ticaret
Limited Şirketi Adına
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Umut AYTAŞ

Sahibi ve
Genel Yayın Yönetmeni
Bayram BOZYEL

Hukuk Danışmanı
Av. Hasan Dağtekin

YAZIŞMA ADRESİ
Kurtisailpaşa 5. Sok. Fırat 5 Apt.
Kat:1 No:2 Ofis/DİYARBAKIR
Tel/Faks: (0412) 229 02 88
E-mail: kovaradeng@mynet.com

BASKI
Saygın Reklam
Tel: (0412) 224 95 35 / Diyarbakır

ISSN: 1302-7964

HEWLÊR
Tel: 009647504456108

İçindekiler - Naverok

Merhaba 2

Neval Sevda ÇELİK

Kürt halkı için var oluş zamanı 3-6

Haydar CİHANER

Ortadoğu'da yılın ilk ayı 7-10

A. Mecid DURMUŞ

Gelo gefên mezin bo rêkeftinek mezin e 11-12

Vedat KOÇAL

Türkiye'de parlamenter kriz ve alternatif Kürt siyaseti: *Doğum sancısından yalancı gebeliğe mi?* 13-17

Elî ŞEMDÎN

Kurd û riya Şamê 18-19

Mesud TEK

Muhabad değil Kürdistan Cumhuriyeti 20-23

Tahsin SEVER

II. Dünya Savaşı'nın siyasal koşulları ve Kürtlerin devletleşme çabası 24-27

Ümit TEKTAŞ

Değerleri ve kavramları yeniden ele almak üzerine 28-35

Mehmet BAYRAK

Giriş: Aleviliğin ve Alevilerin serencamı 36-40

Hasan DAĞTEKİN

Belli başlı uluslararası belgelerde dil hakları 41-44

Mazhar KARA

Dijital dünyada, güncel küresel felaketlerin kültürel melezleşmeye etkileri 45-48

Munzur ÇEM

İçerik bakımından Dersim Lawıkları-II 49-64

Merhaba

Sala 2020an bi bûyerên girîng despêkir. Bi taybetî jî li Rojhelata Navîn da...

Piştî kuştina fermanîdarê Hêza Qudsê a li ser Artêşa Îranê Qasim Suleymanî li Bexdayê jî aliyê hêzên Emerikayî ve, carek din bala herkesî vegeriya li ser Rojhelata Navîn.

Ev êrişa Emerikayê bû sedem ku li Irak, Îran û Suriyê hemî hensengî-balans serûbin bibin. Li ser vê êrişê jî niha ve senaryoyên dabêşkirina Irakê li ser sê perçeyan hatiye rojevê. Di vê qonaxê da a herî grîng ew e ku Kurd, bi taybetî jî Herêma Kurdistanê di nav vê hercûmercê da wê stratejiyeke çawa bişopînin. Yek jî rudaneke muhim jî ev e, siyaseta Tirkîyê a li Suriyê ya bi armanca dagirkeriyê gihîştîye asta xwe ya dawî. Tiştên ku niha li Îdlîbê diqewimin Tirkîyê xistiye neqebeke teng û bireke bêbinî.

Nivîskarên me Sevda Çelik, Haydar Cihaner û A. Mecid Durmuş her yek jî wan di gotarên xwe da li ser bûyerên dawîn disekinin û jî bo stratejiya ku divê Kurd bimeşînin pêşniyayarên xwe diyar dikin.

22 Çileyê vê salê (2020) da PAK û PSKê li Diyarbekirê bi minasebeta 74 saliya Komara Kurdistanê li Mahabadê panelek li darxistin. Du gotarên ku di panelê da jî aliyê Mesut Tek û Tehsin Sever ve hatin pêşkêş kirin, jî ber giringîya wan me li vir cî da wan û pêşkêşê xwendevanên xwe kir.

Di vê hejmarê da herwisa hûn ê nivîsara Mehmed Bayrak a li ser Baweriya Elewîtiyê, makaleya Umit Tektaş a li ser Nirx û Têgehên ku dewama nivîseke di hejmarên berê ye û analîzeke kêrhatî ya akademisyen Vedat Koçal a li ser Siyasetê Kurd a Alternatîv bixwînin.

Yek jî rêvebir û nûnerê Partiya Pêşverû (PDPKS) Elî Şemdîn jî gotara xwe da danûstendinên dawî yê di navbera Kurdan û rejîma Suriyê jî bo me ronahî dike.

Di vê hejmarê da Munzur Çem lêkolîna xwe ya derbarê Lawikên Dêrsimê de ku beriya wê di hejmara buhurî da hatibûn weşandin, Hasan Dagtekin di belgîyên sereke yê navneteweyî de mafên ziman û Mazhar Kara jî di serdema dijîtalî de bandora karesatên rojane ya li ser melezîbûna çandî pêşkêşî me dikin.

Em hêvî dikin dema bixwînin hûn ê biecibînin.

Merheba

Dünya, 2020 yılına ses getirici olaylarla girdi. Özellikle de Ortadoğu'da...

Bu yılın ilk günlerinde ABD'nin İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'yi Bağdat Havaalanı'nda insansız hava araçlarıyla öldürmesinin ardından, gözler bir kez daha Ortadoğu'ya çevrildi.

ABD'nin söz konusu saldırısı Irak, İran ve Suriye'deki bütün dengeleri altüst edecek bir enerji ortaya çıkarttı. Bu yeni durum daha şimdiden Irak'ın üç bölünme senaryolarını gündeme getirmiş durumda. Daha da önemlisi Kürtlerin, özel olarak da Güney Kürdistan'ın bu hercümerç içinde nasıl bir yol izleyeceği meselesi yeniden güncellik kazandı. Bu yılın diğer önemli bir gelişmesi ise Türkiye'nin Suriye'de izlediği saldırgan ve yayılmacı siyasetin sonuna gelmiş olmasıdır. Son dönemde İdlip'te yaşanan olaylar Türkiye bakımından bir yol ayrımına işaret ediyor.

Yazarlarımızdan Sevda Çelik, A. Mecid Durmuş ile Haydar Cihaner makalelerinde bu son sıcak gelişmeleri çok yönlü değerlendirerek Kürtlerin izlemesi gereken strateji bakımından önemli tespitlerde bulunuyorlar.

22 Ocak'ta (2020) Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti ile ilgili Diyarbakır'da bir panel gerçekleştirildi. PSK ile PAK'ın gerçekleştirdiği bu panelde Sayın Mesut Tek ile Tahsin Sever'in konuyla ilgili yaptıkları sunumlara bu sayımızda yer verdik.

Bu sayıda ayrıca Mehmet Bayrak'ın Alevilik İnancı ile ilgili bilgilendirici yazısını, Ümit Tektaş'ın geçen sayılarımızdan devam eden derinlikli Değerler ve Kavramlar makalesini, akademisyen Vedat Koçal'ın Alternatif Kürt Siyasetine ilişkin tespitlerini içeren analizini okuyacaksınız.

Partiya Pêşverû'nun (PDPKS) önemli simalarından Elî Şemdîn Suriye'de Kürtlerin rejimle sürdürdüğü diyalog sürecini değerlendiren bir makale yazdı.

Yine bu sayıda Munzur Çem'in geçen sayıdan devam eden Dersim Lawîkları'nın ikinci bölümünü, Hasan Dagtekin'in Belli Başlı Uluslararası Belgelerde Dil Hakları ve Mazhar Kara'nın Dijital Dünyada, Güncel Küresel Felaketlerin Kültürel Melezleşmeye Etkileri başlıklı yazılarını bulacaksınız.

Okuyunca beğeneceğinizi umuyoruz.

Kürt halkı için var oluş zamanı

Neval Sevda ÇELİK

Neval Sevda ÇELİK

Kovara DENG

Bir süredir, özellikle ABD'nin Ortadoğu politikalarındaki tutarsız açıklama ve uygulamalarından yola çıkarak, güç dengelerinin değişip değişmediği tartışılıyor. ABD ile birlikte Rusya, Çin, Avrupa tartılarak siyasette ağırlık merkezi belirlenmeye çalışılıyor. Doğaldır çünkü siyasetin omurgası buna göre şekilleniyor. Ağırlık merkezini belirleyen güçtür. 21. Yüzyılın başlarına kadar uluslararası gücü belirleyen para piyasasına hakimiyet, savunma-silah ve teknoloji alanlarında üstünlüktü. Uluslararası hukuka görece uygunluk gücün korunması için yeterliydi.

ABD, 20. Yüzyılın başından itibaren neredeyse her alanda; başta silah olmak üzere sanayideki üstünlüğüne paralel olarak piyasa hakimiyetini geliştirdi. Böylece süper güç olarak varlığını korudu. Soğuk savaş döneminde bunu sürdürmek kolaydı. Çin bu süre içinde nüfusuna dayanarak dünyanın üretim merkezi haline geldi. Rusya, sermayesinin neredeyse tamamını silah sanayisine yatırarak "öteki" güç pozisyonunu elden bırakmadı. İngiltere tarihinin kazanımlarını ticari bağlarla elinde tutarak siyasette söz hakkını kaybetmedi. Eğer zayıflayan bir güçten söz edilecek ise Avrupa'dan konuşmak gerekir. Ki bana göre Avrupa demokrasisinin

bazı yanları Avrupa'yı zayıflatan temel etken oldu. Giderek liberalleşen toplumsal yapı ve ekonomiyi aşırı istikrara bağlayan sistem; günümüz dünyasının her bakımdan alt üst oluşu karşısında neredeyse etkisiz bir savunma pozisyonu doğurdu.

Peki günümüz ve gelecek değerlendirildiğinde, geçmişin güç odaklarını aynı ölçüler çerçevesinde ele alabilir miyiz? Prusyalı askeri teorisyen Carl Von Clausewitz der ki "her çağın kendine özgü bir savaşı, kendi sınırlayıcı koşulları ve kendine özgü önyargıları vardır".

Çağımızda artık melez savaşlar "Hybrid War" denilen savaş biçimleri geçerli. Geçmişteki gibi salt gerilla savaşları, düzenli ordu ve cephe savaşları ya da konvansiyonel savaşlar yok. O savaş biçimlerinde düşman düşmandı. Gücü olan kazanırdı. Sahada savaşırdın, siyasette elini güçlendirdiğinde masada da kazanırdın. Savaşa ve siyasete dair tüm kavramlar namlunun ucuyla masa arasındaki sürece göre tanımlanmıştı. Oysa günümüzün melez savaşlarında savaşan güçler sahada bile değil. Namluyu başka eller taşıırken; biyolojik, siber savaşlardan tutun demografik, coğrafi saptırmalara kadar her şey mubah... Ve tüm bunlar olur iken sava-

şın sahipleri daima masada... Sürekli masada kalabilmek için arka planda gerekli olan bilimsel, teknolojik, sanayi gibi alanlarda gelişim zorunluluğunu düşünelim. Bu ancak çok yönlü ve sürekli ilerleme ile elde tutulabilecek bir güç pozisyonudur. Ve günümüzde bu pozisyonu elinde bulundurabilecek gelişim alt yapısı ve argümanlarına sahip tek güç hala ABD'dir.

Eğer değerlendirmemizi 19. ve 20. yy. askeri- siyasi tecrübesine dayandırır ve salt diyalektik düşünürsek "ABD'nin sonu hikayesi"ni yazabiliriz. Ancak bizim siyaseti öğrendiğimiz dönemde 'kaos teorisi' siyasetin argümanı değildi. Evrilen yaşam standartlarını görmemize rağmen 'mücadele' koşullarını ve yöntemlerini hakim olduğumuz düşünsel ölçülere zorladık. Oysa aşıyoruz. Bunda direndikçe aşınıyoruz da... İdeolojik tüm yapıların -birey, örgüt, devlet- içinde bulunduğu durum budur.

Rusya'nın son on yıl kadar bir süredir Ortadoğu'daki hareketi ve Çin gibi "ekonomi devi" bir ülkeyle geliştirdiği stratejik ilişkiye bakarak; ABD'nin miadını doldurduğu ve oluşan boşluğu dolduracağını düşünmek tümüyle doğru olmaz.

Yumuşak karın daima ciddi bir zaaftır. İran bunun mükemmel bir örneğidir. Karnın tok ve sağlam olmadan yola çıkmaya kalktığında yere serileceğin yumruk ne zaman isterse devrilirsin. Yani halkının karnı sert olmadan ister ordunu ister en güçlü silahını harekete geçir, vurulursun. Ya göğsünden ya da sırtından....

İkincisi; kendi coğrafyasında bırakalım Slav halklarını, diğer halklarla tarihi boyunca tutarlı ve sonuna kadar arkasında durduğu bir ilişki yoktur. Batıya köprü atma ihtiyacı ile hareket ettiği açıktır. Ancak bunu yaparken geçmişten kopmadan günümüz silahlarıyla savaşıyor olması da diğer bir zaafıdır. Tüm imkanlarını silah sanayiine yatırıyor olması Rusya'yı bir pozisyonda tutsa da; tıpkı Çin gibi, sarsılması zor bir güç değildir.

Çağımızın tek sınırlayıcı koşulu yok oluşturmaktır. Çok keskin bir sınırdır. İnsanlık dünya üzerinde yok edici her türlü silahın sahibi oldu. Bu silahları ellerinde bulunduranlar özgürlük ve güç kadar bağlayıcı yükümlülüklerle de yaşıyorlar. İnsan doğası bu paradoksu ne kadar taşıyabileceğiz. Bunun için evrenin kendisini insandan daha uzun süre saklamasını umud etmekten başka çare yok.

Kürdistan'ın durumuna geçmeden önce özetle şunu belirtmek istiyorum; artık dünyada istikrardan söz etmek mümkün değil. Öncelikle iklim tehdidinin ve sonuçlarının doğurduğu sürpriz gelişmeler karşısında zayıf konumdayız. Diğer yandan Rus bir komutan olan Gerasimov'un özetlediği; "21. Yüzyılda savaş ve barış devletleri arasındaki çizgileri bulanıklaştırma eğilimindeyiz. Savaşlar artık ilan edilmeden başlamaktadır ve belirsiz şablonlara göre devam etmektedir" gerçeğinin istikrar arayışlarıyla ne kadar ters düştüğünü görmemiz gerekir.

Tüm bu karmaşa içerisinde Kürdistan için istikrar aramak doğru mudur? Bana göre hayır. Tam tersine alt-üst oluşlar Kürdistanı besleyerek gün yüzüne çıkarıyor.

Türkiye, İran, Irak ve Suriye alt-üst oluştan en fazla etkilenen ülkeler arasında. Kısa vadede Irak ve Suriye'nin toparlanması imkansız görünüyor. İran'ın ömrünü uzatmak için tek şansı vardı; Kasım Süleymani'nin öldürülmesi ardından, uzattığı yerlerden elini ayağını çekmek. Ancak görünen o ki, böyle bir niyeti yok. Gerçi ortadadır ki; - Türkiye için de geçerli- dışarıdan çekilip içe döndüğünde toparlanması zor bir gerçekle yüzleşmek zorunda kalacak. Bu rejimler her bakımdan sınırları dışındaki hareketlerine dayanarak içerde kendini izah eden, gücünü koruyan bir hal aldı. Sınırları dahilinde ellerindekini tükettiler ve eriyorlar. Bu nedenle İran'ın çekilme şansı yok. Bundan sonra Ortadoğu'da Amerika karşıtlığını zorlayacaktır. Doğrudan ya da dolaylı, küçük de olsa üst sınırlara taşıyacaktır.

Türkiye çok ağır bir şekilde köşeye sıkışmış durumda. Ciddi stratejik hatalar yaptı. İçinde bulunduğu durumdan çıkması için tek yol geçmişten daha fazla ABD'nin kucasına oturmaktır. Bu durumda dahi kaybettiklerinin telafisi uzun zaman alır.

Roboski katliamıyla başlayan sürecin böyle bir hal alacağını defalarca vurguladık. 15 Temmuz 'darbe girişimi' ve Rus uçağının düşürülmesi Türkiye'nin gidişatını tamamen başaşağı çevirdi. Devlet refleksi öngöründen, sağduyudan uzak, özünde kompleksli, subjektif bir hal aldı. Türklüğün bütün ilkel geri, saldırgan söylem ve eylemleri ön plana çıktı. Toplum bununla beslenirken; ABD, NATO'ya karşı 15 Temmuz etkisiyle intikamcı iç güdüyle Rusya'ya yönelmesi; Akdeniz'de -arka planının kırılganlığına rağmen- Libya üzerinden söz hakkı iddiası; Suriye/ Rojava'da işgalci tutumu ve bunu dünyaya dayatması artık yenilir yutulur olmaktan çıktı. İnsanın kendinden geçme hallerini biliyorduk, Türkiye bize bir devlet kendinden geçtiğinde neler olacağını gösterdi.

'Bağımsız siyaset yapmamızı hazmedemiyorlar' diyorlar. Bağımsız siyaset diye bir şey olur mu? Birey için dahi her ilişkinin bağlayıcılığı var iken; koca devlet ticari, askeri ilişkilerin bağlayıcılığını nasıl göz ardı edebilir? Altına imza koyduğu anlaşmaları nasıl yok sayabilir? Elini sıkıttığı herkese özel mülk gözüyle nasıl bakabilir? Devlet olarak; örneğin Kürtlerin varoluşsal haklarını dahi yok sayarken, başka ülkenin toprağındaki işgalci pozisyonunu görmezden gelerek o ülke yönetimine süre verip nasıl sınır içinde sınır belirleyebilir? Herkesin şaşkınlıkla dışarıdan izlediği bu durum Türk toplumunda o kadar şuursuzca içselleşti ki; bir program moderatörü konuğuna "peki Ruslar neden Türklerin dediğini yapmıyor" diye soruyor. Güler misin ağlar mısın... Akademisyen konuk da "öyle bir zorunluluğu mu var" demiyor, kendince izah ediyor.

Rusya neden yapsın? Sana S-400'ü satmış, ertesi gün üst modelinin tanıtımını yapmış. S-400 zaten senin elinde patlamış.

Dogal gazını senin yolunla Avrupa pazarına çıkarmış. Vazgeçsen çöpe atacağın para ortada, ki vazgeçemezsin. Seni yüzyıllık müttefiklerinden uzaklaştırmış. Kırmızı çizgilerin sayesinde Suriye gibi bataklık bir savaş sahasına çekilmişsin; daha ne olsun... Suriye, Rusya için uzun vadeli kullanım sahasıdır. Türkiye ise NATO'yu zayıflatmak için bir araç.

Bu durumda Türkiye Amerika'nın elinde kaldı. Amerika'nın Suriye bazında alacağı tutum Kürtleri doğrudan ilgilendirir. Türkiye'nin kaygısı olan; Suriye'de özerk bir Kürt idaresi çıkıp çıkmayacağı konusu, ABD'nin artık Rusya ile arası açılan Türkiye'ye nasıl yaklaşacağı ile de alakalıdır. Amerika tarafı Türklerin masasına S-400'lerin kullanılmaması ve Rus doğalgazının Avrupa'ya taşınmaması konularını koyacaktır. Türkiye ise herhalükarda Kürt ve Kürdistan ile ilgili olası gelişmelerin önünün alınmasını dayatacaktır. Oysa Amerika, Irak ve Suriye gündeminde Kürtlere gebe durumdadır. Öte yandan ABD için Türkiye'nin güvenilirliği tartışmalı hale gelmiştir. Kaldı ki Rusya; Şam yönetimi ile Kürtler arasında arabulucu pozisyonunda iken; Amerika'nın yeniden Kürtleri arkadan vurarak Irak'ta da Kürtlerin güvenini zedelemesi ne kadar olası? Buna çok ihtimal vermiyorum. Büyük olasılıkla Amerika Türkiye'nin İdlib'de kalması konusunda desteğini sürdürecektir. Türkiye - Suriye savaşının ABD'ye zararı yoktur. Tam tersine bu durum derinleştikçe, Türkiye yeniden NATO ile bağıını güçlendirmek zorunda kalacaktır. Hatta sürecin uzaması durumunda Türkiye'de iktidar değişikliği olasılığı büyüktür. Böylece uzun vadeli politikada çok da değişiklik ihtiyacı duymadan yeni bir sayfa açma imkanı doğacaktır.

Amerika'nın Ortadoğu'daki varlığı kendisi için olmazsa olmaz kabilindedir. Ortaya çıkan manzara çok yakın döneme kadar, bunun koşullarını güçlendiren değil zayıflatan politikalar uyguladığını gösteriyor. Irak, ABD-İran çatışmasının merkez üssü durumundadır. Buna rağmen Irak'ta dayanaksızdır. ABD ile ittifak imkanına sahip

olan Kürtlerdir. Şu haliyle sunnilerin şialar karşısında varlık gösterme gücü neredeyse yoktur. Kürtler ise ABD'nin de rol oynadığı büyük bir hata sonucu hala Bağdat'tan bağımsız hareket edememektedir. Son dönemlerde tartışmaya giren Irak'ın üç ayrı bölgeye ayrılması düşüncesi Kürtler için olduğu kadar ABD'nin üslenmesi için de ileri bir adımdır. Diğer yandan şiaların yerleşim alanı göz önünde bulundurulduğunda İran ile Suudi Arabistan'ın komşu olacağı bir gerçektir. Şia- sunni çatışmasının sonu olmayacaktır. Bu nedenle İran rejimi değişmeden böyle bir adım atılır mı, tartışmalıdır. Tabii ki çatışmaların ilelebet son bulmasının birilerinin amacı olduğunu düşünmek hayalperestlik olur. Fakat ABD stratejik ilişkilerini korumak zorundadır.

Endoğru çözüm; Irak ve Suriye sınırlarının yeniden ele alınarak şekillendirilmesidir. ABD'nin bu eğilimde olduğuna, bunun giderek ağır basacağına inanıyorum. Rusya ile görüşülmeden bunun sağlanamayacağına, fakat Suriye zemininin ABD Rusya ilişkileri için fırsat olduğuna da inanıyorum. Irak ve Suriye'deki istikrarsız durumun devam etmesinin başlangıçta fiili olarak ve adım adım böyle bir süreci geliştireceğine de inanıyorum.

Bu süreçte devreye girecek hatta girmiş olması muhtemel İngiltere'nin Kürtler-Araplar; şia- sunni çatışmaları konusunda geçmişten farklı tutum takınmaması muhtemeldir. İngiltere'nin AB'den ayrılma nedenlerinin başında birliğin siyasi bağlayıcılığından kurtulmak olduğunu göz önünde bulundu-

rursak hamle yapacağımızı da hesaplayabiliriz. Ne kadar uğurlu bir rolü olacağı şüphelidir. İran konusunda ABD'nin yanında net tutum gösterdi. Buna rağmen Kürtler konusunda alacağı tavır hala net değildir. Tarih boyunca Kürtlerin parçalı pozisyonunun mimarı politikaların patent sahibi oldular. Güney Kürdistan'da parçalılığı besleyerek alttan alta desteklediler. Ve bu durum tam da bu dönemde ciddi bir tehlikedir. Çünkü Kürdistan cephesinden denklemde kalmak için atılması gereken adımlar bellidir. Rojava'da çoğulcu Kürt demokratik siyaseti ve Güney Kürdistan'da çatışmasız, giderek bütünleşen idari yapı ile tek ordu. Bununla birlikte Rojhilat'ta örgütlü güç olmak.

Sonuç olarak; değişen dünya koşullarında, istikrarsız bir dönemden geçiyoruz. Genelde olduğu gibi, Kürtler için de belirgin dost ya da düşmandan söz etmek doğru değil. Çünkü her devleti, ulusu belirleyen çıkarlarıdır. Geçmişte de böyleydi ancak uygarlık ilerledikçe kendisiyle büyüttüğü sorunların çözüm için ihtiyaç duyduğu keskin ve dönemsel çözüm arayışları bu gerçeğin daha belirgin yaşanmasına sebep oldu. Kürtleri bunun dışında tutamayız. Tam tersine yüzyılın başından bu yana aktör olarak sahnede bir halkız. Bu büyük bir fırsattır. Fakat diğer yandan devlet olmayan devlet pozisyonunun hem içeride hem dışarıda iyi anlaşılması gerekiyor. Kürde ve Kürtlüğe sahip çıkmak, ayrılıkları sivriltilmemek, mümkün olduğunca kurumsallaşmak çok önemli. Kimse bizi var etmeyeceğine göre, var oluşu dünyanın kabul edeceği ölçülerle dünyaya dayatmalıyız.

Ortadoğu'da yılın ilk ayı

Haydar CİHANER

Haydar CİHANER

Kovara DENG

Kasım Süleymani, sağlığında İran'ın Ortadoğu politikasının stratejisini, Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü Komutanı olarak sahada uygulayan önemli bir aktördür.

Yemen'de Hussi'lere askeri ve siyasi destek vererek bu grubun hem mevcut devlete hem de S. Arabistan petrol tesislerine saldırı düzenlemesini sağlamıştır. Lübnan'da Hizbullah'ın Suriye'deki rejim güçlerine yardımcı olmalarına ve zaman zaman İsrail'e saldırılar gerçekleştirmesine ön ayak olmuştur. Ayrıca Suriye ordusuna İran'ın desteğini sağlayan askeri birimlerin başında bulunarak Rusya'yla birlikte rejimin ayakta kalmasını sağlayan önemli aktörlerden biri olmuştur. Irak Kürdistan'ının bağımsızlık girişimini, Haşbi Şabi birliklerini yöneterek bastıran da Kasım Süleymani'dir.

Doğrusu inşaat işçiliğinden gelerek İran'ın Ortadoğu'daki stratejisinin sahadaki çok yönlü uygulayıcısı olması kendisinin ilginç bir hayat hikayesi olduğunu kanıtlamaktadır. Eğer öldürülmemiş olsaydı, Mollalar Rejimi tarafından ileride yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimine aday gösterileceği söylentileri bu ilginçliği pekiştirmektedir. Eğer bu söylenti doğruysa Kasım Süleymani, sadece hormonlanmış bir piyon olarak her hamlede

ileri sürülen bir taş değil, aynı zamanda İran dış politika stratejisinin belirleyici bir aktörüdür. Süleymani'nin öldürülmesi, Ortadoğu sahasında yeni gelişmelerin olabileceğine işaret etmekle birlikte bu gelişmelerin sonun başlangıcı olabileceği sanılmamalıdır.

Süleymani'nin öldürülmesi, kendisi tarafından yönlendirilen bazı unsurların 2020'ye 1 kala ABD'nin Bağdat Büyük elçiliğine saldırımları sonrasında gerçekleşti. Bu saldırı eylemi ABD için bardağı taşıran son damla mıydı, yoksa daha önceden kararlaştırılmış bir planın gereği miydi bilinmez ama 3 Ocak 2020 de öldürülmesi Ortadoğu'da her hamlede ön kesen hormonlanmış bir piyonun yok edilmiş olması üzüntüyü gerektiren bir durum olarak görülmemelidir.

Süleymani'nin öldürülmesi İran 'da büyük bir tepki ve öfkeye neden olmakla birlikte gerçekte bu tepki ve öfke patlaması İran Şi'a'sında bir enerji birikimine ve bu birikimin dışarıya doğru boşalmasına neden olmuştur. Nitekim 8 Ocak 2020 de ABD'nin Irak 'ta bulunan Ayn El Esed ve Erbil Askeri üslerine yapılan füze saldırıları enerjinin boşalması olarak kabul edilmelidir. Erbil'deki üsse yapılan saldırı Irak Kürdistan'ına bir miktar gözdağı kokusu da içermektedir.

ABD Başkanı Trump krizi derinleştirmek adına BM'ye bir mektup göndererek İran ile ön koşulsuz görüşmeler yapabileceğini belirtmiş olmakla birlikte İran, bu öneriyi kesin bir dille red etmiştir ki başka şekilde davranması zaten beklenemezdi. Bu gelişmelerden hemen sonra Irak Parlamentosu Kürt ve Sünni vekillerin katılmadığı bir toplantıda Irak'ta bulunan tüm yabancı askeri unsurların ülkeyi terk etmeleri için bir karar almıştır. Ancak bu kararın bir geçerliliği ve yaptırım gücü olmamıştır.

Ortadoğu'da yeni yılın ilk haftasına sığdırılmış ve adeta seriye bağlanmış tüm bu gelişmeler Ocak ayı boyunca değişik bölgelerde değişik boyutlarda devam etti. Bu gelişmelerin bir okuması yapıldığında;

1- Olayların baş gösterdiği süreçten hemen sonra bazı yorumcuların ileri sürdüğü gibi bir III. Dünya Savaşının çıkabileceği yargısı doğru değildi, nitekim doğru olmadığını zaman da göstermiştir. Bırakın bu seriye bağlanmış olayları, ABD başkanı Trump ve /veya İran'ın dini lideri Hamaney'e bir suikast düzenlenirse bile I.ve II. Dünya savaşına benzer bir savaş çıkmayacaktı. Birçok ülkenin hangarları nükleer başlıklı silahlar ile dopdolu iken ve bu silahların kullanılmasının nasıl bir sonuç yaratacağını tüm dünya devletleri bilirken bir III. Dünya savaşının çıkmasını beklemek olası değildir. Kaldı ki III. dünya savaşı İkiz Kulelerin yıkılmasıyla birlikte diğer dünya savaşlarına benzemeyecek şekilde başlamış ve devam etmektedir. Ancak bu savaş küresel güçlerin doğrudan birbirleriyle değil, onlara vekalet eden güçlerin öne sürülmesiyle devam etmektedir. Bu anlamda savaş, ideolojiler üzerinden değil, ekonomik ve kontrol-lü askeri güç kullanılarak "düşük yoğunluklu savaş" şeklinde gelişmektedir.

2- Ortadoğu'da çatışmalara taraf olan her devlet ve silahlı örgüt bölgede kendi pratliğini değişen şartlara göre devam ettirmektedir. İran, Kasım Süleymani'nin yerine İsmail Gani'yi görevlendirerek oluşan boşluğu doldurmuş Lübnan, Hizbullah'a yakınlığı ile bilinen Samir Hatib'i başbakan seçerek Hussiler ise

Suudi Arabistan'ın petrol tesislerine saldırılarına devam ederek yeni pratikler geliştirmekte ve sahada var olduklarının göstermektedirler. Suriye'de rejim güçleri Rusya'nın da desteği ile radikal İslami terör örgütlerinin elindeki son kale olan İdlib'i ele geçirmek üzereyken T.C. Cumhurbaşkanı onların terörist değil, direnişçi olduklarını ve bu anlamda desteklediklerini dile getirmiştir.

İdlib'in Suriye tarafından ele geçirilmesi durumunda sayıları milyonları bulacak bir göçmen kitlesinin Türkiye sınırlarına dayanması, üstelik bunların bir bölümünün savaşçı unsurlar olması Erdoğan'ın (AKP Hükümeti demiyorum) rahatsız olmasına neden olmaktadır. Ancak asıl rahatsızlık İdlib'ten sonra iç çatışmaları büyük ölçüde sona erdiren rejim güçlerinin, Türkiye'nin işgali altındaki bölgelere yönelmesi olacaktır. Bu yönelme sırasında işgalci Türk güçlerinin işgal alanlarını terk etmeyeceği ve Suriye ordusu ile karşı karşıya gelebileceği söz konusu olursa kimse şaşırmasın. Türkiye, Suriye ordusunun yok olma noktasında olduğunu bildiğinden, Rusya araya girse bile bazı tavizler koparmak niyetinde olduğunu söylemek tahminlerin ötesinde bir gerçektir. Aksi durum, Erdoğan'ın karizmasının (var mı yok mu bilmem ama) çizileceği anlamına gelir. Bu süreç başlarsa ABD'nin devreye girmesi ve BM'nin karar mekanizması olması söz konusu olacaktır. Ancak Türkiye'nin işgalci güç olarak Suriye'de varlığı bu ülke açısından Kürtlerin baskılanması için de kullanılabilir. Suriye ordusunun mevcut haliyle PYD'yi karşısına alamayacağı ve bu nedenle ABD -Rusya arasındaki görüşmelerin Suriye'deki çatışmalara son noktayı koyabileceği beklenmektedir.

3- Rusya hem Suriye rejimini ayakta tutmak hem de geliştirilen ilişkilerden dolayı Türkiye'yi "sus payı" ile frenlemek istemektedir. Rusya'nın hem Türkiye'yi ABD'ye angaje olmadan kendi yanında tutabilmesi hem de Suriye rejimini diri tutabilmesi bir ip cambazının işini ustaca yapmasından ziyade siyasi seçenekler üzerinde en mari-

fetli eller ile çıkar terazisini dengelemesine bağlıdır. Ancak bu denge Suriye-Türkiye ve Rusya ağırlıklı unsurlar arasında sağlanacaksa Suriye Kürdistan'ı için kan kaybı hızlı bir şekilde devam edecek demektir. Çünkü Suriye; Kürtlerin, devlete neredeyse koşulsuz entegre olmasını isteyen, Rusya; büyük pazarlıklar sonrası kültürel özerklik konusuna kadar durumu esnekletiren, Türkiye ise Kürtler'i bir karış suda boğma noktasında olan bir tutum sergilemektedir.

4- Ortadoğu'nun sıcak çatışma noktalarından biri de bilindiği gibi Libya'dır. Türkiye bu alanda Neo-Osmanlı politikaları gereği kendisine yakın bulduğu Ulusal Mutabakat Hükümeti lideri Fayiz es -Serrac ile yakın ilişki kurmuş ve kendisini Libya Ulusal Ordusu Komutanı Hafter'e karşı destekleyeceğini bildirmişti. Bu destek hem Türkiye'nin Libya'da belirleyici bir aktör olarak var olabilmesi hem de Libya - Türkiye arasında Deniz Yetki Alanları Mutabakatının imzalanması için gerçekleştirmiştir. Bu mutabakat bir yandan Türkiye ile Yunanistan arasında var olan kıta sahanlığı sorununu yeniden gündeme getirmiş hem de Doğu Akdeniz'de çıkarılacak olan doğal gazın Avrupa ülkelerine taşınması için düşünülen East Med projesi üzerinde tartışmaların çıkmasını tetiklemiştir. Ancak görülen o ki Libya 'da seküler olan Hafter güçleri, radikal İslamcı Serrac güçlerine karşı üstünlük sağlayacaklardır. Bu durumda hem imzalanan mutabakat geçersiz hale gelecek hem de Türkiye'nin dış politika yanlışlarının bir diğeri Libya da durum netleşince anlaşılacak gibi görülmektedir.

5- ABD Başkanı Trump ile İsrail Başbakanı Netanyahu arasında İsrail-Filistin gerginliğini sona erdirmek için 26 Ocak 2020'de bir Ortadoğu Barış Planı üzerinde uzlaşmaya varıldı. Bu plan, İsrail'de yolsuzlukla suçlanan ve kısa bir süre sonra seçim yarışına katılacak Netanyahu için bulunmaz bir fırsat olurken azil süreci devam eden Trump için de Yahudi lobisinin desteği bakımından önemli gibi görülmektedir. Ancak bu barış planının hem Filistinliler hem de diğer Müslüman ülkeler

için kabul görmeyeceği yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır. Bu anlamda bölgede yeni gerilimlerin ve çatışmaların bitmek tükenmek bilmeyen bir şekilde devam edeceği şimdiden söylenebilir. Para karşılığı toprak biçiminde formüle edilen hiçbir planın Ortadoğu'da çözüm olamayacağını belirtmek için kâhin olmaya gerek yoktur.

Biz Kürtler başta olmak üzere Ortadoğu'daki tüm halkların eşitlikçi temelde oluşturulan bir barışa ihtiyacı bulunmaktadır. Eğer barış için öne sürülen planlar eşitlikçi temelde değilse bunun eleştirisini eşitliksizlikten çok çekmiş olan bizler açıklama cesareti göstermeliyiz. Bölgede bizi destekleyen tek ülke İsrail'dir diyerek İsrail'in her uygulamasını onaylarsak çıkarlarla doğruları birbirine karıştırmaktan öte anlam ifade etmeyen belirlemelerin sahibi oluruz. Ancak bu gibi konularda üst düzeyde eleştirilerde veya desteklemelerde bulunmakta bize düşmemelidir. Örneğin Kudüs veya Filistin halkına sahip çıkmayı bir önceliğimiz gibi gösterip ön sıralarda saf almak, Arap devletleri yöneticilerinin Kürtler için ne yaptıklarını ve ne düşündüklerini bilmemek demektir. Ancak İsrail devletini bu plandan dolayı desteklemek de bizim önceliğimiz değildir. Çünkü İsrail'in günümüzde Ortadoğu alanında Kürtleri desteklemesi, yarın desteklemeyeceği anlamına gelmemektedir. Kaldı ki İsrail'in gerek Irak Kürdistan'ında gerek Suriye Kürdistan'ında Kürtler lehine sonuç alıcı bir girişime imza attığına şahit olmadım. Ancak şu bir gerçek ki Türkler, Araplar ve Persler'in bölgede şimşeklerini üstüne çeken iki halkı Kürtler ve İsrail oğullarıdır. Bu durum devam ettiği sürece Kürtler, İsrailoğulları ile ilkeli birliktelikler kurmak zorundadırlar.

6- Irak'ta federal bir devlet yapısının oluşturulmasından sonra Irak Kürdistan'ı Federe Devleti 30 Ocak 2005'te resmen ilan edilmiştir. Ancak bazı yerleşim birimlerinin hangi federe bölgeye katılması gerektiği konusundaki tartışmalardan sonuç alınmadığı için Irak Anayasasının 140. Maddesi gereği bu birimlerde daha sonra yapılacak referan-

dum sonucuna göre karar alınacaktı. Buna rağmen merkezi hükümet sürekli oyalama yoluna gidince, Kürdistan Federe Bölgesi tek taraflı bir kararla 25 Eylül 2017’ de söz konusu yerleşim alanlarında referanduma gitmiştir. Bu yerleşim alanlarındaki toplam oyların %92,7’si Kürdistan Federe Devleti’ne katılma kararı şeklinde çıkınca bağımsızlık için girişimler başlatılmıştır. Ancak Kasım Süleymani komutasındaki Haşti Şabi Milisleri ve bazı Kürt ihanetçilerinin saldırıları sonucu bu girişim başarısız olmuştur. Bu süreçte bazı ABD yetkilerinin Mesut Barzani’yi kararından vazgeçirmek için temaslarda bulunduğu bilinmez bir sır değildir. Bu anlamda ABD’nin Irak Merkezi Hükümet’ine doğrudan olmasa bile dolaylı olarak destek verdiği bir gerçektir. Ne gariptir ki dün ortadan kaldırdıkları Kasım Süleymani o gün bağımsızlık girişimini engelleyen temel aktör olmuş ve ABD buna ses çıkarmamıştır.

2020 yılı başlarında ABD ile Irak Şiiileri arasında yeni gerilimlere neden olan bir dizi olaya ABD Büyükelçiliğine yapılan roketli saldırı eklenince yeni gerilimler oluşacaktır. Bu durum ABD –Irak Kürdistan’ı arasında yeni bir durum değerlendirilmesine de neden olabilecektir. Bu anlamda daha önce Irak Şiiilerinin İran’a angaje olmalarını engelle-

mek için Kürdistan’ın bağımsızlığını dolaylı olarak ta olsa engelleyen ABD bu sefer Irak’ı, Kürdistan-Sunni Araplar ve Şii Araplar olmak üzere üç parçaya bölme gibi bir planı devreye sokma eğiliminde gibi görülmektedirler. Ancak Filistin –İsrail geriliminin yeniden çatışmalara neden olabileceği ve ABD’de yıl sonunda başkanlık seçimlerinin yapılacağı düşünüldüğünde bu yeni şekillenmenin yaşama geçirilme ihtimalinin en azından kısa vadede zayıf olduğunu söylemek olasıdır. Her ne olursa olsun Trump sonrası yeni ABD yönetiminin Beyaz Saray-Pentagon ikilisi üzerinden şekilleneceği ve Irak Kürdistan’ının bağımsızlık girişiminin orta vadede durdurulamayacağı, aksine desteklenebileceği söylenebilir.

Ortadoğu’da önümüzdeki süreçte sıcak çatışmaların yeni şekillenmelere neden olabilecek biçimde gelişebileceği ve bu anlamda İsrail’n de aktif olarak geniş alanlı bir sahada hareket edebileceği söylenebilir. Ben bu süreçte Başur’un kaderinin Rojava’ya, Rojava’nın kaderinin Başur’a bağlı olduğunu düşünüyorum. Her ikisinin birlikte davranma inisiyatifi geliştirmesi durumunda Kürtler süreci Türkiye ve İran’a da yansıyacak şekilde kendi lehlerine çevirebileceklerdir.

Gelo gefên mezin bo rêkeftinek mezin e

A. Mecîd DURMUŞ

A. Mecîd DURMUŞ

Kovara DENG

“Daçemyana berê mezin ne jibo lêdanê ye”

Ev gotina pêşiyar gelek xweş li qewimandinên van dawî yên ku li Rojhilata Navîn dibin tê. Bi hatina sala nû (2020) jî şer û aloziyan çu ji xwe kêr nekir; berevajî wê hema di despêka rojên ewil da bi kuştina fermandeyê Supayê Quds Qasim Sûleymanî û fermandeyê heşda şeibî Ebu Mehdi Mûhendis ji aliyê Amerîkayê ve li Iraqê, û helwesta Komara Îslamiya Îranê û hevpeymanên wê yên li navçeyê nîşana hindê ne ku bo demek dirêjtir dê ev şer û hevrikî, bo amancên diyar kirî bi qonaxên nû û berfirehtir berdewam bin.

Wek têtê zanîn Qasim Sûleymanî kesekî diyar yê birêvebirina siyaseta Komara Îslamiya Îranê bû di navçeyê da bo hinartin û bicîh kirina şoreşa îslamiya Îranê. Karê diyartir jî jibo vê mebestê, danana sengerê parastina Îranê ji derveyê Îranê bû. Sexmerata (jibo xatir) vê çendê ji Efqanîstan û Pakîstanê bigire heta bakûrê Efrîka û hemû deverên Rojhilata Navîn kiri bûne meydana çalakîyên Îranê. Di vî warê da serwet û heyiyek zêde ya Dewleta Îranê xerc kir. Ku li navxweyê Îranê jî bibû cihê nerazîbûna gelên Îranê bi xwe jî.

Serbarê van hewlên hemiyar jî serkeftinek ku dihate amanc kirin bi dest ve nehat. Bo van amanca navê wî di nav gelek kiryarên terorîstî, alozî û destêwerdanên jibo nearamiyê da hebû. Kuştina Qasim Sûleymanî û hevalên

wî peyamek rohn û aşkira bû bo paşve birina vê siyaseta Îranê ku Amerîkayê dayê.

Di beramberê vê bûyerê da, helwesta Îranê û asta dijkiryara wê jî balkêş bû; di havilgerma bûyerê da banga tolvekirinê, gef xwarina derêxistina Amerîkayê ji navçeyê û peşêman kirina wê û hevpeymanên wê û rakirin û veşartina meytê Qasim Sûleymanî bi girseyî û di dawiyê da êrişên bo ser çend bingeheên serbazî yên Amerîka li Iraqê nîşan da ku, hem Îran ne xudanê wê tuwanaya wan şîarayê ku bilind fikir, hem jî ne xwazyarê hindê ye ku rewşê bi vê şeweyê pêşda bibe. Û ev hemû jî bi zanebûn fikir, ku jibo xwe sedemên wê hebûn; ku amancên stratejîk li ber e.

Heke em behsa hindek ji wan sedem û amancên wê bikin; rewşa wê ya siyasî û aborî ku di encama dorpêçên li ser, ketiye halekî gelek xirab ku karbidestên Komara Îslamiya Îranê bi xwe jî lê mikur tînin û nikarin veşêrin. Ligel hindê jî nerazî bûna navxweyî jî di astek bilind da ye; ku zû bi zû navemire. Disa daxwaza dirêje pêdana bernamaya çeka navîkî, bo vê mebestê dîtina derfetê vekirina dergehê guftugoyê û careke di vegera danûstandinê.

Herwesa jibo tepeser kirina xelkê sûd wergirtin ji hestê piştî kuştina Qasim Sûleymanî peyda bûyî û ji hemiya girîngtir, di rewşek weha da qewimîna şerek yekcarî da tirsê hilweşandina rejîma melayî û ji dest dana

hevpeyman û pêgehên xwe ku li navçeyê ava-
kiri û avabûna dewleta kurda ye.

Jibo xatirê van sedem û amanca, nexa-
sim bo evên dawiyê, di tengaviyek wesa da
dê amadeyê hemû tenazûl, paşve gav avêtinê
bibe. Ku diroka wê ya dewletî gelek caran
ev selmandiye. Ku hewce bû “dê firek di ya
jehriyê bi niyeta şerbetê vexwe”. Bi baweriya
min ev hemû bûn sedemên hindê ku Komara
Îslamiya Îranê nikarî ji vê wêvetir pêşve biçit.

Ji aliyê di ve bi baweriya min, Amerîkayê jî
nexwast rewşê zêdetir têkvede. Biryara Meclisa
Nûneran ya ku asteng kirina biryardana şerekê
li hember Îranê jî aliyê serokê welat Trump ve, bi
serê xwe nişaneke diyar e. Herwesa bi merc xwaz-
yariya dan û standinên di warê rêkeftina çekê na-
vîki de û bi mercê pabend bûna Îranê bo ewlehiya
Îsrayîlê û berjewendiyên aborî yên xwe Amerîka
jî naxwaze niha bikeve şerekî yekser ligel Îranê û
dixwaze bo demek di rewşê li gor xwe îdare bike.
Ji xwe gelek caran Amerîkayê daye xûya kirin ku
amanca wê ne guherandina rejimê û rûxandina wê
ye. Ev jî ne tiştek xerîb e bo Amerîkayê. Çinkû ba-
zara firotina çekên cûr bi cûr bo welatên Erebiya
qebareya wan bi milyar dolaran e hewceyî bi he-
bûna Komara Îslamiya Îranê heye ku dibe gef bo
ser wan welatan. Di encam da bo berjewendiyên
xwe Amerîka dikare bo demek di çavê xwe li dirêj
kirina temenê Komara Îslamiya Îranê bigirît.

Pêşhatayên li navçeyê çend bi lez bin,
hind jî aloz in. Cihê dost û dijmin zû tene
guhertin. Carna aliyek li cihekê dost be li
cihek di dikare bibe dijmin yan jî asteng li
ber berjewendiyên hev, û berevajiyê we jî. Li
cihê şerê bi wekalet dimeşin û berjewendiyên
dayîm hebe ev êdî diyarde ye. Nimûneyên
berçav jî rewşa niha ya Sûri û Îraqê ne. Her
wesa ev herdû welat wek kilîla çareseriyê kê-
şeyên herêmê lê hatine. Wesa xûya dike ku
çareseriyê kêşeyên li van herdu welatan dê
qedera Rojhilata Navîn hemûyê diyar bike.

Jeo politikiya Iraq û Sûri jibo asteng kiri-
na tevnê kevana Şîe gelek giring in. Lewma
yek bê yekê nabine cihên aram.

Ji ber hindê hemahengiya hewlên çareseri-
ya mafên kurdan li herdû beşên Kurdistanê; li
Başûrê Kurdistan û Rojavayê Kurdistanê giring
e. Bê guman rewşa herdu beşên welêt jî hev
cuda ye. Lê lazîm e ev nebite asteng bo hema-
hengiya kar û rê nedinê bargiraniya bo ser hev.

Piştî seradana cigirê wezîrê derve yê Rûsyê
û nûnerê taybet yê Vilademir Putîn bo karû-
barên Bakûrê Efrîqa û Rojhilata Navîn Mikhail
Bogdanov di dawîya meha Kanûna paşî ya îsal
bo Hewlêrê û hevditinên ligel Serokê Herêm,
Serokê Hikûmeta Herêm û serok Mesûd Bar-
zanî pêk anî. Ku hat ragihandin, rewşa Sûri bi
giştî û ya Rojavayê Kurdistan û nigeraniyên
derbarê rewşa gelê kurd û çareseriyê kêşeyê
hatiye kirin; lez û beza êrişê Tirkîyê bo ser Îd-
lib û dorberên wê jî balkêş e. Guman têda nîne
ev zîrekiya ku Tirkîyê nişan dide ji tirsê her
deskeftêk Kurdan e ku li Sûriyê bidest bixin.
Bi vê rewşa heyî ne rêkeftina Astana ne jî ya
Soçî êdî nemanê. Bi tenê bo çareseriyek siyasî
ku hemû alî li ser hevdeng in hewlên civînên
destûrî yên Cenewê ne. Û hewlên beşdariya
Kurdan bi yekdengî hevîyên xurt peyda ki-
rine; ku Rusya jî daxwaza yekrêziyê jî aliyên
kurdan kiriye; têra harbûna dagirkeran kiriye.

Piştî aloziyên li Îraqê derketî, xwenişandan,
dest ji kar berdana serokwezîr Adil Ebdulmehdî,
û bûyera kuştina Qasim Sûleymanî û Mehdi Mû-
hendîs û di encam da herî dawî biryara Parlamen-
toya Îraqa Federal ya derbarê derêxistina hêzên
biyanî jî Îraqê bi taybet yên Amerîqa yê nigeranî
zêdetir kirine. Ji bo kurdan dergehê derfetan jî û
yên xeteran jî li ser deskeftên neteweyî vekirine.
Li vêderê da helwest û biryarên Hevpeymaniya
Navneteweyî û bi taybetî ya Amerîqa jibo şerê
li dijî DAÎŞ ê û mayîna wan li Îraqê bo Herêma
Kurdistanê gelek giring e. Gerçi Amerîqayê daye
xûya kirin ku dil tê heye erkên xwe yên li Îraqê
ligel NATO yê bi rêve bibe, daxwaz jî NATOyê kir
ku ew zêdetir rol û berpirsyarî bidete ser milên
xwe. Ku biryarek bi vî rengî li ser helwest û têki-
liyên Tirkîyê ligel Îraqê dê bandora wê hebit; ji
ber ku Tirkîyê endamê NATOyê ye. Ev yek di-
ka-re Tirkîyê binite ber duryanekê jî.

Lê belê helwest û biryarên hikûmeta nû
ya Îraqê (heke hilbijartin bêne kirin û ava
bibe) li beramber biryara Parlemena Îraqê ku
bo derêxistina hêzên Amerîqa wergirti, dê ye
diyarker bit li ser helwest û biryarên Hevpey-
maniya Navdewletî û Amerîqayê.

Ji bo kurdan ya lazîm disa yekrêzi û aştiya
navxweyî ye.

Di têkilî û serederiya ligel kêşeyan da pey-
rewa siyasetek maqûl e. Herwekî di vê gotina
şehîdê nemir Dr. Abdulrehman Qasimlo da diyar
e “ siyaset hûnerê mûmkin e ” em jî bîr nekin.

Türkiye’de parlamenter kriz ve alternatif Kürt siyaseti: *Doğum sancısından yalancı gebeliğe mi?*

Vedat KOÇAL *

Vedat KOÇAL

Kovara DENG

Kobanê ve Şengal trajedileri ve zaferleri, Sykes Picot-Lozan statükosunun sınırlarını aşan bir duygusal iletişim-eklemlenme iklimi yaratmıştı. Bu iklimin Güney’den kuzeye yönelen ve “Kürt Baharı” adını çağrıştıran esintileri, özellikle Kürdistan’ın bağımsızlık referandumu sürecinde iyiden iyiye hissedilir olmuştu. Türkiye siyasetinde de Kürt politikasının revizyonu kapsamındaki “açılım” söylemi sürecinin teşvik edici etkileriyle birleştirildiğinde, Kürt siyasal alanında canlanma ve çoğullaşma hareketleri gözlenir olmuştu. Nitekim tam da o günlerde, Kuzey’de de, ardı ardına “Kürdistan” ibareli siyasal partiler, oluşumlar ve girişimler, bu dönemde yayılmaya başlamıştı.

Ne var ki, başlangıcı ABD’de 2008’de baş gösteren finansal dalgalanmaya tarihlenen küresel ekonomik krizin Türkiye’deki yansımalarının, Haziran 2013 olayları başta olmak üzere, meydana getirdiği toplumsal refleksler, 2002’den bu yana süregelen politik istikrârın da dalgalanmasına ve nihayet 7 Haziran 2015 seçimlerinde somutlandığı üzere, akp’nin uzun süreli tek partili iktidarının resmen değilse bile, fiilen sona ermesine neden oldu. Öte yandan, İran’a karşı uluslara-

* Siyaset Bilimci

sı ambargoyu deldiği ileri sürülen ve Halkbank olayıyla örneklenen ticarî ilişkiler, Rus uçağının düşürülmesi sonrasında Rusya’yla “zorunlu” yakınlaşma ve bu kapsamda S400 füzelerinin alımı gibi, Türkiye’nin geleneksel Nato politikası dışına çıkma eğilimi gösteren adımlarının yanı sıra, Suriye iç savaşında Kürtleri üniterizme açık tehdit olarak gören ve Kürtlere karşı savaşan cihatçı çeteleri destekleyen stratejisinin, Kürtleri müttefik olarak belirleyen ve açıkça destekleyen ABD ve Avrupa ile ilişkilerde yaşanmaya başlanan gerilim sürecinde, ABD’nin akp’yi doğrudan hedef alan yaptırım kararlarının finansal etkileriyle oluşan ikinci ekonomik dalgalanma, ekonomik krize yapısal ve kronik bir nitelik kazandırdı.

Dış ekonomik ve politik zorlayıcıların içerideki yansımaları, akp’nin siyasal temsil alanı üstünde daraltıcı bir etki üretti. 7 Haziran 2015 seçimlerinde Hdp’nin barajı Meclis’teki üçüncü parti olacak ölçüde geçmesiyle, akp’nin baraj sayesinde Kürt bölgesinden edindiği Milletvekili sayısında karşılaştığı dramatik düşüş, Türkiye parlamentarizmini yapısal bir krize sürükledi. Haziran 2018 seçimleri sonucunda, HDP’nin ulusal seçim barajını aşma kapasitesinin, Türkiye solu-

nun bir bölümüne atfedilen “seçim işbirliği-ödünç oy” iddialarının tersine, geçici bir durum olmayıp artık kalıcılaştığının anlaşılması karşısında, merkezî otoritenin parçalanmadan sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik bir önlem olarak kurgulanarak uygulamaya konulan “Türk Tipi Cumhurbaşkanlığı Hükümeti” sisteminin gerektirdiği oy ve temsil çoğunluğunun da elde edilmesinde ortaya çıkan güçlük, Cumhurbaşkanlığı Hükümeti sistemine ek olarak, klasik koalisyon modeline alternatif, Türkiye siyasal literatüründe “millî mutabakat hükümeti” deyimini ve deneyimlerini andıran, partiler arası “ittifak” tipinin de devreye sokulmasıyla sonuçlandı. 7 Haziran 2015 sonrasında, ulus-devletin merkezî otoritesindeki tekeli korumaya odaklanan ve bu kapsamda siyasal temsili akp-mhp ittifakında inşa eden ara rejim, temel motivasyonunu ve hedefini, hdp’yi merkezî ve yerel yönetimin dışına itmek olarak ortaya koydu. Eşbaşkanlar başta olmak üzere, Hdp’li Milletvekillerine yönelik tutukluluk odaklı yargı politikasının yanı sıra, yerel yönetimlerde kayyum uygulamasındaki, muhalefetin direncine ve uluslararası toplumun eleştirilerine meydan okuyan ısrar ve süreklilik, bu niyetin dışavurumları olarak somutlaştı.

Türkiye siyasette genel durum bu iken, Kürt coğrafyasında da, pkk’nin özerklik ilanı sonrasında yaşanan Diyarbakır/Sur, Cizre ve Nusaybin şehir savaşlarının yıkıcı sonuçları, hdp’nin hanesine açıkça olumsuz yonde yansıdı. Can kaybının, yıkımın, yerinden edilmenin dehşet verici boyutları karşısında, hdp’nin pkk’yi karşısına almaktan çekinen yaklaşımına karşı toplumsal tepkiyle birlikte, eleştirel ve ulusal duyarlılığa dayalı bir siyasal hat üretti. Nitekim 31 Mart 2019 yerel seçimleri, Türkiyeli Kürt siyasal hayatında merkezî otoriteye alternatif ve hatta muhalif adayların ilk kez seçimlere farklı partilerin çatısı altında veya bağımsız katıldıkları bir deneyim oldu. İçine girdiği meşrûiyet krizini açıkça dillendirmese de, örgüt içinde tespit eden hdp yönetimi, Kürt coğrafyasındaki yerel toplumun eleştireliliği ve kısmen ulusal

duyarlılığı ile pkk’nin Türkiye siyasetine eklemlenmeyi öngören teorik ve politik dayatmasının ikilemi arasında sıkıştı. Hdp’nin bu ikilem karşısındaki tutumu, karşı yöndeki toplumsal beklentiye ve Hasip Kaplan’ın çıkışı örneğindeki açık dirence karşı, Sezai Temelli’nin (Eş)-Başkan olarak tercih edilmesinde görünürleştiği gibi, Öcalan’ın “birlikte yaşam/ ortak vatan/ demokratik ulus-Cumhuriyet” biçiminde sloganlaştırdığı uzlaşmacı-müzakereci tutumunun benimsenmeye devam edildiğinin ilanı oldu. Bununla birlikte, Türkiye siyasetteki konumlanışın, Kürt coğrafyasında beklenen etkiyi üretmeyişi bir yana, kayyım karşıtı eylem çağrılarının belirgin bir karşılık görmemesi örneğinde olduğu gibi kitleselliğini gerilettiğinin ortaya çıkışı, hdp’yi, Kürt coğrafyasında da, alternatif bir “ittifak” kurgusuna ve girişimine itti. Nitekim 31 Mart-24 Haziran 2019 yerel seçimleri sürecinde, “Kürdistanî ittifak” adı verilen ve çoğunluğu ulusalcı, muhafazakâr eğilimli kişisel yerel aktörlerle bazı dar çevreli gruplaşmaların parti ve dernek süsü verilmiş adları etrafında, toplumsal temsil kapasitesi olduğu varsayılan bazı kişileri hdp listesinden belediye başkan adayı göstermekten ibaret bu girişim, esasen, amacı “Türkiye’de akp’ye kaybettirmek, Kürdistan’da kazanmak” olarak duyurulan bir seçim stratejisi ve söylemi olarak, Kürt coğrafyasındaki gerileyişini kabulü dışında, Hdp’nin Türkiye ölçeğinde Türk liberal ve Sosyalist soluna eklemlenerek Türkiye siyasetine kalıcı olarak yerleşme istemini ve iradesini de somutlamış oldu. Bu haliyle, hdp’nin ulusal ve yerel ölçekli “ittifak” arayışları ve inşa çabaları, Türkiye siyasette parlamento krizinin Kürt coğrafyasına ithali olduğu gibi, hdp’nin kendi iç bunalımından kaynaklanan rıza kaybının da ikamesini hedeflemektedir. Bu çerçevede, krizdeki Türkiye siyasette şovenizmin koltuk değneğine yaslanması benzer biçimde hdp liberalizmi de, Kürt milliyetçiliğinin ve muhafazakârlığının güçlü toplumsal temellerine dayanmayı denemektedir. Ancak, hdp’nin üstündeki hegemonyasını yitirme eğilimine girdiği bu geniş alan,

artık, kendini hdp'de ifade şansı bulamadığını ileri süren başka siyasal aktörlerin de ilgisini çekmekte, alternatif örgütsel girişimlere sahne olmaktadır. Bununla birlikte, bu girişimlerin, on yılı aşan deneyim sürelerine rağmen, yerel siyasal sahnede bile dikkate değer rol edinmeyi başaramadıkları, 31 Mart-24 Haziran 2019 seçimlerinin verileri ışığında, ortadadır.

Hdp'nin bölgesel hegemonyasındaki gerileme ve Kürt sorununa odaklı meşrûyetindeki daralma gözleminden ve tespitinden yola çıkan, bazıları partileşen örgütsel girişimlerin, birlikte aday gösterdikleri bağımsız adayların, 31 Mart-24 Haziran seçimlerindeki performansları, hdp'nin Türkiye siyasetindeki bunalıma bağlı krizinin teşvik edici etkilerine rağmen, alternatif bir hareketin üretimindeki ve yayılımındaki sorunları açığa çıkarmış ve göstermiştir. Bu çerçevede, güvenlik-yargı politikalarıyla merkez ve kayyum rejimiyle yerel yönetimlerin dışına itilmesi amacıyla etkili bir devlet basıncı altına alındığı zorlayıcı koşullardaki hdp ile, adlarındaki "Kürdistan" ibaresi gerekçesiyle üç partiye açılan kapatma davası ile birkaç gözaltı ve yargılama örneği dışında kayda değer bir bariyerle karşılaşmayan alternatif aktörlerin ürettikleri sonuçların karşılaştırılması, merak uyandırıcı bir paradoksal durumu vermektedir. Hdp, "Türkiyelileşme" sloganı etrafında Türkiye siyasetine eklemelenmede, üniterizmle uzlaşmada, bütünleşmeye yönelik müzakerede ısrar etmesine rağmen her türlü baskı uygulamalarına muhatap olurken, bir yandan da bu koşullarda seçmen davranışı üstündeki belirleyiciliğini ve bölgesel politik hegemonyasını sürdürebilmekte, oysa, bağımsız Kürt devleti veya en azından federatif özerklik talebini dile getiren alternatif aktörler ise, paradoksal olarak, görüşlerinin yazılı ve sözlü yayımıyla birlikte, bu görüşleri etrafında örgütlenmenin de yasal olanaklarını kullanabilmelerine, hatta "Kürdistan" adıyla yasal biçimde partileşebilmelerine, parti programlarında, örgütsel belgelerinde, etkinliklerinde ve kişisel söylemlerinde propaganda yapı-

bilmelerine ve hdp'nin de dış etkenler ve iç çelişkiler içerisinde gerileme eğilimi gösterdiği uygun bölgesel koşullara rağmen, etkili, kayda değer bir kitleselleşme kapasitesine sahip olamamakta, toplumsal bilinirlik ve örgütlülük gösterememektedirler. Özetle, engellerle karşılaşarak bedel ödeyenler mücadeleyi sonlandırmaya çağırır ve etkili olurken, mücadeleye devam etmeye çağırılanlar ise öncekiler kadar zorlanmadıkları koşullarda, etkisiz kalmanın gerçekliğiyle yüzleşmektedirler. Bu yazının esas konusu, işte bu "Kürt paradoksu"dur.

Siyasal örgütlenmede toplumsal meşrûyet ya da rıza üretimi, öncelikle yerel kamuoyunun ilgisinde ve bilgisinde edinilen yerle ölçüldüğüne göre, bu alandaki etkinliğin ölçümünü ve değerlendirilmesini sağlayan temel veriler de, yerel toplumsal kaynaklar da aranır. Bu bağlamda, Türkiyeli Kürt alternatif siyasetinin önünde çözümlenmeyi bekleyen ilk sorun, yerel toplumun küreselleşme sürecindeki sosyo-ekonomik değişimidir. Küreselleşme sürecinin *neoliberalleşme* gibi küresel ve ulusal, *sınır ticareti ve göç* gibi bölgesel, *kentleşme, kapitalistleşme, orta sınıflaşma* gibi yerel ölçekli sonuçlarına dayalı sosyo-ekonomik etkileri, özellikle 1990'ların ikinci yarısından günümüze, Türkiye'deki Kürt coğrafyasının dönüşümünü belirleyen en temel etkenlerdir. Bu kapsamda, yerel toplumda sermaye birikimi, yeni toplumsal tabakalanma, sosyal merkez-çevre ilişkilerinin değişimi gibi alt-yapısal sosyo-ekonomik etkenler, kültürel ve politik üst-yapıları da aynı yönde koşullandırmaktadır. Bu çerçevede, yerel toplumun bölgesel sermaye birikimi ve göç temelli kentsel yoksulluk ikilemi üzerinde neoliberal sınıfsal bölünmesi ve bu sosyo-ekonomik temel üzerinde kentsel alanın ve yaşamın mekânsal ayrışması, günümüzde Türkiyeli Kürt ekonomik coğrafyasının genel görünümünü tarif etmektedir.

Kentleşme sürecinde artan barınma, beslenme ve sağlık imkânlarına bağlı olarak, kapitalistleşme öncesi kırsal döneme görece daha da hızlanan çok çocukluluk geleneği ve dolaşısıyla nüfus artışı, Kürt coğrafyasında yerel

toplumun demografik yapısını, nüfus piramidinin yarından fazlasını otuz yaş altı kuşağın oluşturduğu bir şekle büründürmektedir. Bu haliyle, yerel toplumun politik kültürü de, otuz yaş altı kuşağın neoliberal kişiliği ve popüler kültür tercihleri etrafında biçimlenmektedir. Dolayısıyla, Türkiyeli alternatif Kürt siyasetinin örgütlenme ve kitleselleşme süreçlerindeki dramatik sınırlılığı, öncelikle demografik coğrafyanın çözülmesi ve özellikle otuz yaş altı nüfusun günlük yaşama dair gündemine erişim konularında etkin bir gözden geçirmeyi dayatmaktadır. Diyarbakır örneğinde gözlemlendiği gibi kentlerin her yanını sarmış olan “İngilizce” temalı ve vurgulu özel okullar ve dil kursları, genç kuşakların küreselleşmeyle ilişkili ulus-aşırı taleplerine dair çok şey anlatmaktadır.

Diğer yandan, Osmanlı modernleşmesinden bu yana iki asırlık bölgesel eşitsiz gelişme-sanayisizleştirme rejiminin tarihsel sürekliliğine ek olarak, günümüzdeki tüketicileştirme politikasının, Kürt coğrafyasında evrensel tanımıyla üretici burjuvaziyi değil, göç ve kent süreçlerinin ürettiği yoğun ve yaygın gayrimenkul ve inşaat rantı, tüketim ve finansal borçlandırma bağlarıyla Türkiye kapitalizmine bağımlılaştırılmış, seçkinliğini üretim araçları üstündeki mülkiyetinden değil, servetinden alan bir yeni-orta sınıfın yükselişi ve giderek toplumun merkezini oluşturuşu, Türkiyeli ana akım Kürt siyasetinin neoliberal dönüşümünü anlamada bir anahtar niteliğindedir. Nitekim Rawest Araştırma’nın Eylül 2019’da gerçekleştirdiği araştırma, katılımcıların sadece %18’inin Kürtçe okuyup yazabildiğini sergilerken, Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi’nin de 16 Kürt kenti ile 49 ilçede gerçekleştirdiği ve geçtiğimiz günlerde yayınladığı saha araştırmasının verilerinin ortaya koyduğu, gelir ve eğitim düzeyi arttıkça Kürtçe konuşma oranının çarpıcı düzeyde düştüğünü gösteren sonucu, yeni-orta sınıfın kültürel eğilimini belgelemektedir. Hâl böyle iken, hdp’nin ideolojik yapı sökümüne uğrattığı programında boşlukta bıraktığı neoliberal sınıfsal çelişkileri tespit ve bu alanlarda kamuoyu

üretebilme ihtiyacı, 1970’lerin ortamına ve toplumsal ilişkilerine uyan klasik ulus ve sınıf kalıplarından bağımsız bakabilmenin bilimsel yeteneğini gerektirmektedir. Oysa Türkiyeli Kürt siyasetinin alternatif örgütsel odaklarının, ezici çoğunlukla, politik kültürleri 1980 öncesinde, Soğuk Savaş/küresel kampaşma ortamına özgü ideolojik kuramsal kalıplar üzerinde inşa edilmiş bireyler tarafından yönetilmeye devam ettiği güncel ortamda, bağımlı yeni-orta sınıfın, ekonomik gerçekliğine koşut olarak giderek folklorikleşen ve sembolikleşen etno-kültürel kimlik duyarlılığını ve davranışını Türkiyeliliğe/Türkleşmeye alternatif bir Kürt ulusal bilinci olarak yorumlama ve alışkanlığının yanı sıra, 1980 öncesi Sosyalist kökenden gelen “iç sömürge” düşüncesine dayalı ulusal-bölgesel kolektif ezilmişlik kurgusuyla “Kürt” kimliğini, neoliberal sınıfsal çelişkilerini ve yeniden yapılanan sosyo-ekonomik merkez-çevre ilişkilerini görünmezleştiren bir “ulus” kategorisi olarak algılama geleneği, Türkiyeli Kürt beşerî coğrafyasının Küreselleşme sürecindeki neoliberal dönüşümüne nüfûz edebilmenin önündeki belirleyici entelektüel engeli oluşturmaktadır.

Türkiyeli alternatif Kürt siyasetinin, hdp’nin şimdilik göz ardı edilebilir ölçülerde ürettiği ve fakat gelecekte büyüme eğilimi de gösteren “ulusal” boşluğu, bir türlü kayda değer ölçülerde dolduramıyor oluşunun belirleyici nedenleri, kişisel aktörlerinin yaş ortalamasından önce, siyasal programlarının ve söylemlerinin küreselleşme süreci ve bu kapsamda özellikle neoliberal kentleşme-metropolleşme koşullarında yaşayan yerel toplumsal gündemin gerçekliğinden uzaklığının ölçüsünde aranmalıdır. Bu bağlamda, istihdam sağlayan üretken yatırımın ve sınıf girişimciliğin değil, finansal dolaşımın inşaat ve hizmet sektörleri yoluyla genişletildiği, geçmişe görece ve kısa erimli refah hissi sağlayan açılım dönemi ekonomi politik dalgasının geri çekilirken geride bıraktığı işsizliğin, finansal daralmanın, dolayısıyla yoksullaşmanın ve pahalılığın günlük yaşama egemenleştiği güncel kriz sürecinde, ulusal

kimlik ve yasal-kültürel-politik hak temalı soyut vurgulara dayalı söylem, hem ana akım hem de alternatif Kürt siyasetinin toplumsal gerçeklikle aralarındaki mesafenin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Sonuçta, Türkiyeli alternatif Kürt siyasal hareketinin verili durumu ve geleceğe yönelik kitlesel potansiyel üretme arzusu, yeteneği ve kapasitesi, Türkiyeli Kürt toplumunun yakın geleceğini etkileyecek bir nitelikte birlikte sorumluluğu da işaret etmektedir. Rusya'yla son günlerde belirginleşen Suriye-İdlib çelişkisinin ve giderek geriliminin, Türkiye'deki rejim açısından ABD ve AB ilişkilerinin karşılıklı restorasyonu sonucuna varması durumunda, neoliberal yarı-kürenin federal-yerelleşmeci değerleri, akp'nin siyasal temsilindeki devlet aklını, 2015'ten sonraki şöven süreci ve ara rejimin otoriterizmini ve militarizmini sorgulamaya ve böylece, hükümetin toplumsal tabanının, mhp'nin temsil ettiği Orta Anadolu taşrasından kentli Kürt nüfusuna kaydırılması tercihinin, dolayısıyla "açılım" pratiğinin güncellenmesi ihtiyacına itebilir. Nitekim Davutoğlu-Babacan girişimlerinin Kürt sorunu konusundaki revizyonist söylemleri ve vaatleri, bu eğilimin şimdiden kurumsallaşma aşamasına girmiş olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, ara rejimin, küresel stratejik tercihinin Avrasya kampına eklenmeye devam etmeden yana sürdürmesi durumunda, 31 Mart-24 Haziran yerel seçimlerinde, Öcalan'ın mektupla duyurduğu "öneri"sine rağmen somutlanan Chp-hdp "dirsek teması"nı, AB'nin de cesaretlendirici teşvikleriyle bir iktidar seçeneği üretmeye zorlayarak, akp-mhp-tsk cephesi elinde İslâmcı-şöven bir revizyondan geçen Kemalizm'in, muhtemel liberal restorasyonu kapsamında bir "alternatif açılım" girişimine ya da en azından söylemine vardırması da olasıdır. Böylece, yakın gelecekteki gelişmelerin tüm olasılıkları, Türkiyeli Kürtlerin hemen güneylerindeki seçeneklerden hangisiyle karşı karşıya kalacaklarının,

Kürdistan'ın özerkleşme-uluslaşma-devletleşme çizgisindeki kurucu deneyimiyle mi, Rojava'daki asimilasyon-savaş-yerinden edilme-işgal sürecinin yıkıcı akıbetiyle mi yüzleşeceklerinin seçeneklerini getirecektir. Kuzey Kafkasya'da geniş çaplı bir silâhlı direniş hareketiyle başlamış olmakla birlikte Rus egemenliğine alternatif siyasal seçeneği üretmekte ve kitleselleştirmekte yetersiz kalan Çeçenistan deneyiminin günümüzdeki akıbeti, bu bağlamda öğreticidir. Bu bakımdan, Türk devletinin Kürt sorununa ilişkin tüm olası politikalarının Kürt tarafındaki muhatabının kim olduğu, Türkiyeli Kürt toplumunun akıbetini doğrudan belirleyecek olan bir etkeni tarif etmektedir.

Yazının başlığı, anlamını ve gerekçesini burada, yazının sonunda bulmaktadır. Önümüzdeki günlerde toplanacak olan 4. Olağan Kongre öncesindeki duyurusuyla güncellediği gibi, pratik tercihinin "Türkiyelileşme" olarak sabitleyen hdp merkezli ana akıma alternatif olma iddiasındaki Türkiyeli yeni nesil Kürt siyasal hareketinin içinde bulunduğu güncel durum ve sorunlar, ya geleceği kendi rahminde büyütme olunduğunun bilinci içinde, arzulanan biçimde doğurmaya hazırlığa çağıran doğum sancılarını işaret etmektedir, ya da aslında hiç olmamış, yalancı bir gebeliğin düş kırıklığının acı deneyiminin habercisidir. Bu bağlamda, alternatif kanallarda, söylemin hdp eleştirisi alışkanlığının ve durağanlığının ötesine geçerek toplumsal güncel gerçeklikle buluşması, eylemde ve etkinlikte ise geçmişe yönelik anma toplantılarının yerini, özellikle kentsel yaşamın küreselleşme ve neoliberalleşme ortamında değişen koşullarına ve orta sınıflaşma-yoksullaşma süreçlerinde toplumsal tabakalanma gündemine odaklanan toplantıların alması gereği, pratik olduğu kadar teorik gün ışığının da altında açıktır. Bu, bir Siyaset Bilimcinin tespiti olduğu kadar, Türkiyeli alternatif Kürt siyasal hareketinin bir izleyicisinin çağrısıdır da.

Kurd û riya Şamê

Eli ŞEMDÎN *

Eli ŞEMDÎN

Kovara DENG

Ne veşartii ye ku kiriza Sûriya bi giştî, û ya Kurdî bi taybet, roj bi roj berû xerabtir diçe û rewşa xelkê Sûriya û pêşeroja wan jî her dijwartir dibe, ji ber ku generalên şer û bazirganên wê derfetê nadin ku ev şer bi dawî were û rawestê, ku êdî dergeh vebe li ber çareseriya aştiyane ji vê krîzê re. Ku di encam de Sûriyake demoqrata federal û nenavendî were damezrandin ku mafê milletê Kurd yê netewî di destûra wê ya nû de were parastin û destnîşan kirin li ser bingeha peyman û biriyar û rekeftinên navdewletî.

Di dema dawî de hin hêvî hatibûn ava kirin ku êdî ev şer ber bi dawî biçe, dema ku hêzên navdewletî û yên navçeyî yên pêwendîdar bi kiriza Sûriya, li ser lista navên komîta destûrî rêkeftin, ku ji (150) kesî pêkhatibû û dabeş dibûn li ser sê aliyan (rêjîm, oposiyon û UN), lê zû ev hêvî hatin beravêtî kirin û vê komîtê nikarî bû dest bi karê xwe bike û zû hate pûç kirin. Dîsan derî li ber şer hate vekirin, bi taybet ji aliyê rêjîma Turkiyê ve ku bi tûndî hereşeyên şer û êrîşên leşkerî ajotin ser milletê Kurd û navçeyên wî li Sûriya û ew jî mîna Efrînê dagîrkirin û ji xelkên wê yên Kurd vala kirin. Bi bername guhertineke dîmogirafi tirsna û metirsîdar li navçeya Girê Sipî ta Sere Kaniyê dane meşandin, ku êdî pirsê Kurdî bi temamî bikeve ber metirsiya nemanê de.

Ciyê daxê ye ku aliyên Kurdî li Sûriya, û bi taybet ENKS û PYD, nikaribûn bi hev re li ser yek mêzê bicivin û bi yek helwestê li beramber vê çavsoyîya rêjîma Erdoxan û hovîtiya wî rawestin. Ji ber ku her aliyek ji wan îrada wan û biryara wan ya siyasî serbixwe nîne û ew girêdayî ne bi bercewendiyên xwe yên kesayetî û yên partîti ve û guh nadin bangewaziya dostên navdewletî û fişaraên raya giştî yên Kurdî û Kurdistanê ku doza diyalogê û yekrêziyê li wan dikin.

ENKS bi xwe endame di Itîlafa Sûrî de ku zû ev Itîlaf diyar bû çendî ji rêjîma Be`es nija-dperestir û şofînî tir e, ku bi hêzên xwe yên çekdar û tundrew ve bûye beşek ji pirojeya siyasî û leşkerî ya rêjîma Erdoxan li dijî netewa Kurd, û evan çekdarên tîrorist û tundrew bi alîkariya leşkerê Turkî îro Efrîn û Girê Sipî û Serê Kaniyê dagîr kirine, û rojane kuştin û talan û diziya xelkên wê dikin. Mixabin ENKS jî bi bêdengî her berdewam e di vê Itîlafê de.

Herwiha PYD jî berdewam e di takrewî xwe de, û qet şîrîkan qebûl nake di rêveberî û desthilatê de, tevî ku bazinê vê rêveberiyê û nasnama wê ya netewî roj bi roj tengtir dibe piştî dagîrkirina Efrîn û Girê Sipî û Serê Kaniyê û deverên dinê ji aliyê leşkerê Tirkî ve.

Pîştî hereşeyên Tiramp bi vekîşandina hêzên xwe ji Sûriya, pîştî têkçûna DAIŞ, herwiha pîştî mana Esed û bi hêzbûna rêjîma wî li Şam, ew jî bi alîkariya Rûsiya berdewam e di hewildanê xwe de ku navçeyên Kurdî vergerîne jêr desthilata xwe.

Evan hokaran û yên dinê rewşa PYD û rêveberiya wê ajotine çarçeweke teng û pêşerojêke metirsîdar, lê ew her xwe serkeftî dibîne û berdewam e di takrewî û pozbilindiya xwe de, rê xweşnake ji bo diyalogeke rast û durist ku di encam de yek rêz û yek helwesta Kurdî were ava kirin.

Tevî bi dehan destpêşxeriyên ku hatine pêşkêş kirin ji bo lihev hatinê û diyalogê di navbera aliyên Kurdî de, çi ji aliyê navdewletî ve û çi jî ji aliyê Kurdî û Kurdistanî ve, lê mixabin PYD û ENKS her yekî ji wan bi radeyekî astengî durist dikirin û nakokî didane pêş û ev hewildan beravêtî dikirin..

Lê di 16.12.2019`de, Fermandeyê Hêzên Sûriya Dîmoqrat berêz Mezlûm Ebdî, destpêşxeriyek ragihand ji bo li hev hatinê di navbera ENKS û PYD de, û ji bo yêkrêzî û yekhelwesta siyasî ya Kurdî li Sûriya, û di 17.12.2019 de, Rêveberiya Xweser jî palpiştiya wî kir û ragihand ku ENKS azad e di vekirina barageh û rêvebirina çalakiyên xwe de û çi sezayên ku li ser serkirde û kesayetiyên wê hatine tomar kirin ji aliyê dadigehê ve wê werin hilweşandin û soz jî dan ku çarenûsa 10 girtiyan jî diyar bikin. Di beramber de ENKS jî di daxwiyaniyekê de, di 22.12.2019 de, ev destpêşxerî bi hangaveke erênî wesif kir.

Lê di 11.1.2020 de Hêzên Sûriya Demoqrat ragihandin ku çarenûsa 8an ji wan 10 girtiyan ne diyar e û gotin ku ew berpirsiyar nînin di ber wan de. Ji ber ku bi gotina wan ew winda bûne di pêş dema deshilata wan de, evê yekê û hin hokarên siyasî yên dinê ku hatine diyar kirin, nexasim pîştî vexwendina şanda serokatiya ENKS ji aliyê hikûmeta tirkîyê ve li istanbolê di 11.1.2020 de, êdî ev destpêşxerî jî weke yê dinê hêdî hêdî vemirî û bê deng bû.

Li aliyê dinê jî Rûsiya berdewam e di hewildana xwe de ku karibê helwesta Kurd yek bixê û di navbera wan û Şamê de pêwendiyekê bide peyda kirin, tevî ku ev hewildan ne hesan e jî, ji ber ku rêjîma Esed êdî xwe bi hêz dibîne û qet amade nîne ji danûstandinê re li gel Kurdan û ti mafan nadê wan. Lê diyar e Rûsiya çendî bala dest e li Sûriya û çendî xwedî bandor e li ser desthilata Esed, lewma ew dikare rolekê bilize di vê mijarê de bi mercê ku Kurd yek helwest bin.

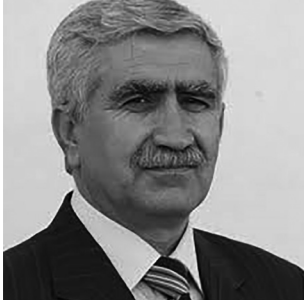
Bê guman Rûsiya giringiya pîrsa Kurdî li Sûriya dizane û dibêje ku divê ev pîrs bi aştiyane were çareser kirin, û dixwazê vê kerta fişarê ji destê Turkiya û Îran û Emerîka derxe. Di vî warî de cîgirê Wezîrê Derve yê Rûsî, Mîxayîl Bogdanov di 30.1.2020 de, li Hewlêr li gel şanda ENKS civiya û bi êşkere ev daxwaz li wan kir, her wiha li Qamişlo û li Himêmin jî çend civîn ji aliyê nûneratiya Wezareta Rûsî ya Derve hatin kirin li gel hin aliyên Kurd (PYD, Hevbendiy Kurdî û Partiya Pêşverû), û di encam de şandek ji van aliyan hate pêkanîn û bi amade bûna Rûsan li gel Serokê Ewlehiya Netewî ya Sûrî (Elî Memlûk) civiya, bi mebesta vekirina dergehê diyalogê bi rêjîma Sûriya re.

Ne veşarti ye ku rewşa Sûriya bi giştî û ya Kurdî bi taybet, gelekî xeraptir dibe û kongreyên Cinêv û Sûtşî û Asîtana nikarîbûn bigihin çareseriyêke aştiyane, ku vî şerê wêranker bidin sekinandin. Vî mîletê ku bûye êzingê agirê bercewendiyê hêzên navçeyî û navdewletî, di demekê de ku opozisyon ketiye destê Musilman û Erebên tûndrew û kevneperest de, bûye paşko ji rêjîma Erdoxan re. Di encam de jî rêjîm her xurttir û bi hêztir dibe, Kurd jî di bin lingan de tê perçiqandin û bi tenha di nav destê leşkerê Tirkî û çekdarên Ereb yên tûndrew de dinalê.

Lewma, mixabin tenha rêga li pêşiya Kurdan maye mîna ku Rûs daxwaz dikin, ew jî ew e ku bi lez bibin yek û bi garantiya Rûsan berê xwe bidin Şam.

* Endamê Mekteba Siyasî (PDPKS), û nûnerê partiyê li Başûrî Kurdistan.

Muhabad değil Kürdistan Cumhuriyeti *

Mesud TEK

Mesud TEK

Kovara DENG

Her şeyden önce bir yanlışlığı özellikle de Kuzey’de yapılan bir yanlışlığı düzeltmek gerekiyor. Kuzey Kürdistan’da, 1946 yılında, Doğu Kürdistan’ın Muhabad kentinde ilan edilen yapı Muhabad Cumhuriyeti olarak adlandırılıyor. Bunun nedeni ise yabancı yazar ve araştırmacıların konuya ilişkin çalışmalarında Muhabad Cumhuriyeti demeleridir. Oysa bu doğru bir adlandırma değil.

Cumhuriyetin Muhabad’ta ilan edildiği, tüm doğu Kürdistan’da hakimiyetini oluşturamadığı, Bikan, Şino, Serdeşt, Bane ve Sakız kentinin bir bölümünde hakimiyet kurduğu doğrudur. Ayrıca cumhuriyetin kurucu partisi PDK-İran’ın programında bağımsız devlet yoktu, otonomi talebi vardı.

Ama tüm bunlara rağmen, o dönemdeki belgeler ve yayınların da gösterdiği gibi, “2ê Rêbandan” (22 Ocak) tarihinde Çarçira Meydanı’nda ilan edilen Cumhuriyet idi. Çünkü Ölümsüz Pêşava Qazi Muhammed’in ilan ederken yaptığı konuşmanın içeriği bunu gösteriyor. 22 Ocak günü, yani Cumhuriyet’in ilan edildiği gün çıkan Kürdistan gazetesinin manşeti de **“Bugün Kürdistan İstiklal günüdür”** idi.

İran bayrağının indirilip yerine Kürdistan Bayrağı’nın çekilmesi, ulusal ordu (Peşmerge güçleri) oluşturulması, Kürdistan Cumhuriyeti’nin başta Sovyetler Birliği ve Demokratik Azerbaycan Hükümeti ile kurduğu diplomatik ilişkiler ve bu ülkeler ile imzalanan anlaşmalar, diğer parçalardaki Kürd örgütleri ve şahsiyetlerin koşulsuz destekleri, ordu ve yönetimde yer almaları, 22 Ocak günü ilan edilen yapının otonomiden çok ileride bir devlet yapılanması olduğunu gösteriyor.

Düzeltilmesi gereken bir başka şey ise Kürdistan Cumhuriyeti’nin Sovyetlerin desteği ile kurulduğu bu destek çekildiğinde de yıkıldığı tespitidir.

Cumhuriyet uygun ulusal ve uluslararası şartların ürünüdür

Elbette Cumhuriyetin ilanı sürecinde olduğu gibi yıkılmasında da Sovyetler Birliği’nin etkisi büyüktür. Ama gelişmeleri sadece dış faktörlerle açıklamak, iç dinamikleri görmezden gelmektir. Ki, Kürdistan Cumhuriyeti konusunda kısmen yaşanan budur. Bu nedenle kısaca bu dönemde İran ve Doğu Kürdistan’da yaşanan siyasal gelişmelere bakmak gerekiyor.

Cumhuriyet öncesi Doğu Kürdistan'ın birçok kentinde yerel bazda da olsa ulusal nitelikli hareketler, direnişler vardı. Bunların en derli toplusu ve uzun süreni İsmail Simko önderliğinde olanıdır.

Bir başka ifade ile Kürdistan Cumhuriyeti bu hareketlerin devamı, zirve noktasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Sovyet orduları Kuzey'den İran'a girip Ormiye'ye kadar ilerlediler. İngilizler ise güneyden ilerleyip Sine ve Sakız'a kadar geldiler. Bu iki büyük devletin işgal ettiği bölgeler arasında kalan bölgede ne adı geçen devletlerin ne de zayıflayan merkezi hükümetin hakimiyeti bulunuyordu. İktidar yerel güçler tarafından kullanılıyor, bölge onlar tarafından yönetiliyordu.

Yerelde hakim olan güçlerden birisi de Muhabad ve çevresinde etkin olan JE-KAF (Komelayê Jiyaneweyê Kurd-Kürd Yaşatma Örgütü) idi. (Bazı Kürd araştırmacılar örgütün adının Komelayê Jiyaneweyi Kurdistan olduğunu iddia ediyorlar. Ama gördüğüm döneme ait bazı belgelerde Kürdistan değil Kürd terimi geçiyor.)

Başta Muhabad olmak üzere çevre il ve ilçelerde yaşayan yurtsever aydınların, kanat önderleri ile kent münevverlerinin etkin olduğu JE-KAF kapalı bir örgüt idi, bölgede yaşanan siyasal gelişmelere cevap vermekten, her kesimi kucaklamaktan uzak bir yapıya sahipti.

Bu durum bölgede siyasi bir muhatap arayışında olan Sovyetlerin de dikkatini çekti. Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkin kişilerden oluşan Kürd heyetleri ile yaptığı görüşmelerde her kesime açık, demokratik ve kitlesel bir parti ihtiyacı gündeme geldi. Kürd heyetinin Sovyetler Birliği'nde yaptığı iki görüşmeden sonra JE-KAF temelinde açık ve kitlesel bir parti kurulması konusunda hemfikir olundu ve böylece PDK-İ kuruldu. PDK-İ'nin kuruluş günü olarak JE-KAF'ın kuruluş günü olan 25ê Gelawej (15 Ağustos) kabul edildi ve Pêşava Qazi partinin genel başkanlığına getirildi.

PDK-İ kısa sürede Muhabad ve çevresinde kitleleri kapsayan bir yapıya dönüştü ve Cumhuriyet'in ilanından önce önemli çalışmalara imza attı.

Cumhuriyet öncesi gelişmelerden bahsederken **“Peymana Sê Sinor”**dan (3 Sınır Anlaşması) bahsetmezsek konuyu eksik bırakmış oluruz. Türkiye-İran ve Irak sınırlarının birleştiği Dlamper Dağı eteklerinde bir köyde, Doğu, Güney ve Kuzey-Batı Kürdistan heyetleri arasında yapılan ve tarihe **Peymana Sê Sinor** olarak geçen bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre toplantıya katılan heyetler birlikte hareket edeceklerdi. (**Peymana Sê Sinor** hakkında bilgilerimiz az. Özellikle biz Kuzeyli Kürdler konuya yabancıyız. Elde edilen bilgilere göre toplantıya Doğu Kürdistan'dan JE-KAF, Güney Kürdistan'dan HİWA ve kuzey ve Batı Kürdistan'ı temsilen bir heyet katıldı.)

Azerbaycan Kürdistan İlişkileri

Tarihi belgeler Şahlık rejimi tarafından ezilen Azeri ve Kürdler arasındaki ilişkilerin, her zaman iki ezilen ulus arasında olması gereken yapıda olmadığını, sorunlar yaşandığını ortaya koyuyor. Kürdlerin her hak talepli hareketleri merkezi hükümetin duvarından önce Azeri duvarına çarptığı da tarihi bir gerçektir.

Tüm bu olumsuz tarihi arka plana rağmen, Sovyetlerin etkisi ve Kürdistanlı liderlerin duyarlı tavırları sayesinde Kürdistan Cumhuriyeti ve ondan önce ilan Azerbaycan Milli Demokratik Hükümeti arasında iyi ilişkiler kuruldu, birisine yapılan saldırının ötekine de yapılmış sayıldığı bir ortam oluştu, karşılıklı yardımlaşmalar yapıldı ve anlaşmalar imzalandı. Kuşkusuz bu geçici bir durumdu ve bu noktaya sorunsuz gelinmemişti ve uzun da sürmedi.

Azerbaycan ve Kürdistan Cumhuriyetleri kurulmadan önce dönemin Azeri liderleri Bakırof, Pişewari ve Beria ortaklaşa Stalin'e bir mektup yazarak İran'da Doğu Kürdistan'ı da kapsayan bir Azerbaycan devletinin kurulmasını talep ediyorlar.

Bu talep Sovyet yönetimi tarafından kabul görmüyor. Çünkü o dönemdeki Sovyet politikası parçalanmış bir İran'ı çıkarları için daha uygun buluyor. Bu nedenle sadece Azerbaycan ve Kürdistan'da değil, İran'ın öteki bölgelerinde örneğin Horasan ve Mezendaran'da da "ayrılıkçı" hareketler oluşturmak için çabılıyor, ama adı geçen son iki bölgede başarılı olamıyor.

Uluslararası şartlar değişince...

Cumhuriyet döneminde yapılanlar ve Pêşava'nın mahkemesi diğer konuşmacılar tarafından ele alınacak. Bu nedenle ben kısaca kaderleri birbirine bağlı olan Azerbaycan ve Kürdistan hükümetlerinin yıkılış sürecine değinmek istiyorum.

İkinci Dünya Savaşı'nın Nazilerin yenilgisiyle sona ermesi, yapılan anlaşmalarla galip devletlerin savaş sürecinde işgal ettikleri bazı bölgelerden çekilmelerinin karar altına alınması ve bu bağlamda Sovyetlerin İran'dan çekilmesinin gündeme gelmesiyle, Kürdistan ve Azerbaycan için tehlike çanları daha güçlü çalmaya başladı.

Bu arada Şah, Qewema Saltana adında kurnaz bir politikacıyı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Qewema Saltana'nın yaptığı ilk işlerden birisi Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurma, Hazar Denizi'ndeki petrol yataklarını Sovyetlerle birlikte işletme anlaşmasını imzalama oldu. Qewema Saltana amacına ulaştığında, yani Azerbaycan ve Kürdistan hükümetleri yıkıldıktan sonra Sovyetler ile imzaladığı petrol anlaşmasını İran Parlamentosu'na sundu ve onaylanmaması için çaba sarf etti. Beklendiği gibi İran Parlamentosu anlaşmayı onaylamadı ve anlaşma akim oldu, geçersiz sayıldı.

Qewema'nın attığı adımlardan birisi de özellikle ordu ve emekçiler içinde güçlü olan TUDEH partisine kabinesinde yer vermek oldu. Böylece Tahran'daki konumunu güçlendiren Saltana, Azerbaycan'da yapılacak seçimlere nezaret etme bahanesiyle Azerbaycan'a ordu gönderme kararı aldı ve bunu bir mektupla Sovyet yönetimine bildirdi.

Ordunun gelmesine karşı çıkan Azerbaycan yöneticileri başlangıçta savunma için hazırlıklara başladılar ve hatta Doğu Azerbaycan'ın bazı yerlerinde küçük çaplı çatışmalar da yaşandı.

Bu gelişmeler yaşanırken, Azeriler ülkelerini savunmak için hazırlıklar yaparken, Stalin Azerbaycan lideri Pişewari'ye bir mektup yazdı. Stalin mektubunda İran'ın meşru başbakanı olan Saltana'nın ülkenin her yerine asker gönderme hakkı bulunduğunu, direnmenin faydasız olduğunu, direnmemeleri gerektiğini bildirdi. Özcesi bu, direnirseniz eğer bize bel bağlamayın, bizi unuttun demekti.

Azerbaycan yöneticileri Şaha ve Qewema'ya inanmıyorlardı. Ama yine de Stalin'in telkinleri uyarınca Şah'a ve Saltana'ya mektup yazarak halkı ve ülke çıkarlarını korumak amacıyla silahlı direnişi durduklarını belirttiler ve Azerbaycan Halk Fırkası yöneticileri ile hükümetin ileri gelen askeri ve sivil yöneticileri Sovyet Azerbaycan'ının yolunu tuttular.

(Bu arada Bakırof Stalin'e bir mektup yazarak Sovyet Azerbaycan'ına gelenlerin hepsinin kabul edilmesini talep ediyor. Ama Stalin hepsinin değil bir kısmının kabul edilmesine onay veriyor.)

Bazı ufak çaplı çatışmalarla Azerbaycan'a giren İran ordusu, büyük katliamlar yaptı. On binlerce insan öldürüldü, tutuklandı. Binlerce asker kurşuna dizildi. İlk birkaç günde yüzlerce Azeri idam edildi.

Bu gelişmeler, yaptıkları anlaşma uyarınca Azerbaycan'a yardıma gitmek için hazırlıklar yapan Kürdistan Cumhuriyeti üzerinde olumsuz bir etki bıraktı, moralleri bozdu.

Özellikle merkezi hükümet ile gizli ilişki içinde olan bazı feodaller ile bazı yöneticiler direnmenin gereksiz olduğunu söylüyorlardı, bir kısmı ise Cumhuriyet'in saflarını terk ederek henüz Kürdistan'a yönelmemiş olan orduya katıldılar.

Gelişmeler üzerine Muhabad'ta, askeri ve sivil yöneticilerle halkın katıldığı bir toplantı yapan Pêşava Qazi, içinde bulunulan durumu özetleyerek ne yapılması gerektiğini soruyor. İki kişi hariç toplantıya katılanlar direnmenin faydasız olduğunu dile getiriyorlar. Direnmekten yana tavır koyanlardan birisi de Mela Mustafa Barzani. (Barzanilerin, özellikle de Mela Mustafa Barzani'nin Cumhuriyet'teki rolü ayrı incelenmesi gereken bir konudur.)

Halkın bu tavrı üzerine direnmeme kararı alan Pêşava, Mela Mustafa'nın başımıza geç mücadelemizi dağlarda sürdürelim önerisini de kabul etmeyerek Muhabad'ta kaldı. İran ordusu hiçbir direnişle karşılaşmadan Muhabad'a girerek 11 ayı aşkın ömrü olan Kürdistan Cumhuriyeti'nin varlığına son verdi. Olumlu ulusal ve uluslararası şartların ürünü olan Kürdistan Cumhuriyeti, söz konusu şartların değişmesi sonucu yıkıldı ve tarihteki yerini aldı.

Pêşava'nın bu tavrı bugün bile tartışma konusu. Bazıları halkı zarar görmesin diye Qazi'nin kendini feda ettiğini ileri sürüyorlar ve bu tavrı destekliyorlar. Bir başka görüş ise, Pêşava'nın bu tavrı halkın direniş ruhuna darbe vurduğunu söylüyor, eğer Qazi Mela Mustafa'nın önerisini kabul edip mücadeleyi başka biçimde sürdürseydi, halk içinde direniş ruhunu yükseltirdi diyor.

Bazı katkılar

Diğer konuşmacı arkadaşlar Kürdistan Cumhuriyeti'nin yaptıklarıyla Pêşava'nın mahkemesi konusunda değerli bilgilerini bizimle paylaşacaklar. Ben biz Kuzeyli Kürdlerin yeterince haberdar olmadığı bir iki noktayı eklemek istiyorum.

Bunlardan birisi Güney Kürdistanlı HİWA örgütünün katkılarıdır. HİWA örgütü sadece JE-KAF örgütünün yapılanmasında değil aynı zamanda Cumhuriyet öncesi dönemde Kürd dili ile eğitim konusunda önemli görevler üstlendi. Cumhuriyet Hükümeti'nin Başbakanı Mir Haç aynı zamanda HİWA örgütünün de üyesiydi.

Pêşmerge güçlerinin örgütlenmesinde önemli görevler üstelenen Irak ordusunun eski subayları da öyle. Bu subaylardan dördü Cumhuriyet sonrasında Mela Mustafa Barzani ile Sovyetlere gitmeyip geçtikleri Irak'ta idam edildiler.

Cumhuriyet öncesi dönemde başlamak üzere okullarda Fransızca eğitim yerine Rusça dersler verildi.

Bunun yanı sıra Muhabad'ta azımsanmayacak sayıda bulunan Kelimiler (Yahudiler) de kendi okullarında kendi dilleriyle eğitim görüyorlardı.

Bir diğer önemli nokta ise... İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran'da giderek etkisini artıran ABD elçisinin, idamından birkaç saat önce Pêşava'yı ziyaret edip kendisine pişmanlık belirtmesi durumunda özgür kalacağını söylemesidir. Pêşava ise mahkemede gösterdiği tavrını sürdürerek bu öneriyi elinin tersi ile itiyor.

Sonsöz

Pêşava Qazi ve arkadaşları, Kürdlerin bağımsızlık özleminin somut ifadesi olan Kürdistan Cumhuriyeti tarihimize altın harflerle yazıldılar. Onların bazı eksiklikleri bu gerçeği değiştirmez. Kürdistan Cumhuriyeti ülkemizin üzerine doğan bir güneştir.

Pêşava kendisini ziyaret edip bağlılıklarını bildiren Kadri Cemil Paşa başkanlığındaki Kuzey ve Batı Kürdistan'dan şahsiyetlerin oluşturduğu heyete şunları söylüyor: Muhabad'ta doğan güneşin şavkı bir gün mutlaka Diyarbekir'e de vuracaktır.

O şavk bugün Hewlêr'de yansıyor.

Hiç kuşku yok Pêşava'nın dileği gerçekleşecek, Muhabad'ta yükselen Kürdistan Cumhuriyeti'nin güneşi bizi de aydınlatacaktır.

** 22 Ocak 2020 tarihinde PAK ve PSK tarafından organize edilen panelde irticalen yaptığım Kürtçe konuşmanın, tuttuğum notlarına dayanılarak hazırlanan özetidir.*

II. Dünya Savaşı'nın siyasal koşulları ve Kürtlerin devletleşme çabası

Tahsin SEVER

Tahsin SEVER

Kovara DENG

II. Dünya Savaşı, Almanya'nın ekonomik olarak toparlanması Nazilerin iktidara gelmesiyle örtüşünce, yeni bir paylaşım savaşı kaçınılmaz olur. Alman devletinin I. Dünya Savaşı'nın rövanşını alma hedefi, kalıbına sığmayan Amerika'nın okyanus ötesine açılma gayretleri, 1929 ekonomik krizinin yarattığı sonuçlar savaşı tetikleyen etkenler arasında sayılabilir. Esas konumuz II. Dünya Savaşı'nın sebeplerini analiz etmekten öte, II. Dünya Savaşı akabinde (22 Ocak 1946) Mahabad'ın Çarçıra meydanında ilan edilen Kürdistan Cumhuriyeti'nin acımasızca boğazlanmasına giden sürecin konjonktürel koşullarını irdelemektir. Bu noktada bir paragraf açarak, I. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da oluşan siyasal nizamda Kürtlerin payına düşen felakete göz atarak konumuza dönelim.

Batı Avrupa devletlerinin (Britanya, Fransa, Almanya) Kürdistan'a ilgisi birdenbire ortaya çıkmış bir durum değildir. 18. Yüzyılın son dönemi ile 19. Yüzyılın ilk dönemlerinde Batılı birçok misyonerler (konsoloslar, tüccarlar, gazeteciler, gezginler, arkeologlar) gibi çok farklı alanlarda çalışan uzmanlar bölgeyi taramışlar, bir sivil orduyu andıran bu gruplar bölgenin stratejik ve ekonomik kaynaklarının haritasını çıkarırken Kürtle-

rin etnik ve dini yapısını, Kürt toplumunun zayıf ve direnç noktalarını da not ederek kendi devletlerine rapor etmişlerdir.

Aynı husus daha uzun bir zaman diliminde ve daha da derinlikli olarak Rus devleti için geçerlidir. Rusların Kürdistan'a ilgisi oldukça fazladır. Osmanlı devletinin tarihsel rakibi olan Rusya, Osmanlı'yı Balkanlardan silerken, Kafkasya üzerinden Kürdistan'a kadar ilerleyip, Kürtlerin yeni komşusu olmuştur. Kürtler içindeki misyonerlik çalışmaları Aleksandr Jaba'ya kadar giden, Kürt dili, kültürü ve tarihi konusunda bir dizi uzmana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür çalışmalar içinde yer alanların bazıları idealist insanlar olabilir; ancak tıpkı Batılı misyonerler gibi birçoğunun kendi devletleriyle ilişki içinde bu tür faaliyetler geliştirdikleri bir sır değildir.

1900'lu yılların başlarında Rusların, Britanya ile girdikleri jeopolitik güç mücadelesi, yeni dönemin şekillenmesinin zeminin hazırlamıştır. Savaşın ortasında vukuu bulan 1917 Ekim Devrimi Rusların **"Büyük devlet politikası"** tercihiinde değişikliğe yol açmamış, sadece bir süreliğine kendi kabuğuna çekilmesini sağlamıştır.

Lozan Anlaşması'yla noktalanmış I. Dünya Paylaşım Savaşı, Britanya-Fransa ikilisinin planlamasıyla Ortadoğu'da yeni bir siyasi nizam

hayata geçirilmiştir. Yeni nizamın çerçevesine bakacak olursak; Osmanlı'nın tasfiyesi, yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin ikame edilmesi, Kürtlerin savaş ganimeti olarak dağıtılması, Ermenilerin kurban edilmesi, uluslar, ulusal azınlıklar, dinsel azınlıklar ve mezhepsel farklılıklar dikkate alınmadan (mevcut farklılıklar arasındaki ilişki ve çatışmalar diri tutularak) haksızlıklar zemininde meta zoruyla Irak ve Suriye gibi yapay devletlerin dikte edilmesi olarak özetlenebilir.

Ortadoğu'da oluşan yeni güç dengesine bağlı olarak Britanya ve Rusya (Bunun yerini Sovyetler Birliği alacak) stratejik hedeflerine uyumlu jeopolitik tercihlerinde değişikliklere gidecekler, yeni tercihler ışığında yeni ilişki ağları geliştireceklerdir. Hem Britanya hem de Rusya için rakip olan Osmanlı yerine, kendi yanlarına almak istedikleri Türkiye olacaktır. Biri kapitalist dünyanın diğeri sosyalist dünyanın lideri olan Britanya ve Sovyetler Birliği için Türkiye artık "vazgeçilmez" dir. İki önemli gücün tercihlerindeki birliktelik Kürtlerin kaderini derinden etkileyecek, hayal edilemeyecek acıların yaşanmasına sebep olacak, aynı zamanda haksızlıklar üzerinde inşa edilmiş Ortadoğu'daki politik düzenin, sorunları ortadan kaldırmadığı gibi, savaş öncesi koşulları daha da ağırlaştırarak bugünkü kanlı bilançonun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Rusya'dan Sosyalist Sovyetler Birliği'ne Ortadoğu Politikası

Rusya, bölge üzerinde emperyalist emelleri olan, coğrafi olarak Balkanlar ve Kafkasya'dan bölgeye sınırdaş olmanın avantajına sahip; ancak açık denizlere (Akdeniz-Hint Okyanusu) ulaşmada dezavantajlı duruma sahipti. Açık (sıcak) denizlere ulaşma Rusya açısından stratejik bir hedeftir ve bu durum Ekim Devrimi sonrası değişmemiştir. (Günümüzde Rusya'nın neden Suriye ve Libya'da bütün askeri gücünü seferber ederek; artık Akdeniz'de kalıcı olarak yer aldığını sıcak denizlere inme hedefleri dikkate alınarak anlaşılabilir.) Bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi için Ekim Devrimi sonrası 19 Ocak 1923 ile 3 Şubat 1923 tarihinde Ankara'daki Sovyetler Birliği Büyükelçiliğinden Moskova'ya gönderilen iki ayrı raporda değerlendirmele-

re göz atmakta fayda var:

"...İngiltere'nin kendisine önemli siyasal ve ekonomik çıkarlar sağlayabilen ve de Rusya'nın açık denizlere çıkmasını engelleyen önemli stratejik mıntıkalara ele geçirmek Yakındoğu'ya egemen olmaya çalıştığı sırada, Rusya'nın aynı bölgelerde egemenlik kurmaya ve açık denizlere çıkış yolları (ki bunların tamamı Boğazlar'da, İskenderun, Yumurtalık ve Basra Körfezi) bulmaya çalışmalıydı. Ne yaparsa yapsın her taraftan yollar Türkiye'den geçmekteydi; sadece Basra Körfezi'ne İran üzerinden çıkıla bilirdi. Ve Rusya açık denizlere çıkış amacıyla bu yollardan ikisini zorlamalıydı."¹

Sovyet Devlet arşivinde yer alan belgelerde, açık denizlere inmenin iki yolu olduğunu, bunların Türkiye ve İran olduğu vurgulanıyor. Raporların ileriki kısımlarında yapılan değerlendirmelerde ise mevcut şartlarda Türkiye üzerinde inmenin uygun olmadığı, İran üzerinde yoğunlaşması gerektiği açıkça ifade ediliyor. Raporlardaki ifade ile "küllerinden yeniden doğan Türkiye'nin" İngiltere'nin hedefinde olduğu, "Geçen yüzyılın sonlarından itibaren de buna Türkiye'de tek başına egemenlik kurmak isteyen Almanya'nın direnişi eklendi."² Denilerek Rusya'nın egemenlik alanının genişletmesi için İran'ı düşünmesi gerektiği ve özellikle İran Azerbaycan'ın kontrol edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ruslara göre, Kürdistan Azerbaycan içinde bir bölge olarak düşünülebilir. Bu husus Sovyet raporlarında şöyle ifade edilmektedir:

"Rusya, artık İran Azerbaycan'ına kalıcı olarak yerleşmeye hazırlanıyordu ve bu durum onu Türkiye'ye kıyasla daha avantajlı konuma getirecekti."³ Söz konusu raporlardan anlaşıldığı üzere iki dünya savaşı arasında İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki egemenlik mücadelesi İran özelinde yoğunlaşacaktır. Bunun başlıca sebepleri arasında Sovyetlerin Basra'ya inme istekleri İngiltere'nin ise Ortadoğu'da kurduğu nizamın sürdürülebilmesi için Yeni Delhi-Bağ-

1 Mehmet Perinçek, Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları, Kaynak Yayınları, Birinci Basım Kasım 2011, İstanbul, s:208

2 A.g.e s:207

3 A.g.e s:208

dat-Kahire üçgenindeki bölgelerin denetim altında tutulması, petrol yataklarının güvenceye alınması için elzemdir. Bu bağlamda İran, petrol kaynakları dahil İngiltere'nin denetimi altındadır ve Sovyetler Birliği'ne bırakılmayacak kadar önemlidir. Bu nedenle İran II. Dünya Savaşı ve sonrasında ABD tarafından desteklenen İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında hesaplaşma alanına dönecektir.

Kürdistan Cumhuriyeti'ne giden süreç

Doğu Kürdistan'daki ulusal hareketin ivme kazanması 1941 yılında Rıza Şah'ın iktidardan düşmesiyle başlar. Başlangıçta aydınların ve orta sınıf kentlilerin öncülük ettiği bir harekettir. 15 öncü kadro ile başlayan ve 1943 yılında 100 aydın ve kanaat önderinin bir araya gelişiyle ivme kazanan hareket, KOMELA Jİ-YANEWEYA KÜRDİSTAN (1944) çatısı altında örgütlenir. Özellikle başta Mahabad olmak üzere farklı toplumsal kesimlerin harekete etkin katılımı, İran Azerbaycan'a yerleşen Sovyetler Birliği'nin dikkatini çeker. Bu noktada altı çizilmesi gereken Mahabad merkezli Kürt ulusal hareketinin, dışarıdan yönlendirme ile oluşmadığı ve Kürtlerin kendi inisiyatifleri ve iradelerinin sonucunda vücut bulduğudur. İran devletinin ilişkileri dikkate alındığında destek alabilecekleri tek adres Sovyetler Birliği'dir. İran yönetimi İngiltere ve ABD tarafından desteklenmektedir. İran Türkiye ilişkileri tarihinin en iyi dönemini yaşamaktadır. Zira Ağrı Ayaklanması'nın bastırılmasında Türkiye İran'la sıkı bir iş birliği yapmış, ayaklanmanın bastırılabilmesi için Türkiye İran arasında sınır değişikliğine gidilmiştir.

Kadı Muhammed'in Kürt ulusal hareketine aktif dahil olması 1944 yıllarıdır. Kürt ileri gelenleri 1945 Eylül ayında Cafer Bakırof tarafından Bakü'ye davet edilirler. Kadı Muhammed başkanlığındaki heyet davete icabet eder. Yapılan görüşmelerde Bakırof, Kürtlere Azerbaycan içerisinde otonomi teklif eder. Kürtler yapılan öneriyi kabul etmezler. Kürtlerin direktmesi sonucu, Kürdistan'ın bağımsız olması ve sürecin Kürdistan Demokrat Partisi adı altında örgütlenilerek sürdürülmesi kararlaştırılır. Heyet Kürdistan'a döner ve

yapılan hazırlıklar tamamlandıktan sonra 22 Ocak 1946 Kürdistan Cumhuriyeti ilan edilir.

Genç Cumhuriyetin sadece İran'da yaşayan Kürtlerin değil, dört parçada yaşayan Kürtlerin aktif desteği ve iradesini temsil ettiği çok önemli bir husustur. Özellikle Mela Mustafa Barzani'nin liderliğinde binlerce peşmergenin katılımı ve Mela Mustafa Barzani'nin Kürdistan Cumhuriyeti'nin Genel Kurmay Başkanlığı üstlenmiş olması ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir tarihsel tavidir.

İngiltere ve ABD'nin Kürdistan Cumhuriyeti'ne karşı tutumları

1941 yılında Kürdistan bölgesinde ulusal hareket başlayınca, İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliğinden Londra'ya gönderilen mesajda nasıl bir tutum takınması gerektiği sorulur. 8 Aralık 1941 tarihinde Tahran'dan İngiltere Dışişleri bakanlığına ve aynı tarihte Tahran'dan Kahire'ye gönderilen mesajlarda; 'Genel siyasetimiz bizi merkezi hükümeti desteklemeye zorunlu kılarken, Kürtlerin mümkün olduğunca adil muamele görmelerini sağlamak için bu hükümet üzerindeki nüfuzumuzu kullanmayız' ¹denmekte ve Kürtlerin içine girdikleri söz konusu çabalara karşı nasıl bir tutum takınılması gerektiği hususunun kendilerine bildirilmesi merkezi hükümetten talep edilmektedir.

İngiltere merkezi hükümetinden 25 Aralık 1941 tarihinde verilen cevapta takınılması gereken tutum belirtilmiştir.

"Dışişleri Bakanlığı'ndan Tahran'a

ÖNEMLİ

1. Şu ana kadarki politikamız İranlılarla Kürtler arasına girmeye kalkışmamak, fakat kendi işlerini kendilerinin halletmesine bırakmak olmuştur. Ana sebepler şunlar olmuştur. Bizim müdahalemiz Kürtler arasında yanlış umutları teşvik eder ve taleplerini daha kuvvetli olarak bastırmalarına yol açardı. İran'ın pahasına sözlerle Kürtlerin teveccühlerini kazanmaya

1 Ahmet Mesud, İngiliz Belgelerinde Kürdistan, Doz Yayınları, Mayıs 1992- İstanbul, s:253

çabalıyoruz şeklinde İran hükümetinin şüphelerini çekerek. Türk hükümetiyle ilişkilerimiz üzerinde kötü etkisi olurdu. Bu, belki de Sovyet yetkililerini de benzeri bir müdahale politikasını ya Kürdistan'da ya da Azerbaycan'da veya iki bölgede de uygulamaya sürüklerdi. Bunun da ötesinde bizim himayemiz altında varılacak bir anlaşma bunun devamı için bizi bir sorumluluğa sokardı.”¹

İngiltere'nin Ortadoğu'da var olan statünün korunmasını sağlamak, İran ve Türk hükümetleriyle olan ilişkilerini devam ettirmek, bu hususta Sovyetler Birliği'ni baskı altında tutmak ve Kürtlere cesaret verecek bir tutumdan kaçınmak olarak özetlenebilir. Bu noktada Kürtlerin aleyhine olan güç dengesi daha da kötüleşti. Amerika'nın takındığı tutum olmuştur. ABD, I. Dünya Savaşı döneminde daha çok kendi içiyle meşgul bir devlettir. Okyanus ötesinde duran, ekonomik gelişmesiyle meşgul, “Wilson Prensipleriyle” sömürgeci politikalara takoz koyan, ‘özgürlükçü’ bir tutumu vardı. II. Dünya Savaşı sürecine gelindiğinde artık kalıbına sığmayan, dünyanın her tarafında başat aktörlüğe oynayan, oyun kurucudur. ABD, Ortadoğu'da kendi payını almak şartıyla İngiltere'nin yürüttüğü politikaya destek vermiştir. ABD'nin önemli strateji uzmanlarından Z. Brzezinski, II. Dünya Savaşı sürecinin ABD politikasını anlatırken şunları söylemektedir:

“Başkan Roosevelt, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin, Avrupa'nın özgürleşmesine olan bağlılığını açıkça dile getirirken bunun; İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika veya Portekiz gibi sömürge imparatorluklarının yeniden güçlenmesi anlamına gelmediğini de gizlemiyordu.

Ancak, Roosevelt'in sömürgeciliğe karşı son derece ilkeli muhalefeti, dünyanın en önemli petrol kaynağı olan Orta Doğu ülkelerinde kazançlı bir konum elde etmek için kararlı bir açgözlü ABD politikasına mâni olamadı. Başkan Roosevelt'in 1943 yılında İngiltere'nin ABD büyükelçisi Lord Halifax'e Orta Doğu haritasını işaret ederek ustaca ortaya koyduğu gibi: ‘İran petrolü sizindir. Irak ve Kuveyt petrollerini paylaşıyoruz. Suudi

Arabistan petrolü ise bizimdir.’ İşte böylece Amerika'nın Orta Doğu bölgesinde sancılı siyasi varlığı başlamış oldu.”²

Brzezinski'nde vurguladığı gibi ABD'nin Ortadoğu'ya girişi haksızlıklar üzerine inşa edilmiş nizamın ortağı olmaktan ibarettir. Tarihsel perspektiften bakıldığında zaman, Ortadoğu'da sorunlar yumağının (Ki en önemli Kürdistan sorunudur) nedeni I. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan siyasi ve idari nizamın kendisidir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'un Türkiye, İran, Irak ve Suriye hitaben söylediği; “Kürt sorununa çözüm bulunmasa, Ortadoğu yangın yerine dönebilir” söylemi bu gerçeğin itirafıdır.

Bu durum II. Dünya Savaşı sonucunda değişmemiştir. Zira savaşın mağlupları da galipleri de aynıdır. İran özelinde Kürtlerin kendi toplumsal dinamikleri genç Kürdistan Cumhuriyeti'ni yaşatmaya yeterli değildi. Bu sürecin sürdürülebilmesi ve Cumhuriyet'in yaşatılabilmesi için küresel bir gücün desteğine ihtiyaç vardı. Kürtlerin efsanevi lideri Mela Mustafa Barzani'nin dediği gibi; (Aslında İran ordusu Kürtleri yenmedi, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği'ni yendi.”

Sonuç olarak son derece zorlu bir coğrafyada, kartların her gün yeniden karıldığı, ‘niyetlerin’ bütün çıplaklığı ile ortaya döküldüğü, bir o kadar da bilinmeyenleriyle hızlı, nefes nefese çarpıcı gelişmelerin peş peşe yaşandığı bir sürecin devamını yaşıyoruz. Şartlar kısmen değişse de 1946'da kurulan Kürdistan Cumhuriyeti'nin ve 25 Eylül 2017 'de Federal Kürdistan Devleti'nin demokratik ve meşru haklarını kullanarak yaptığı referandum sonucuna karşı yaşanan bir dizi entrikanın, kışkırtmanın ve ihanetlerin Kürt özgürlük mücadelesinin hızını yavaşlatsa da amacına ulaşmada neticesini değişmeyeceğine olan inancımız tamdır.

Not: 22.01.2020'de Diyarbakır yapılan “Kürdistan Cumhuriyeti'ni Kuruluşunun 94. Yıldönümü Anma Panelinde yapılan konuşmanın metni.

2 Zbigniew Brzezinski, Stratejik Vizyon Amerika ve Küresel Güç Buhranı, Timaş Yayınları, Mayıs 2012 İstanbul, s: 21-22

1 A.g.e s:257

Değerleri ve kavramları yeniden ele almak üzerine

Ümit TEKTAŞ

*Her gün bir yerden göçmek ne iyi
Her gün bir yere konmak ne güzel
Bulanmadan, donmadan akmak, ne hoş!
Dünle beraber gitti cancağızım,
Ne kadar söz varsa düne ait
Şimdi yeni şeyler söylemek lazım...*

Mevlana (Muhammed Celâleddîn-i Rumi)

*Hayatında hiç hata yapmamış bir insan hiçbir zaman
yeni bir şey denememiş demektir.*

Albert Einstein

Diyebilirim ki bu konuyu ele almamın nedenlerinden biri de Albert Einstein'ın yukarıdaki **güzel sözüdür**. Zira uzun zamandır pek çok alana özgü olarak bazı değerleri ve kavramları yeniden tanımlamak gerektiğine inanıyor, bunları tartışmak istiyordum. Bazı şeyleri yeniden tanımlamaya ihtiyaç var dediğim andan itibaren akıllara hangi temel alanların geldiğini az çok tahmin edebiliyordum. Çünkü altyapı ve üstyapı özellikleri taşıyan siyaset, eğitim, din, ekonomi ve hukuk gibi toplumsal düzenin temellerini oluşturan alanlarla ilgili kavramlar son zamanlarda hayli fazla zihnimi kurcalıyordu. Söz konusu alanlarda, tıp ve teknoloji alanındaki gelişmelere paralel ve eş anlı bir değişme ve iyileşmenin sağlanamadığını düşünenlere rastlıyordum. Bu görüşün sahiplerine göre sosyal alan, fen alanına yeterince ve olması gerektiği gibi eşlik edemiyordu. Bunlarla beraber tek tük de olsa bu fikre sahip insanlara gün geçtikçe daha çok hak veriyordum. Kendimi de içinde saydığım bu kimselere göre, dünya eskiyor, gelenekler etkisiz hale geliyor ama hareketli dünyaya dair bazı **kavram** ve **değerler**, nedense yerli yerinde duruyordu.

Biliyoruz ki dünya hızla değişiyor ve bu değişim hayatın her alanını etkisi altına

alıyor. Belki de Maslow'un gereksinimler skalası (gösterge) dâhil pek çok şeyi yeniden tanımlama ihtiyacı doğuyor. Maslow, piramit halinde açıkladığı ihtiyaçlar hiyerarşisinin en tepesine, neredeyse imkânsız olan kendini gerçekleştirmeyi koyuyor. Maslow'a göre süreç şu şekilde oluyor ya da okunuyor: *Fiziksel İhtiyaçlar, Güvenlik İhtiyacı, Ait Olma ve Sevgi İhtiyacı, Değer İhtiyacı, Kendini Gerçekleştirme*. Yaklaşık elli yıl önce ortaya çıkan bu şema, başlıklar bazında kabul görse bile günümüz şartlarında içerik yönünden geliştirilmeye, sanki yeniden yorumlanmaya muhtaç görünüyor. Zira ihtiyaçlar çeşitlendikçe nitelikleri de değişiyor, farklı içeriklere bürünüyor. *Marks'ın ifadesiyle insan ihtiyaçları sınırsızdır*. Ne var ki sınırsız ya da sonsuz ihtiyaçları olan insanların üzerinde yaşadığı dünyanın kaynakları, kıt ya da sınırlıdır. Belki de bundandır ki, gelişmiş ülkelerden bazıları kuzey kutbunda buz kütlelerinde, ABD uzayda enerji kaynakları aramaya başladı. Hatta ABD, uzayda enerji arama faaliyetlerinde bulunan şirketler için iki de yasa çıkardı.

Değerleri, kavramları, hakları, özgürlükleri muhakkak insanın güncel ihtiyaçlarına göre ve günümüz bakış açısıyla ele almalı ve

yeniden yorumlamalıyız. Bu zor olsa bile imkânsız değil. Cesaret gerekirse bile, korkulacak şey değil. İnsanoğlu, yabancı olduğu şeyi, barbarca, kendi aklına uyduramadığı şeyi akıldışı, diye tanımlar, diyen Friedrich Nietzsche, aynı zamanda yeniliğin ürküttüğü kitlenin ne kadar yoğun ve etkili olduğunu belirtir. La Fontaine ise, “Yaşama gücünü yitirmeyen her eskiyi severiz ama bizi tüm gücüyle yaşatacak tek unsur; yeniliktir,” diyerek yeniliğin hayati öneme haiz olduğunu ifade eder. Apple’ın kurucu ortaklarından Steve Jobs da şöyle söylemektedir: “Yenilik bin şeye hayır demektir,” Tanınmış üç insanın da düşüncesi, **değerleri** ve **kavramları** yeniden ele almanın, zor olsa bile imkânsız; cesaret gerekirse bile, korkulacak şey olmadığını ortaya koymaktadır.

Bana kalırsa bu alanın anahtar sorusu, dünya nereye gidiyor; haklar, özgürlükler, eğitim, hukuk, siyaset ve ekonomi alanında yeni eğilimler nedir, nelerdir, olmalıdır?

Yukarıdaki kısa belirlemelerden sonra, şimdi de **kavramlar** ve **değerlere** özetle göz gezdirmekte yarar görüyorum. Hemen belirtmeliyim ki günümüz ihtiyaçları karşısında ve gelişim koşullarında, **kavramlar** ve **değerler**, mutlaka metamorfoz (başkalaşma) yaşamalıdır. Aslında **kavram** ve **değerler** yönünden aforizmalara bakılırsa belki de en kısır alandan söz ettiğimiz görülecektir. Dostoyevski’nin (1821-1881) yüz yıldan fazla bir zaman önce ifade ettiği gibi “İnsanların en çok korktuğu şey, *yeni bir adım atmak, yeni bir söz söylemektir.*” Bu korkulardır belki de bizi iğdiş eden, bizleri birbirimize benzeten, farklı ve sıra dışı olandan uzaklaştıran, kalabalıkla/çoğunlukla aynılaştıran.

Gene de biz işin güçlüğüne bildiğimiz halde, değişmeyen tek şeyin değişim olduğuna inancımızı koruyarak, gelecekte umudumuzu kesmeyerek, cesaretimizi bilincimizden aldığımızı bilerek, daha yaşanması yarınların aşkına bazı şeyleri yeniden tanımlamaktan ürkmeyerek yolumuza devam edelim. Eskiye hayıflanmadan, geçmişle avunmadan Mevlana’nın, “*Dünle beraber gitti cancağı-*

zım, ne kadar söz varsa düne ait, şimdi yeni şeyler söylemek lazım,” cümlesinden hareketle **kavram** ve **değerler** konusunda yeni şeyler söylemeye, yeni tanımlar yapmaya yoğunlaşalım. Bir yandan da **kavram** ve **değerlerin** etimolojik anlamına bakalım.

Kavram nedir: *İsim olarak kavram, bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva ya da nosyon (kavrayış) demektir.* Felsefe açısından kavramın anlamı da şudur: Nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım, mefhum, konsept (kavram) veya nosyon.

Değer nedir: isim olarak üstün nitelik, meziyet, kıymet demektir. Felsefede ise değer, kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey anlamına gelir.

Siyasetin, sosyolojinin, davranış odaklı disiplinlerin, eğitim ve hukuk süreçlerinin kendini yeniden tartması, gözden geçirmesi, değerlemesi gerek. Tıpkı ekonomik değeri olan yapıların, finansal ve finans dışı kurumların sürekli olarak değerlendirilmesi yolunun zorunluluk olarak izlenmesi gibi.

Gelişen dünya koşullarına ve farklılıklar gösteren ihtiyaçlara göre yeni senaryoların devreye girmesi ve yeni hikâyelere göre yol haritasının çizilmesi gerekir. Demokrasi tanımının hikâyesi mesela, yüz yıl içinden nereden nereye (çoğunluğun yönetim anlayışından günümüz demokrasi yorumuna) geldi. Şimdi erkler ayrılığı gibi ciddi bir denge denetleme mekanizması, birbirinden başka yetki alanları olan kuvvetler var. Katılımcılık, önceden bilgi sahibi olmak gibi bugüne ait değerler var. Çoğulculuk, şeffaflık ve açıklık gibi sonradan geliştirilerek değer haline getirilen parametreler var. Velhasıl demokrasi, eski demokrasi değil. Bu alana dair **kavram** ve **değerler** hatta demokrasinin kendisi bile eskisiyle aynı içerikte değil. Burjuva demokratik ortam, sosyalist demokrasi, gelişmiş demokrasi, ileri demokrasi, formel/biçimsel demokrasi, kurumsal demokrasi vs. vs.

Keza sosyalist teorilerde de durum budur. Sosyalist ideologlar, sosyalizmde ifade edilen mülk konusuna ne zaman tam olarak göz gezdirecek? Özgürlük ve eşitlik arasında ne zaman sağlıklı ve kabul edilebilir bir bağ kurulabilecek? Söz gelimi, çok temel olan bu sorunun **kavram** ve **değer**ler yönünden nihai noktası ne olacak? Özel mülkiyet bakımından toplumsal düzeydeki bir eşitlik, zorun gücü olmadan nasıl sağlanacak? Zor ve baskı yoluyla olaksa özgürlük nereye konacak, ya da ne olacak?

Hukuk, ne zaman özgür bir alanda tarafsız, bağımsız, yansız hatta yansız görünme niteliklerini elde edip özgürce koruyabilecek? Kurumsal olarak hukuk bu alanda, özgür hukuk kavramı geliştirilerek bir kurala, olmazsa olmaz **değere** ne zaman erişecek?

Mesela iş insanı tanımını ne zaman objektif bir hale gelecek? Dişiyle, tırnağıyla çalışarak, emek vererek zengin olanlarla devlet bankalarının kredilerini batırarak zengin olanlar ve kötü algılananlar ne zaman birbirinden ayrılacak?

Sevgi ve aşk kavramları gerçek manada ne zaman kullanılır hale gelecek? İbadet isteği ve aynı dine mensubiyet ne zaman kul ve Allah arasındaki mahrem bir iş gibi algılanacak? Kendisi uhrevi olan inançlar silsilesi ne zaman dünyevi olmaktan ve dünyevi olana araç edilmekten uzaklaşacak?

Yazının amacıyla doğrudan ilişkili olmasa da Amorfluk (biçimsizlik) içerdiği için makalede yer vermek istediğim bir konu da şudur: İnsanların çoğu rahatlıkla yalan söyleyebildiği halde, neden yalan söyleyenin sevilmediği gibi bir algı yaratılır. Dünya riyakârla dolu olduğu halde, neden riyakârların sevilmediği söylenir? Neden yalan ve riyakârlık müptezellik sayılır? Bütün toplumlarda para kazanmak için bunca çabaya rağmen neden insanlar birbirlerini paragöz, parayı seven şeklinde kusurlu sayarlar, zenginliği de sanki suçluluk sebebiymiş gibi görürler? Bu türden amorf durumlara yığınla örnek göstermek olanaklıdır. İnsanlık pek

çok güzel ve onur duyulacak işin yanında, işine gelme haline de zaman zaman boyun eğmek gibi bir düşkünlüğe, çürümüşlüğe prim veriyor...

Yeniden konumuza dönersek, toplumsal eşitlik ve gerçek manadaki kadın, erkek eşitliği alanında da yeni **değer** ve **kavram**lara gerek var. Toplumsal eşitlik çabalarının etkin bir aşamaya geldiği günümüzde, kadınlar, artık erkeklerin yaptığı, yapabildiği işlerin hemen hemen hepsini yapıyorlar. Ağır işler, fizik gücü gerektirenler (kamyon şoförlüğü, futbolculuk, maden işçiliği, makinist) ve daha pek çok alanda kadınlar da erkekler gibi rol üstlenmekte, süreçleri erkeklerle ortaklaşarak ilerletmektedirler. Geline aşamada bu alana dair kavramlar, değerler, yerleşik teamüller, baştan aşağı gözden geçirilmelidir. İş-bilim adamı kavramı yerine kullanılan iş-bilim insanı kavramında olduğu gibi adam gibi adam yerine düzgün insan, adil insan gibi kavramlar kullanılabilir. Hem bu değerler ayrıca anlam kazanır hem de toplumsal cinsiyet eşitliği yönünden ciddi bir terminoloji oluşur. Bay, bayan yerine kullanılan kadın, erkek sözcükleri, kanımca hem daha doğrudur hem de cins ayrımcılıktan uzaktırlar. “Elinin hamuruyla erkek işine karışmamak”, “Erkek gibi kadın”, “Kadının yeri evidir” gibi cins ayrımcı atasözleri ya da veci-zeler hızla günlük dilden çıkarılmalıdır.

Milletler ve ülkeler kavramı hızla değişiyor. ABD, AB ve hatta İngiltere, Türkiye gibi ülkeler çok uluslu yapılarını geçen her gün zenginleştiriyorlar. Milliyetçilik trendi zaman zaman yükselse bile artık ulus devletler kavramı eskisi kadar güçlü değil. AB’nin 460-470 milyona varan nüfusunun 40-50 milyonu, sayısız milliyete mensup olan Müslümanlardan oluşmaktadır. ABD artık dünya milletlerinin devleti olmaya aday bir ülke. İngiltere ve Türkiye devraldıkları eski mirasları gereği, fazlaca nüfuslu farklı ulusların yaşadığı ülkelere dönüştü. ABD ve İngiltere toplumları, farklı uluslardan insanların yönetimine, gelecekleri hakkında söz ve karar sahibi olmalarına rıza gösterebiliyor. Bu du-

rum gelecekte Almanya ve Fransa gibi AB'nin başını çeken ülkelere de sıçrayabilir. Zira AB projesinin kendisi bile milletler ve ülkeler kavramını ciddi ölçüde tehdit ediyor. Denebilir ki böyle devam ederse bu süreçler, devlet kavramını içeriği ve işlevleri yönünden, kökünden değişmeye, yeni biçimler kazanmaya zorlayacaktır.

Kaldı ki işlevselliği bakımından devlet, artık eski devlet değil ve her yerde farklı özellikleriyle, farklı nitelikleriyle kendini gösteriyor.

Devletin kendisi hâkim sınıfın örgütü müdür mesela? Devlet, üretim araçlarını elinde tutan bir sınıfın diğer bir sınıf üzerindeki baskı aracı mı yoksa sadece bir tahakküm aracı mıdır? Ya da hakem rolündeki bir düzenleyici ve denetleyici midir ve veya bütün toplumun anası mıdır? Ya da gelecekteki devlet nedir, bunlardan hangisidir, bugünden bunu kim kestirebilir? Marks ve Engels devletin sönmelenmesinden söz ettiğinde, bunun başta Lenin olmak üzere binlerce insanın kocaman hayali olacağını muhakkak öngörmüştü ama süreç bambaşka işledi. Ne yazık ki hayatın onları hangi düzeyde doğruladığı, öngörülerinin hangi düzeyde gerçekleştiği çok açıktır. Marks ve Engels zamanında da bu zamandaki gibi devlet, nispeten uygar ve gelişmiş ülkelerde başka, az gelişmiş ülkelerde daha başkaydı. Aynı imparatorluk farklı toplumlara göre farklı devlet politikası uygulardı. Marks'a göre Prusya Krallığı, Almanya'da başka, İsviçre'de başkaydı. Henry David Thoreau'nun (1817-1862) akıllarda yer eden, *en iyi devlet yönetmeyen devlettir*, belirlemesi, devleti kavramlaştırmada oldukça eski olmasına rağmen, günümüzde de modernist bir yaklaşımdır ve Marks'ın devletin sönmelenmesi teorisine çok yakındır.

Neden kavram ve değerleri yeniden yorumlamak gerekir sorusunun en inandırıcı cevaplarından bir tanesi de dünyanın yönü hakkındaki bildiklerimizde ve kuşaklar arası farkları görmemizdedir. X, y, z kuşakları dünyanın en kalabalık nüfusu. Denebilir ki, oldukça genç olan y ve z kuşaklarının

sayısı dünya nüfusunun yarısından fazladır. İstatistiklere göre kırk yaşının altındaki nüfus, kırk yaşından büyük olandan daha fazladır. Diğer bir deyişle her gün yeni ve değişik bir şeyler yapmak isteyen taraf güçleniyor. İnovasyon (yenileşim) süreci denilen bu aşama z kuşağıyla daha kreatif (yaratıcı-yaratımcı) bir konuma geliyor. Çoğu zaman olabilecek en iyi şeyi yapmak ya da en iyi durumda olmak mümkün olmaz. Yeni ve değişik bir şeyler yapmanın peşinden koşmak işte bu yüzden önem kazanıyor. Bilerek, farkında olarak, yenisini veya iyisini aramak, yenisini ve daha iyisini bulmayı amaçlamak, fütürizm (gelecekçilik) gibi trend bir **kavramla** da örtüşüyor. Durmadan aramak, iyisini bulmak, iyisini bulmayı umut ederek çalışmak, daha iyisinin var olduğuna, olası olduğuna inanmak. **Kavramları** yeniden tanımlamak da böyle bir serüveni gerektirir. Dün, bugün ve yarının olası olguları arasında korelasyon (bağıntı) kurmak; **kavramları** yeniden yorumlamak, anlam zenginliğine eriştirmek, onları günün ihtiyaçları çerçevesinde ele almak gibi bilimsel süreçlerin her birisi zorunluluk haline geliyor.

Evrendeki her şeyin bir geçmişi, bir öncesi var. Eskiyle, yani dünle bağı olan her hikâye gibi sözün de dilin de geçmişle mutlak bağı ve ilişkisi var. Bu zenginlik, yani ilişkili olma hali, kavram dünyasının ele alınma tarzı bakımından ciddi fırsatlar oluşturuyor. Tarihi önemdeki bu bağ, bilişim alanındakiyle paralel hızda gelişmeye bile insan hayatını, güvenliğini, yaşanabilir çevre, haklar, olanaklar ve özgürlükler denkleminde yeni pencereler açmaktadır.

Artık ekonomik büyüklüklerde ne enerji şirketleri ne de ağır sanayi kuruluşları başı çekiyor, artık teknoloji ve bilişim alanındaki şirketlerin değeri dünya ekonomisinin üst sıralarını paylaşıyor. Son yıllarda Apple, Amazon, Microsoft, Alphabet (Google), Facebook, Alibaba gibi bilişim şirketleri ekonomik değer bakımından dünyadaki ilk sıraları işgal ediyorlar.

Geride bıraktığımız bin yılın sonundan bu yana ya da bu yüz yılın başından beri,

dünya baş döndürücü hızla gelişiyor. Milenyum çağı, denilen bu yüzyıl insanlığın tarih boyunca yapamadıklarının çok daha, belki milyonlarca kat fazlasını başardığı bir dönem olacağı benziyor. Bin yıl içinde hiçbir yüz yıl yoktur ki içinde bulunduğumuz ve öncesindeki yüz yıllar kadar baş döndürücü ve hızlı gelişmelere sahne olmuş olsun. Son yüz yirmi yıl, arkada kalan dokuz yüz yıldan bin kat hatta milyon kat daha bilim, teknoloji ve insan odaklı gelişmelere sahne oldu. Geçen yüzyıllarda çağ açıldı, kapandı, yığınla şey icat edildi ama hiçbirisi on yıllardır yaşanan hızlı değişim kadar etkili olamadı.

Gelinen aşamada bilgi toplumu nimetlerini bir bir sunmaya başladı. Kestirilemez olan bu gelişim düzeyi, bilişim hızının ürkütücü boyutlara erişmesinin ihtimaller dâhilinde olduğunu gösteriyor. Bu günleri öngörürcesine, “Bilmek, egemen olmaktır.” ya da “Bilgi güçtür,” sözlerini söyleyen İngiliz bilim insanı Francis Bacon, *yeni çareler uygulayan, yeni belalar beklemelidir; çünkü zaman en büyük yenilikçi* diyerek **yenilik kavramına** hak ettiği en büyük değeri atfetmiştir.

Hiç şüphe yok ki, siyaset, hukuk, ekonomi alanında olduğu gibi eğitim alanında da yeni şeyler söylemek ya da yenilik yapmak kaçınılmazdır. Ayrıca eğitim süreçlerinin toplumların geleceğindeki büyük etkisi kuşku götürmez bir gerçektir. Zira eğitimde de yeni kavramlara değerlere yönelmekte yarar var. Bu alanda bir ülke, son yıllarda, dünyanın geri kalanından pozitif olarak ayrılmaya başladı. Bunca gelişmiş ülkeye rağmen, Finlandiya eğitimde, gıpta edilen ciddi ve saygın bir konum elde etti. Finlandiya’daki eğitim süreci neden farklıdır ve neden başarılıdır, kısaca bakmakta yarar var?

Söz gelimi Finli öğrencilere eğitim hayatlarının ilk altı yılında hiçbir şekilde not verilmiyor. Sekizinci sınıfın sonuna kadar not verme zorunluluğu yok ve öğrenciler standardize edilmiş bir sınav sistemine tabi değiller. Sadece 16 yaşlarında bir sınav sisteminde bir sınava giriyorlar. (Pasi Sahlberg) Dolayısıyla sınav ve not bas-

kısının yol açtığı yeni gündemler ve süreçler oluşmuyor. Dershane, özel ders, koşturan öğrenci, proje çocuklar, trafik, ekonomik zorluk gibi ilave sorunlar ortaya çıkmıyor.

“Öğretmenler gün boyu sınıfta ortalama dört saat ders veriyor. Haftada iki saati ise mesleki gelişimleri için eğitimlere katılmak için ayırıyorlar. İlkokulda öğrencilerin ders dışı/teneffüs olarak geçirdikleri zaman toplam 75 dakika. Amerika’da bu oran 27 dakikaya kadar düşüyor. Türkiye’de ise ortalama 45 dakika.

“Öğrencilere ödev verilmiyor çünkü öğrenmenin yeri okuldur. Her çocuğa bir birey olarak değer veriliyor. Çocuklardan biri yeterince iyi öğrenemiyorsa öğretmenleri bunu hemen fark ediyor ve çocuğun öğrenme programını onun bireysel ihtiyaçlarına göre düzenliyor. Aynı şey, okula uyum göstermeyen, sıkılan ya da öğrenim durumu programın ilerisinde olan çocuklar için de geçerli.

“Öğretmenlerin yüksek eğitim düzeyi, çocukların her türlü gelişimini gözlemleyebilmelerini ve esnek çözümler yaratabilmelerinin en önemli nedeni. İstatistiklere göre çocukların ortalama %30’u eğitim hayatlarının ilk dokuz yılında özel programlarla destekleniyor.

“Finlandiyalı çocukların okul yaşamı, Finlandiya’nın bizzat uygulamakta olduğu gençlik ve eğitim politikalarının sonucudur; PISA testlerinin değil. Fin eğitim sisteminde okuma becerileri, bilim ve matematik okuryazarlığı kadar sosyal bilimler, görsel sanatlar, spor ve pratik becerilerin geliştirilmesi de önemli. Finli çocuklar anaokulu ve ilkokul hayatları boyunca oyun oynar ve zevk alarak öğrenirler. Finli öğretmenler de, ebeveynler de matematik veya fen derslerindeki soyut kavramları öğretmenin en iyi yolunun müzik, drama ya da spor uygulamaları olduğunu düşünür. Akademik ve akademik olmayan öğrenme biçimleri arasında kurulan bu denge çocukların okuldaki mutluluğunu sağlamanın büyülü formülüdür. PISA testleri, okul yaşamının çok önemli olan bazı kıstaslarını değerlendirmeye dışında bırakıyor.” (Pasi Sahlberg, Gonski Eğitim Enstitüsü’nde Eğitim Politikası Profesörü, Sidney, Avusturalya)

Pasi Sahlberg, dokuz başlık altında topladığı araştırmasında Finlandiya'daki eğitim sisteminin başarısının nedenlerini araştırmış ve kendince bunun sebeplerini ortaya koymuştur. Bunlardan birkaçını burada ifade etmekle yetiniyorum. Pasi Sahlberg'in yazısı, yeni ve farklı şeylerle başarının elde edilebileceğine, **değer** ve **kavram** konusuna yeni pencereler açılabilirliğine iyi örneklerden bir tanesi.

Uluslararası kurumlara, örgütlere, devletlerarası ilişkilere bakışta da siyaset kurumu, yeni **değer** ve **kavram**larla iş görmelidir. ABD-Türkiye, ABD-Rusya, AB-Türkiye ve daha pek çok bölge ve ülkeyle ilişkiler yönünden izlenen dış politika, bir yandan mevcut jeopolitiğin izlerini taşıırken bir yandan karşılıklı olarak yönetim kademesindeki siyasi iradenin yönetme karakterini ele vermektir. Güñübirlik politikaların etkisiyle siyasete ve ilişkilere **yön verme isteğı, şüphe olmasının ki** eskimiş ve köhnedir artık. **Örneğın AB-Türkiye ilişkileri** sanıldığı gibi pamuk ipliğine bağılı olmadı hiçbir zaman. *AB yönünden ise çok daha temel ve hayati konular göze çarpıyor. Türkiye'deki ticaret hacminin ana gövdesini AB oluşturuyor. Ayrıca son on altı yılda, Türkiye'de yapılan doğrudan yatırımın yaklaşık yüzde yetmiş beşi Avrupa kaynaklıdır. Beş milyon Türkiyeli Avrupa'da, büyük çoğunluk Almanya'da yaşıyor ve anılan Türkiyeliler içinde, artık büyük şirketleri olan pek çok kişi var. Toplamda kırk milyon Müslüman barındıran Avrupa, bu büyük kitlenin en çok dönüp baktığı, sözünü dinlediğı, yüzünü döndüğü ülkenin Türkiye olduğunu biliyor. Türkiye'nin 500 milyar dolara varan dış borcunun (kamu-özel)* önemli bölümü Avrupalılardır. Avrupa banka ve sanayi sermayesiyle Türkiye banka ve sanayi sermayesi hiç olmadığı kadar iç içe geçmiştir. Pek çok büyük banka ve şirketin Avrupalı ortağı var. Türkiye, Avrupa'ya yönelen göç dalgasının geçiş noktasındadır. Türkiye'de, Avrupa'ya iltica etmek için gitmek isteyen ve her an canını veren, çoğunluğu Suriyeli beş* milyondan fazla mülteci yaşıyor. Seksen milyon nüfuslu Türkiye kendi içinde devasa ve ciddi bir göç potansiyeli taşıyor. Olası derin bir buhran söz konusu ol-*

duğunda Türkiye nüfusunun yarısından çoğunun AB ülkelerine göç edeceği gerçeğı herkesçe biliniyor. Yukarıda sayılanlar ve daha pek çok veri nedeniyle Türkiye, Avrupa için bu bölgenin en stratejik ülkesi haline gelmiştir. Denebilir ki Türkiye AB için hem bir müttefik ve pazar hem göç yolları üzerindeki ileri bir karakol hem tampon bölge hem de yönü AB olan göç dalgasının, barikat bölgesi ya da eliminasyon (eleme) alanıdır. Türkiye aynı zamanda kırk milyon Müslümanın Avrupa'ya entegrasyonunun (uyum)* ayar düğmesidir.*

Diğer yandan sadece EBRD (European Bank For Reconstruction And Development) Türkçe adıyla Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, her 6 Avro yatırımının birini Türkiye'ye yapıyor. EBRD yakın zamana kadar İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın yüzde onuna sahipti. Geçen yılın (2019) sonlarına doğru bu payını varlık fonuna devretti. Yukarıda aktarılan söz konusu parametrelere bakmak bile soğuk savaş döneminin **kavram** ve **değer**leriyle uluslararası ilişkilere ve çok uluslu kurumlara, örgütlere ilişkin siyaset üretmenin isabetsizliğini ortaya koymaktadır.

Yazının sonuna yaklaşırken haklar alanındaki **kavramların** ve **değerlerin** zaman içinde geldiğı noktaya hep birlikte bakalım istiyorum. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden birkaç başlık verdikten sonra, biraz da haklar alanına göz gezdirelim.

“Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar.

“Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliğı herkesin hakkıdır.

“Hiç kimse kölelik veya kulluk altında tutulamaz.

“Hiç kimseye işkence yapılamaz; zalimce, insanlık dışı, onur kırıcı ceza verilemez veya davranışta bulunulamaz...”

İnsan hakları mücadelesinin eşsiz serüvenini bakımından nereden nereye geldiğimizin ve ulaştığımız noktanın daha iyi anlaşılması için temel haklar ve üçüncü kuşak haklara

değin yaşanan sürecin izlenmesinde sonsuz yarar var. İnsanlığın gelişen mücadelesiyle beraber onun kavram ve değerleri de durmadan değişti ve gelişti. Kısaca bu değişim sürecine göz atarsak: Haklar alanında, insanlığın dişiyle tırnağıyla mücadele edip kazanarak kat ettiği mesafe aşağı yukarı şu şekildedir. Birinci kuşak ya da bireysel haklar:

Yaşama ve Özgürlük Hakkı, Kölelik Yasağı
İşkence Yasağı, Kişi Olarak Tanınma Hakkı
Hukuk Önünde Eşitlik, Etkili bir Hukuk
Yoluna Başvurma Hakkı

Keyfi Tutma Yasağı, Adil Yargılanma Hakkı
Mahremiyet Hakkı, Seyahat Özgürlüğü
Sığınma Hakkı, Vatandaşlık Hakkı
Evlendirme ve Ailenin Korunması Hakkı,
Mülkiyet Hakkı

Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü, İfade
Özgürlüğü

Toplanma ve Örgütlenme Hakkı, Katılma
Hakkı

Yeni değerler ve yeni kavramlar kısıcının-
daki bireysel haklardan toplumsal haklara ge-
çiş süreci oldukça sancılı olmuştur. Örneğin
kadınlar, hem temel belgelerde hem de pek
çok ülkede siyasal hakların kapsamı dışında
tutulmuştur. Keza işçiler de. İkinci Kuşak
Haklar (Sosyal Haklar): Ekonomik, Sosyal
ve Kültürel Haklar olarak da nitelendirilen
ikinci kuşak hakların doğuşunun temelinde,
sanayi devrimi vardır. 19. yüzyılda, eşitlik
ve özgürlük herkese tanınmıştı ama herkes
özgürlüklerden yararlanamıyordu. Bireylerin
eşitlik ve özgürlüğü, soyut ve kuramsaldı.
Buradan hareketle ortaya çıkan sosyal hak-
ların uluslararası düzeyde tanındığı ilk belge,
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir. İkinci
kuşak haklar şunlardır:

Sosyal Güvenlik Hakkı,
Çalışma, Adil Gelir ve Sendika Kurma
Hakkı

Dinlenme Hakkı,
Eğitim hakkı
Kültürel Yaşama Katılma Hakkı,
Sağlık, Beslenme ve Konut Hakkı
Grev ve Toplu Sözleşme Hakkı

Üçüncü Kuşak Haklar (Dayanışma
Hakları): Dayanışma hakları da denilen üçün-
cü kuşak haklar, belli bir topluluk halinde
yaşam anlayışını yansıtır. Bu haklar hem bi-
reylere, hem de toplumun tümüne aittir. Bu
hakların sağlanması için sadece devletlerin
karışması yeterli değildir, birey ve grupların
da yani toplumda yaşayan herkesin etkin
biçimde katılımı ve çabası gereklidir. **Da-
yanışma haklarını doğuran nedenlerin
başında, bilimsel ve teknik ilerlemenin
yarattığı sorunlar gelmektedir.** Çevre
kirliliğinin korkunç boyutlara ulaşması, nükle-
er silahların tüm insanlığı yok edebilecek
bir savaş tehlikesine yol açması, ülkeler ya da
bölgeler arasında çok büyük gelişme farkları-
nın bulunması ilk akla gelen ciddi sorunlar-
dır. Giderek önem kazanan ve henüz oluşum
sürecini tamamlamamış olan **üçüncü kuşak
hakların** yeni nesillere denk gelmesi, algı
oluşumunda ve değerler sisteminde yeni
ufuklar açıyor. **Üçüncü kuşak haklar; Ba-
rış Hakkı, Çevre Hakkı, Halkların Kendi
Kaderini Tayin (Self-Determinasyon)
Hakkı, Gelişme Hakkı, Herkesin İnsan-
lığın Ortak Mal Varlığından Yararlanma
Hakkı** gibi modern ve ileri hakları içeriyor.
**Dünya artık çok kıymetli ve tükettiği-
miz kaynaklarıyla ilgili kaygılarımız
var. Doğa hakkında eskisi kadar obur
ve kıyıcı değiliz.** Bu da haklar, görev ve
sorumluluklar noktasında yeni kavramları,
daha çok gündeme getirebilir.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi:

Fiziksel İhtiyaçlar: Açlık, susuzluk,
cinsellik, oksijen, uyku vs gibi temel fizyo-
lojik ihtiyaçları kapsayan basamaktır. Mas-
low'a göre piramidin en önemli kısmı fiziksel
ihtiyaçlardır.

Güvenlik İhtiyacı: Tehlike durumundan
korunma, emniyette olmayı kapsayan basa-
maktır.

Ait Olma ve Sevgi İhtiyacı: Fiziksel ve
güvenlik ihtiyaçlarını yeteri miktarda karşı-
layan bir insan üçüncü kısım olan ait olma
ve sevgi ihtiyacı için motive olabilir. Bu basa-

makta birey, arkadaş, sevgili, eş, çocuk eksikliklerini giderme yoluna girer.

Değer İhtiyacı: Alt basamaklar yeterince doyurulduktan sonra ortaya çıkan basamak, değer ihtiyacıdır. Bu aşamada birey, hem kendine güven ve saygı duyar hem de başkaları tarafından saygı duyulan biri olarak görülmek ister.

Kendini Gerçekleştirme: Bu basamakta birey, hayattan ne istediğini, hayatta nasıl bir yol izlemesi gerektiğini, neyi başarmak arzusunda olduğunu sorgular.

Niyet okumak yerine, olaylara ve olgulara bakarak hareket etmek, artık günümüz aktörlerinin en önemli referansı haline geliyor. Veri odaklı politikalar, siyaset ve ekonomi alanında verileri esas almak; hayatın diğer pozitif alanlarında ölçülebilir verilere bakmak; oraları (verileri)adreslemek ve oralara göre pozisyon almak günümüzün ve geleceğin temel yaklaşım parametrelerini oluşturuyor. Açık ki bilim geliştikçe insan, dolayısıyla toplum hızla geliyor. İleri yöndeki bu atılımlar tabiattaki bütün canlılar yönünden yeni fırsatlar sunuyor.

Son söz yerine. Elbette yeni şeyler söylemek zordur. Pakistanlı şair ve filozof Muhammed İkbal, “*Yeni bir günün doğması için, birçok yıldızın batması gerekir,*” demektedir. Yenilik ve yeni şeyler söylemek, doğum sancısı gibidir. Ayrıca korkutucudur, cesaret gerektirir. Zira kimi yenilikler, güç odaklarını ürkütür, müesses nizamı sarsar, kimi düzenleri bozar. Bu yüzdendir ki Montaigne, “*Bir devleti hiç bir şey yenilik kadar rahatsız etmez: değişiklik hep kötülüğe ve zorbalığa yol açar,*” demiştir.

Bilmeliyiz ki **değer**leri ve **kavram**ları yeneden ele almak, zor olsa bile imkânsız; cesaret gerektirse bile, korkulacak şey değildir.

(*) *Deng Dergisi 112. Sayı (Kasım 2018) için kaleme aldığım Ekonomik Dalgalanma Bağlamında Yeni Türkiye, Eski Sorunlar başlıklı yazının, bu yazı için güncellenen bölümleri. (Toplam beş kelime eklendi. (kamu-özel)*, içerikle ilgili eklenen (2) kelime. beş* değiştirilen (1) olmak üzere toplam (3) kelime. (eleme)*, (uyum)* yabancı kökenli terimin Türkçe karşılığı olarak eklenen (2) kelime)*

Giriş: Aleviliğin ve Alevilerin serencamı...

Mehmet BAYRAK

Mehmet BAYRAK

Kovara DENG

Aleviliğin inanç ve kültür kaynakları

Öncelikle şunu vurgulamalıyım ki, “doğal ve felsefi bir insan-tanrı eksenli din” olarak kabul ettiğim Alevilik dahil, hiçbir dinin başlangıç noktası kesin olarak belirlenemez. Çünkü görsel anlatım olarak nitelendirebileceğimiz kaya ve mağara resimlerinin tarihi, şimdiden 44 bin yıla kadar gidiyor. Oysa, birkaç yıl önceye kadar bu resimler 30 küsur bin yıllara tarihleniyordu. Bunun gibi insanlık tarihinde dini tapınakların tarihi de giderek geçmişe gidiyor.

Nitekim, bugün Alevilik olarak nitelendirdiğimiz “doğal ve felsefi din”in kaynağı da ideolojilere ve dünya görüşlerine göre değişiklik gösteriyor. Bu, bir Kemalist Aleviye göre Türkler’in Anadolu’ya gelişine, inancını “İslamın özü” olarak gören bir Alevi’ye göre İslamiyetin Arabistan’da ortaya çıkışına endeksleniyor. Oysa, dünyanın ilk üniversitesinin kurulduğu yer olarak kabul edilen Urfa-Harran bölgesindeki **Xırabreşk/ Göbeklitepe** harabeleri; bu inancın köklerini şimdiden 12.500 yıl öncesine götürmüş bulunuyor. Çünkü, o zamanın behrinde insan silüetinde heykel olarak inşa edilmiş 12 figürün, cemel- cemale ibadet etmesi; tam da

birçok dinde rastladığımız 12 kutsal sayısını çağrıştırmaktadır. Keza, bu taşlarda resmedilen turna vb. kuşlar Alevilik’te kutsal sayılan hayvan figürleridir. Yine kazılarda elde edilen kimi bulgular, o zaman insanların da enstrüman eşliğinde ilahilerle ibadet ettiklerini göstermektedir.

Bugün, aynı topraklarda boy veren ve ismi bilinen en eski dinlerden biri **Sabii-lik**’tir. Ancak, acaba bundan önceki insanlar dinlerini ne olarak adlandırıyorlardı?..

Bildiğimiz bir şey varsa, o da doğal ve felsefi dinlerden, çok ve tek-tanrılı dinlerden başlayarak tüm dinlerin birbirlerini etkilediğidir. Bildiğimiz bir başka şey de Musevilik’ten başlayarak Hıristiyanlığa ve Müslümanlığa kadar tüm “tek- tanrılı” dinlerin bu topraklardan yani Mezopotamya’dan ortaya çıktığıdır.

Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’an’a dayanan bu sözde “semavi- göksel” dinlerin tümü eski mitolojilerden, efsanelerden ve kutsal metinlerden etkilenecek biçimlenmiştir. Bundan dolayıdır ki; ünlü Fransız Filozofu **Volney**, bunlardan önce ortaya çıkan Zerdüştiliğin kutsal kitabı **Avesta**’nın kuramcısı olan **Zerdüşti** din adamını şöyle konuşturmuştur:

“Ey Museviler, ey İseviler, ey Muhammedanerler; sizlerin tümü Zerdüşt’ün yolunu sapıtmış çocuklarıdır!..”

Kuşkusuz bunda büyük bir gerçeklik payı vardır: Musa, Milat’tan 1400- 1300 yıl önce yaşamış ve **Tevrat**, birçok elden geçtikten sonra MÖ. 300 yılında tamamlanmıştır. Ondan sonra gelen **İncil**’in birçok versiyonu yazılmıştır. Daha sonraki **Kur’an**, büyük ölçüde **Tevrat**’tan kopyadır. Ne var ki, Tevrat’ta Yahudi çıkarları, Kur’an’da ise Arap çıkarları öne çıkarılmıştır. Oysa, - bir görüşe göre Kürt kökenli olan- Zerdüşt’ün **Zend-Avesta**’sı; dağda karşılaşılan ve insan-ı kâmil mertebesine erişen ermiş kişi **Ahura Mazda**’nın görüşü olarak sunulur ve **Mitraizm**, **Manihaizm**, **Mazdekçilik**, **Hurremilik**, **Babekilik**, **Babailik**, **Bedreddinilik**, **Bektaşilik**, **Kalenderilik**, **Haydarilik**, **Noktavilik**, **Hurufilik**, **Karmatilik**, **Yarilik/ Yaresanlık**, **Kakailik**, **Ahlê Hak’lık**, **Rayê Hak’lık**, **Kızılbaşlık**, **Şemsilik** gibi sonraki birçok din ve inançları etkileyerek günümüze **“Alevilik”** olarak ulaşmıştır.

Hemen belirtelim ki, bu din ve inanç sistemlerinin dölyatağı Mezopotamya olduğu gibi; eski çağlardan beri Mezopotamya- Kürdistan- Anadolu hattı arasında bir kültürel etkileşim söz konusudur.

Sözelimi, 13. Yüzyılda Anadolu’da Selçuklu iktidarına karşı ayaklanan Babai liderleri **Baba İlyas**, **Baba İshak** ve **Hace Bektaş-ı Veli**; **Tacü’l- Ârifin Ebu’l- Wefa-yı Kürdî’nin** düşünsel eylemcileri olan halifeleridir. Kendisi, kadınlı- erkekli cem yürüttüğü ve cemlerde dem kullandığı için İslam halifeleri tarafından katledildiği gibi; aynı ekolün temsilcileri olan **Hallac-ı Mansur**, **Seyyid Nesimi** gibi şahsiyetler de bu yolun güçlü devamcılarıdır.

Şunu da, özellikle vurgulamalıyım ki, bugün “Alevilik” olarak tesmiye ettiğimiz yani adlandırdığımız inanç sisteminin; hem Şiilik’ten hem de İslamiyet’ten tamamen ayrı bir din olduğunu söyleyen sadece biz değiliz: Her zaman söylediğim gibi **“Devlet aklı, giz-**

li planda itirafçı ve kabulcü, resmi planda red ve inkârcı”dır... Nitekim, M. Kemal’in 1925’ten itibaren Şark İlleri Asayiş Müşaviri ve Etno- Politika Uzmanı olarak tam yetkiyle görevlendirdiği **Prof. Hasan Reşit Tankut**; bu tarihsel, toplumsal, inançsal ve kültürel gerçekliği açıkça itiraf etmektedir ki, birçok çalışmamızda bu belgelere yer verdik.

Onun söylediği bir başka şey daha var: Diyor ki, **“Aleviler, semavi kitapların tümünü mahluk yani kişi eliyle yazılmış kabul ederler.”** Yani **Tevrat**, **Musa** ve yandaşlarının; **İncil**, **İsa** ve yandaşlarının; **Kuran** ise **Muhammed** ve yandaşlarının sözüdür. Aslında, aynı şeyleri Atatürk de, elyazması notlarında söylüyor. (Sözelimi bkz. Atatürk: **Kur’an Muhammed’in düşüncelerinin ürünüdür. Muhammed’in Melek ve Allah’la konuştuğu bir faraziye**dir. Aydınlik gaz. 12 Temmuz 1993).

A. Osmanlı- Alevi İlişkileri

Osmanlı’da Devlet- Alevi ilişkilerinin hiç bir zaman iyi olmadığı bir gerçektir. Daha 13. Yüzyılda Selçuklular’a karşı Babaî hareketi ortaya çıktığı gibi; 15. Yüzyılda da **Nazım Hikmet**’in **“Kurun-u Vusta Sosyalizmi”** yani (Ortaçağ Sosyalizmi) olarak nitelendirdiği **Bedreddin** hareketi boy veriyordu. 16. Yüzyıl başlarında **Şahkulu** Hareketi ortaya çıktığı gibi **Yavuz Selim** döneminde, Yaresanlar’ın kutsal kitaplarından **“Serencam”**a göre 40 bin; İdris-i Bidlisî’nin **“Selimnâme”**- sine göre 50 bini aşkın Kızılbaş katlediliyordu. Zaten bu dönemde yoğunlaşıp Hırvat kökenli **Kuyucu Murad Paşa** ile tam bir cadı avına dönüşen Kızılbaş katliamlarının kurbanlarının sayısı bile belli değildir.

Bu vesileyle belirtmeliyim ki, Osmanlı literatüründe İdris-i Bidlisî’ninki dışında **Yavuz Selim**’i yücelten tam 24 **“Selimnâme”** daha yazıldığı gibi; 36 Padişah döneminde -birkaçı mükerrer atama olmak üzere- 130 dolayında Şeyhülislâm gelip geçmiştir. Bunlardan hiçbirinin **Kızılbaşlar** lehine bir tek fetvası olmadığı gibi, hemen tümünün Kızılbaş aleyhtarı yığınla fetvası bulunmaktadır.

Daha Trabzon Valisiyken, bölgenin Müslüman olmayan halklarına dönük olarak “*Ya şeref-i İslâm ile müşerref olalar; ya da tümünü siyaset eylerim*” diyen; babasını zehirleyip yerine geçtiği gibi, iki kardeşini ve sekiz yiğeni katleden Yavuz Selim, herhalde Kızılbaşlar’a iyi gözle bakmayacaktı!..

Osmanlı’nın yenileşme dönemi olarak bilinen 19. Yüzyıl ortalarındaki Tanzimat hareketinden sonra 1865’te Hükümet izniyle İstanbul’da basılan bir kitap bile Kızılbaş düşmanlığı üzerine kurulmuştur: “**Elsine-i Nâsda Kızılbaş Demekle Maruf Tâife-i Rezilenin Hezeyanlarını Mübeyyin Bir Risale**” yani (Kızılbaş Olarak Bilinen Rezil Toplumun Saçmalıklarını Anlatan Bir Broşür).

Abdülhamid dönemi ise bu konuda tam bir rezalettir. Artık salt “temsil” yani asimilasyon politikası ile yetinilmemekte, bunun yanı sıra “ihtida” yani “zorla din değiştirtme” politikası yürütülmektedir. Bu dönemde, Alevi Kürtler’e dönük “**Kürtçe İlmihal**”ler basılıp yayıldığı gibi; Êzidi Kürtler de, “**katli vâcib Abede-i İblis**” yani “**Şeytana Tapanlar**” olarak suçlanmaktadır.

Kısaca, Osmanlı’nın Aleviler’e dönük politikası tam bir rezalettir...

B. Cumhuriyet – Alevi İlişkileri

Şunu hemen belirtelim ki, Cumhuriyet yönetimi ilk çıkıştaki red ve inkârına rağmen kendinden önceki İttihad ve Terakki yönetiminin devamıdır. Nitekim, asker ve sivil kadrolarının yüzde 90-95’i eski İttihadçılar’dan oluşmaktadır. Bu nedenle, yapılan şey İttihad- Terakki yönetiminin kuramcısı olduğu (**Etno- Dinsel Arındırma/ Tek-tipleştirme/ Türk-İslamlaştırma**) ana politikasını hayata geçirmektir. Bu amaçla, Alman militarizminin güdümünde girilen Birinci Dünya Savaşı yıllarında, **Mehmet Akif** gibi İslam kalemşörleri ve Muhammed’in **Sancak-ı Şerif**i ortaya çıkarılarak bu savaş “bir din savaşı, bir İslam savaşı” yani **Tevfik Fik-**

ret’in deyimiyle bir “**Harb-ı Mukaddes**” olarak ilan edilmiştir. Kısa bir bölümü ilk kez **Sabiha Zekeriye Sertel**’ce 1946’da, tamamı ise tarafımızdan ilk kez 1973 yılında “**Tevfik Fikret**” kitabımızda yayımlanan bu ünlü uzun şiirinde, bu savaşı şu nakaratla mahkum ediyordu: “*Lânet sana, lânet sana ey Harb-ı Mukaddes/ Sensin bütün ekvânı eden böyle mülevves*” yani (din uğruna yapılan ey kutsal savaş sana lânet olsun, bütün kâinatı kirleten sensin...).

Böylesi bir ortamda Ermeni, Süryani ve Êzidi Kürt soykırımları gerçekleştirildiği gibi; İzmir’in yeniden alınması (istirdadı) üzerine çıkarılan bir yangınla buradaki İslam-dışı halklar önemli ölçüde tasfiye edilmiş ve Lozan Anlaşması ile bir Rum- Türk mübadelesi yapılmıştır.

Artık sıra, o güne kadar Gönüllü Alevi-Bektaşî Alayı gibi uygulamalarla yanında tutmaya çalıştığı Kızılbaş ve de Müslüman Kürtler’e gelmiştir. 1921 Koçgiri katliamı bu konuda bir dönemektir. Olup- bitenler karşısında yaşanan düş kırıklığına rağmen 1921 Anayasası üzerine bir beklentiye girilmiş ancak Lozan’ın imzalanmasının ardından 1924 Anayasası ile “Türk- İslam” vurgusu açıkça öne geçince, umutlar suya düşmeye başlamıştır.

Halifelîğin ve Şeyhülislamlığın lağvına rağmen, Kasım- 1925’te çıkarılan “**Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Birtakım Unvanların Men ve İlğasına Dair Kanun**”, Aleviliği, Êzidiliği ve Kürtler’in önemli bir bölümünün mensubu bulunduğu Şafii mezhebini yasaklıyordu.

Maddenin ilgili bölümü şöyleydi:

“Alelumum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müridlik, dedelik, seyidlik, çebeilik, babalık, emirlik, nakiblik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gayipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla muskacılık gibi unvan ve sıfatların kullanılmasıyla bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnurdur (yasaktır).”

Kanunla cami ve mescidler serbest bırakılırken; gerek Alevi ve Bektaşiler'e ait ibadet-gâhlar, gerekse Şafî mezhebine ait tekke ve zâviyeler yasaklanıyordu...

Dahası, yeni kurulan Diyanet İşleri Riyaseti'ne verilen ilk görev yeni bir **“Kur'an Tefsiri”** idi. Müslümanlara dinini öğretecek bu Kur'an'ın nasıl tefsir edileceği de, bizzat M. Kemal tarafından Diyanet İşleri Başkanlığına bir direktif olarak veriliyordu. M. Kemal, nasıl bir tefsir istediğini 7 maddeyle ortaya koyuyordu. Atatürk, Diyanet'e gönderdiği yazıda, özellikle iki maddenin üzerinde duruyordu: *Yeni tefsir Ehl-i Sünnet itikadına ve Hanefî mezhebinin görüşlerine göre hazırlanacaktı. Atatürk, başta Alevilik olmak üzere Ehl-i Sünnet (Sünnilik) dışındaki görüşlere ve Hanefilik dışındaki diğer Sünni mezheplerin görüşlerine tefsirde yer verilmesini istemiyordu. Atatürk, hüküm içeren âyetlerin de Türk-İslâm geleneği gözönünde bulundurularak yorumlanmasını istiyordu.* (Bkz. Hür. 19 Kasım 1997).

Zaten, aynı görüş ve düşünceler Atatürk'ün Nutuk'unda da yer alıyordu. Böylelikle, Alevilik ülkede resmen yasaklanıyordu. Dahası, bu çerçevede ünlü ırkçı İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya**'nın 1930 yılında Valiliklere gönderdiği bir Genelge ile Alevi ibadeti resmen yasaklandığı gibi, Alevilerin ibadet enstrümanı saz ile deyişleri bile yasaklanıyordu. Amaç, İttihadçılar'ın öngördüğü gibi, Aleviliği Türk Müslümanlığı olarak sunup, İslam içinde eritmekti. Söz gelişi, Genelgenin 12. Maddesinde şöyle deniyordu:

“Kıyafetin, şarkıların, oyunların, düğün ve toplum gelenek ve göreneklerinin de milliyet ve ırk hislerini daima uyanık tutan ve toplumları geçmişlerine bağlayan bağlar olduğu unutulmamalı; bundan dolayı dille birlikte bu gibi aykırı gelenekleri de fena ve zararlı görmek ve bilhassa kötü göstermek ve hiç bir suretle rağbet edilmeyerek ve cesaretlendirilmeyerek adi ve ilkel özellikleri her vesileyle sergilenerek kötülenmeli ve ayıplanmalı, o dili konuşan zümrelere mensup kişilerin ve ailelerin isim ve lakaplarını Türkçeleştirmek, nüfustaki kayıtlarını ve künyelerini fırsat düştükçe düzeltmek...” (Bkz. M. Bayrak:

Kürtler ve Ulusal- Demokratik Müc. Özge yay. Ank. 1993, s. 508- 509).

Bu nedenle, Kürt coğrafyasındaki ve Anadolu'daki Alevi Kürtler, bu konuda katmerli bir baskı altında kalmışlardır. Çünkü onların hem Kürt kimliği, hem de Alevi kimliği yasaklanmıştır. Keza onların edebiyatı ve müziği, bu iki boyutuyla da yasak kapsamındadır ve ibadetlerini yürütmek tümünden riskli bir hal almıştır...

C. Sonuç: Yasak, Asimilasyon ve Katliam Sarmalında Alevi Toplumu ve Alevilik

Demem o ki; gerek İslam Halifelikleri, gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı dönemindeki baskı, asimilasyon ve yoketme politikalarını bir yana bırakırsak; son bir asırlık yakın bir geçmişte İttihad ve Terakki'den devralınan bir politikayla, onun devamı niteliğindeki Kemalist yönetim döneminde; Kızılbaşlık ve Alevilik “Türk Müslümanlığı” olarak sunulurken, İslam içinde eritmeye çalışıldığı gibi, Kızılbaş/ Alevi/ Bektaşî önderlerinin dini unvanları ile Alevi ibadeti ve müziği de yasaklanarak, Alevilik tümünden yok edilmeye çalışılmıştır. Bu arada, özellikle 19. Yüzyılın ilk yarısından başlayarak Hakikatçı Alevi önderlerinin uğradıkları takibat, sürgün ve katliamlar özellikle sorgulanması ve incelenmesi gereken olgulardır...

İşte, 1930'lu yılların başlarında **Aşık Veyssel** gibi Alevi ozanların sazları zaptiyeler tarafından ellerinden alınarak kırılıyor ve İçtoroslar'daki Çiğil köyünde 60 kişi 1935 yılında bir Karakol onbaşı tarafından Pazar-cık Hapishanesi'ne tıklılıyordu. (M. Bayrak: **İçtoroslar'da Alevi Aşiretler**, s.363)

2019 yılı sonlarında İsviçre'nin bir şehrinde, Maraş Katliamı'na ilişkin bir sunum yapmıştım. Toplantıda **Hüseyin Torun** adlı bir arkadaş, **“Kıl Çadırdan Konağa, Göçebelikten Ağalığa”** konulu bir kitabını (Ceren Kitap, İst.Ekim- 2019) getirerek kendini takdim etmişti: *“Ben Tırkê'nin oğlu Hüseyin!.. “Bu künyeyi hemen tanıdım: 1935'teki*

tutuklamada kadınlar da bulunuyordu ve içerde doğan kıza “**Tırkê**” adı konmuştu...

Sonuç olarak; “doğal ve felsefi bir din” kategorisinde gördüğüm Alevilik; hümanist ve toplumcu bir dünyagörüşüne kaynaklık ettiği gibi, aynı zamanda tüm insanlığın ortak değeri olarak kabul edilmesi gereken

büyük bir felsefe, edebiyat ve müzik kültürüne sahiptir. Bu nedenle de; büyük bölümü, bu baskı- yıldırma- yasak ve asimilasyon politikalarıyla eriyip gitse de; bu edebiyatın ve müzik kültürünün son ürünlerini derleyip toplamak ve yeniden Alevi inanç literatürüne kazandırmak, önümüzde önemli bir görev olarak durmaktadır...

Belli başlı uluslararası belgelerde dil hakları

Hasan DAĞTEKİN

Hasan DAĞTEKİN

Kovara DENG

Bu çalışma Dil Haklarının güvenceye bağlandığı uluslararası belgelerin, bilhassa Türkiye'nin imzaladığı veya imzayla birlikte çekince de koyduğu belgelerin, neler olduğunun anlaşılması ve Dil Hakları mücadelesi veren kurum ve insanların yararlanması amacıyla yapıldı. Çalışma 21 Şubat Dünya Anadil Günü münasebetiyle de PZK'nin (Platforma Zimanê Kurdî) 22 Şubat 2020 günü Diyarbakır Demir Otelde yaptığı konferansa bilgi amacıyla sunuldu.

1) İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 10 Aralık 1948 tarihli ve 217 A (III) sayılı kararıyla benimsendi ve ilan edildi.

Dil haklarıyla ilgili olarak; Bildirgenin 2. Madde 1. Fıkrasında “Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir.” denmektedir.

Bildirgenin 26. Madde 1. fıkrasında “Herkes, eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel öğrenim aşamalarında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve

mesleki eğitim herkese açıktır. Yüksek öğrenim, yeteneğe göre herkese eşit olarak sağlanır.”

3. fıkrasında “Ana-babalar, çocuklarına verilecek eğitimi seçmede öncelikli hak sahibidir.” demektedir.

2) Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Sözleşme Birleşmiş Milletler tarafından 1966 yılında yayınlanmıştır. İkiz sözleşme olarak adlandırılan sözleşmelerden biridir.

Sözleşmenin 27. Maddesinde “Etnik, dinsel ya da dil azınlıklarının bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup olan kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme, ya da kendi dillerini kullanma hakkından yoksun bırakılmayacaklardır.” demektedir.

Türkiye bu sözleşmeyi 07/07/2003 tarihinde onaylamıştır. Ne yazık ki yukarıda belirttiğimiz 27. maddesiyle birlikte bazı hükümlerine çekince koymuştur.

3) Kişisel Ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 16

Aralık 1966 tarihli kararıyla kabul edilmiştir. İkiz sözleşmelerden diğer biri olarak adlandırılmaktadır.

23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Sözleşmenin 27. Maddesinde **“Azınlıkların korunması”** başlığı altında;

“Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette, böyle bir azınlığa mensup bulunan kişiler grubun diğer üyeleri ile birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadet etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenmez.” denmektedir.

Görüldüğü üzere dil hakları bu sözleşmeyle de güvenceye bağlanmıştır.

4) Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilmiştir. Dil hakları alanında dünya çocukları için anadil ve kimlik hakları için model olma niteliğinde olduğu üzerinde önemli oranda fikir birliği vardır. Dil hakları alanında en önemli sözleşme niteliğinde olduğu sayılır.

Sözleşmenin giriş bölümünde;

“...Dünyadaki ülkelerin tümünde çok güç koşullar altında yaşayan ve bu nedenle özel bir ilgiye gereksinimi olan çocukların bulunduğu *bilinci içinde*,

Çocuğun korunması ve uyumlu gelişmesi bakımından her halkın kendine özgü geleneklerinin ve kültürel değerlerinin taşıdığı önemi *göz önünde tutarak*,

Her ülkedeki, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki çocukların yaşama koşullarının iyileştirilmesi için uluslararası işbirliğinin taşıdığı önemin *bilincinde olarak*,

Aşağıdaki kurallar üzerinde *anlaşmaya varmışlardır*: “ demek suretiyle,

Bu kurallardan konumuzla ilgili olarak;

Sözleşmenin 29. Maddesi 1/c fıkrasında;

“ 1/c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı

veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi” konusunda,

Sözleşmenin 30. Maddesinde ise;

“Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların var olduğu devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz” konusunda eğitilmelerinde mutabıktırlar.

5) Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı

5 Kasım 1992’de düzenlenerek imzaya açılmıştır.

5 ülkede uygulamaya konmasıyla Mart 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bugüne kadar 24 ülke tarafından imzalanmıştır. İmzalayanlar Avrupa Konseyi üyesi devletlerdir.

Şart 11 ülkede uygulanmaktadır.

Ne yazık ki Türkiye bu şartı imzalamamıştır.

Baştan sona dil haklarını tespit ve uygulanmak üzere hazırlanmıştır.

6) Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme

1 Şubat 1995 tarihinde Strasbourg’da kabul edilmiştir.

Çerçeve Sözleşmede, “Avrupa Konseyi üyesi devletler ve mevcut Çerçeve Sözleşmenin imzacısı olan diğer devletler,

Aşağıdaki hükümlerde anlaşmışlardır:” demek suretiyle,

Sözleşmenin 5. Maddesinde;

“Madde 5

1. Taraflar, ulusal azınlıklara mensup

kişilerin kendi kültürlerini yaşatmaları ve geliştirmeleri ve kimliklerinin asli öğeleri, yani dinlerini, dillerini, geleneklerini ve kültürel miraslarını korumaları için gerekli koşulları sağlamayı taahhüt ederler.

2. Genel bütünleşme politikaları doğrultusunda alınan önlemler saklı kalmak kaydıyla, Taraflar, ulusal azınlıklara mensup kişilerin kendi istençlerine karşın asimilasyonu amaçlayan politika ve uygulamalardan kaçınırlar ve bu kişileri böyle bir asimilasyonu amaçlayan herhangi bir eyleme karşı korurlar.” Demek suretiyle dil haklarını koruma altına almıştır.

Aynı şekilde sözleşmenin 10., 11., 12., 13. Ve 14. Maddelerinde ulusal azınlığa mensup dille ilgili ad soyadı kullanma hakkından, eğitim öğrenim hakkına, öğretmen eğitimi ve ders kitaplarına ulaşma gibi bir çok hak güvence altına alınmıştır.

Ne yazık ki dil haklarıyla ilgili ayrıntılı ve birçok konuya yer veren bu çerçeve sözleşmeye şöyle bir madde de yerleştirilmiştir;

“Madde 31

1. Herhangi bir Taraf, Avrupa Konseyi Genel Sekreterine yöneltilecek bir bildirim yoluyla herhangi bir tarihte bu Çerçeve Sözleşme ile bağlı oluşunu feshedebilir.

2. Böyle bir fesih, Genel Sekreter tarafından bu bildirimin alındığı tarihten sonra altı aylık bir sürenin bitimini izleyen ayın ilk günü işlerlik kazanacaktır.”

7) Dil hakları evrensel Bildirgesi

Bu bildirge kurum ve hükümet dışı örgütlerin 6 ile 9 Haziran 1996 tarihleri arasında Barselona’da toplanmak suretiyle hazırlayıp imzalayarak Birleşmiş Milletlere sunmayı ve Birleşmiş Milletler içerisinde “DİL KONSEYİ” kurulmasını önermeyi karar altına almışlardır.

Bildirgede dil haklarıyla ilgili uluslararası belgelere de atıfta bulunarak resmi dil statüsünde olmayan ve eğitim dili olarak

da kullanılmayan ait oldukları toplulukların kültürleriyle birlikte yaşatılması, korunması, eğitim ve kamusal alanda kullanılmasıyla ilgili epeyce hükümler içermektedir.

Dil hakları alanında yararlanılması gerekli uluslararası bir bildirgedir.

8) Lozan anlaşmasındaki Dil hakları ile ilgili hükümler.

Türkiye her ne kadar bu antlaşmada yer alan hükümlerin dini azınlıklar için olduğunu ileri sürse de antlaşmanın yapıldığı sırada ve antlaşmanın diğer tarafları devletlerin bildiği bir gerçek de Kürtlerin Türkiye’de var olduğu ve haklara sahip olması gerektiğidir. Bu tespit ile birlikte aşağıda sunacağım bölümde konu ile ilgili hükümleri değerlendirmek üzere sizlere sunuyorum.

Azınlıkların Korunması Başlığı altında yer alan;

Sözleşmenin 37. Maddesinde “Türkiye, 38.den 48.e dek Maddelerde belirtilen hükümlerin temel yasalar [Les Lois fondamentales] olarak tanınmasını ve hiçbir yasa, hiçbir yönetmelik ve hiçbir resmi işlemin bu hükümlerle çelişkili ya da onlara aykırı olmamasını ve hiçbir yasanın, hiçbir yönetmeliğin ve hiçbir resmi işlemin söz konusu hükümlere üstün sayılmamasını yükümlenir.” Hükmüne yer verilmiştir.

Sözleşmenin 39. Maddesinde “Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye’nin tüm halkı, din ayırt edilmeksizin, yasa önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep farkı hiçbir Türk Yurttaşının medeni ve siyasal haklardan yararlanmasına ve özellikle genel hizmetlere kabulüne, memurluğa ve yukarı derecelere ulaşmasına, ya da çeşitli meslekleri ve sanatları yapmasına bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk yurttaşının gerek özel ya da ticaret ilişkilerinde, gerek din,

basın ya da her türlü yayın konusunda ve gerek toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanmasına karşı hiçbir sınır konulmayacaktır.

Resmi dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına yargıçlar önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için

gerekli kolaylıklar gösterilecektir.” demek suretiyle dil hakları alanında önemli hükümlere yer verilmiştir.

Son olarak dil hakları alanında Türkiye’nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi ülkeleri nezdinde Avrupa’da bölgesel ve azınlık dilleri başlığıyla hazırlanıp üye ülkelerin uygulanmasına sunulan karar tasarıları, raporlar ve tavsiye kararları bu alandaki düzenlemeler olarak mevzuatta yer almaktadır.

Yukarıda açıkladığımız belgelerin tümünün ortak özelliği olarak şunu söyleyebiliriz;

Dil hakları alanında bilincin oluşması ve dil hakları için mücadele edilmesinde

yararlanılacak belgeler niteliğinde oldukları kuşkusuzdur.

Ancak belgelerin tamamı yaptırımdan yoksun olmaları nedeniyle dil hakları uğruna verilen mücadeleyi güçlendirme konusunda eksik kalmaktalar. Hatta yukarıda örneğini verdiğim **Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesinin 31. maddesi örneğinde olduğu gibi** imzacı bir devlet imzasını geri de alabilmektedir.

Sonuç olarak 30 milyonu aşan nüfusuyla Kürt ulusunun Türkiye’de dil hakları alanında taleplerini yukarıda saydığımız başlıca uluslararası belgelere dayandırması meşruiyet zemininin güçlenmesine büyük katkılar sağlayacaktır. Aynı zamanda bu yönlü bilincin oluşmasında da benzer bir rol oynayacaktır.

Diğer tarafta meşru ve tabii olan Kürtçenin resmi ve elbette eğitim dili statüsünü elde etme mücadelesi, dayanak yapılacak bu tür uluslararası belgelerle, güçlenecektir.

Dijital dünyada, güncel küresel felaketlerin kültürel melezeleşmeye etkileri

Mazhar KARA

Mazhar KARA

Kovara DENG

Son günlerde dünyada, peş peşe yıkıcı küresel felaketler yaşanmaktadır. Ne yazık ki, bu yıkıcı küresel doğa olaylarına aynı yıkıcılıkta siyasal gelişmeler eşlik etmektedir.

Baş döndürücü bir hız ile gelişmekte olan savaş teknolojisi ve savaş ekonomisine paralel ilerleyen yıkıcı siyasal gelişmelere tanıklık etmekteyiz. Bu durum, insanlık açısından son derece vahim bir tabloyu açığa çıkarmaktadır. Tarihsel arka planına uygun olarak kavimler göçü doğudan batıya doğru hızlanarak devam etmektedir. Son yıllarda bu göç dalgasına oldukça trajik hikayeler, manzaralar eşlik etmektedir. Gün geçmiyor ki Ege Denizi'nin, Ak Deniz'in soğuk sularından onlarca göçmenin cansız bedeni çıkarılmasın. Bu son günlerde Van Gölü suları da göçmen kabilelerine mezar olmaya başladı. Bu, oldukça ilginç ve yeni bir durumdur. Bu yeni göç yolunun mimarlarını, aktörlerini merak etmekteyiz.

Dağlarımızda donarak ölen göçmenlerin sayısı azımsanacak gibi değil. Bu trajik olayların ana nedeni göç veren ülkelerde süren kötü yönetimden kaynaklanan siyasal ve ekonomik çalkantılar, iç savaş koşullarının yarattığı boğucu ekonomik ve sosyal koşullardır. Nedeni bu biçimde biliniyor. Ancak, çareyi, kurtuluşu göçte, kaçmakta gören kül-

türün bu denli belirgin ve yaygın olması kötüdür.

Amerikan – İran gerginliği, küresel güçlerin dünyanın yeni gerçekliğine uydurulmuş tarihsel kanlı rekabeti, Afganistan, Irak ve Suriye'de bitip tükenmeyen iç savaş ve vekalet savaşları dönemi, yüzyılın klasik sorunları olan Filistin ve Kürdistan sorunları! Ve bunlara eşlik eden doğal afetler! Bütün bu olumsuz gelişmeler aynı tarihsel süreç içinde ortaya çıktı. Bu çakışma, sürecin yıkıcılığını misli ile artırmaktadır.

Deprem, seller, heyelanlar, anormal kar yağışları, çığ felaketleri, kıtaları saran devasa yangınlar, kasırgalar hayatımızın kanıksanmış rutinlerine dönüşmüş durumdadırlar.

Bütün bu gelişmelerin, insanoğlunun doğa ile kurmuş olduğu doğal olmayan, anormal ilişkilerin, insanın doğa ile kural-sız ve hesapsız mücadelenin sorucu olduğu gerçeğini yadsıyarak, “doğal afet” kavramı ile açıklamak hoşumuza ve kolayımıza gidiyor. Halbuki, doğayı bu hale biz getirdik....

Bir de küresel salgınlar, hastalıklar ve bunlarla mücadelenin yaratmış olduğu büyük ekonomik, sosyal ve kültürel devinim-

ler var. Bu, düne kadar bitmez tükenmez savaşlar, siyasal hesaplaşmalar ve ideolojik çekişmelerin yarattığı acılı ve yıkıcı gündemlerin tozu dumanı içinde pek görünmüyordu. Ancak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktığı varsayılan korona virüsü birdenbire gündemin birinci sırasına yükseldi. O, sahiden de bu birinciliği hak ediyor. Kitlesel ölümlere neden olma potansiyeline sahip küresel bir salgında söz ediyoruz nihayetinde.

Korona virüs dünyaya büyük bir korku ve panik havası yaydı. Bütün devletler, virüsün ülkelerine girmesinin önlenmesi ve ülkeye girmesi durumunda virüs ile mücadele edilmesi için hükümetler düzeyinde hazırlıklar yapmaya, tedbirler almaya başladı. Bütün dünyada, adeta bir seferberlik hali hüküm sürmektedir. Bu başlıca yazılmaya değer bir konu. İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana, insanoğlunun doğa ile giriştiği büyük mücadelenin yeni bir aşamasıdır bu. İnsanlık tarihi boyunca bu gibi ağır salgınlar yaşanmıştır. Bu salgınlar zaman zaman bilinen büyük tarihsel yıkımlar, göçler ve derin alt üst oluşlara da neden olmuştur. Ancak, bu güne değin hiçbir salgına karşı bu denli kapsamlı proaktif önlemler alınmamıştır.

Evet, belki yazımızın tek konusu salt korona virüsü değildir. Ancak, bu gibi küresel salgınların yeryüzünde yarattığı derin sosyal kültürel ve ekonomik dalgalanmalar hesaba katıldığında, konumuzla pek yakından ilgili olduğu görülecektir.

Tabi ki biz, kimi özel çevrelerin yaptığı gibi, olayı salt bir komplo teorisi yaklaşımına indirgeyerek meseleye bakmıyoruz. Bunu yepyeni biyolojik savaş olarak ta değerlendirmek istemiyoruz. Ancak bu ihtimalleri akıldan uzak da tutmak istemiyoruz. Çin toplumunun mucizeler yaratan disiplini ile insanlığın tarihsel gelişim açısından önemli olan yeni bir sosyalleşme formasyonu geliştirdiği gerçeğinin görülmesini önemli buluyoruz.

İster bir biyolojik savaş, ister doğa ile girişilen yanlış bir mücadelenin sonucunda

meydana gelmiş olsun. Bunlardan önemlisi, Çin toplumunun ve devletinin bu büyük salgına, devasa felakete karşı mücadelesi, krizi yönetme konusundaki büyük başarısıdır. Mesela, Çinliler bu büyük felaketten dolayı yerlerini, yurtlarını bırakıp çil yavrusu gibi dağılmadılar. Onlar soğukkanlılıkla krizi yönetmeye, onunla çok boyutlu mücadele etmeye ve bu alanda başarılı olmaya odaklandılar. Onlar bu tutumlarıyla, ilk soluğunu Avrupa'da almayı kurtuluş sayan "sığınmacı, hazıra konmacı" bir kültürün taşıyıcıları olmadıklarını bütün bir dünyaya güçlü bir biçimde gösterdiler.

Evet, inanılır gibi değil ancak, Çinliler bir haftada iki devasa boyutlarda iki hastane inşa ettiler. Hastalığa karşı inanılmaz bir biçimde organize olmuşlar. Beri taraftan, sürekli mutasyon geçirerek ilaçlara karşı direnç kazanan korona virüsünü durdurmak için son hızla bilimsel çalışmalarını sürdürmektedirler.

Bana öyle geliyor ki, insanoğlu çok yakın gelecekte korona virüsünü durduracak olan aşığı geliştirerek, onu da öncekileri gibi yenmeyi başaracaklar. Çinin, bilimsel ve teknolojik altyapısı dikkate alındığında, bu ilginç virüsü durduracak aşığı-ilacı ilk Çinli bilim adamlarının geliştirmesi yüksek oranda ihtimal dâhilinde görülmektedir.

Çin'de bütün bunlar yaşanırken, dünyada, virüsün yaydığı korku nedeniyle, küresel ekonomik dinamizm yavaşladı. Dünya piyasalarında bu nedenle büyük bir şok yaşanmaktadır. Ticaret yavaşladı. Daha çok seyahat ve turizm sektörlerini vurdu. Bunu, Çin'in güçlü olduğu elektronik, otomotiv ve tedarik sektörleri faaliyetlerini önemli ölçüde yavaşlattı. Birçok ülkenin Çin ile yıllar içinde gelişmiş oldukları kapsamlı ekonomik faaliyetleri, ithalat ve ihracatları durma noktasına geldi. Bu durum, hem Çin ekonomisini, hem de Çin ile yüksek hacimli ticari faaliyetleri olan ülkelerin ekonomilerini ciddi bir boyutta sarstı. Uluslararası düzeyde ticari faaliyetler ciddi oranda yavaşladı. Bu ülkelerde şimdiden enflasyon, istihdam ve devalüas-

yon kaygıları artmaya başladığının sinyalleri görülmeye başladı.

Etkisi küresel çapta olan bu gibi şok darbe-ler, ekonomik hayatı etkilediği kadar sosyal, siyasal ve kültürel hayatı da derinden etkilemektedir. Böylesi süreçlerde korku ve panik toplumları esir almakta ve derin toplumsal travmalara neden olmaktadır. Bu travmalar sosyal ve kültürel hayatı çoraklaştırmaktadır.

Bu değerlendirmeleri yaparken, altı çizilmesi gereken bu gerçeği akılda tutmak gerekir. Bilmeliyiz ki, bütün bu gelişmeleri, evimiz konforunda oturarak izleme, bir bütün olarak dünyada olup bitenleri bütün boyutları ile izleme şansını yine bilimsel bilgiyi bu denli etkili üreten ve işleyerek kusursuzca hizmetimize sunan toplumlara borçluyuz. Gerçeklik ve sanal gerçekliğin birbirine karışmasını da sağlayan bu gelişmeler küresel kültürel etkileşimi de derinleştirmektedir.

Gerçeklikten sanal gerçekliğe geçilen çağdayız. Teknolojik ilerleyiş günden güne katlanarak büyümekte, ilerlemektedir. Bu gelişmeler, teknolojinin ve dijitalleşmenin pek çok alana her geçen gün daha fazla etkili olmasına neden olmaktadır. Bu gelişmelerin bütün dünyayı sarması kaçınılmazdır.

Akıllı otomobiller, akıllı ev sistemleri, uzay teknolojileri, sağlık alanındaki mikro cerrahi operasyonları, sanal gerçeklik-artırılmış gerçeklik platformlarında oynanan oyunlar vazgeçilmez gündemlerimizdir artık. Dahası, bu çağda insan hayatını değiştirmiş, teknoloji doğru kullanımı ile insanlığa konforun yanında pek çok başka kayıp ve kazanımı sağlamıştır. Teknoloji, sanat alanında da insanın içindeki yaratma arzusunu etkili yansıtmayı için sanatçılara pek çok olanak sağlamaktadır. Bu durum küresel kültür ve sanat kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu gelişmeler, sağlık alanında da kendini göstermektedir. Bütün bu gelişmeler neticesinde, yakın çağda birçok bildik mesleğin kaybolmasına da neden olacaktır. Diğer yandan, Gen Modifikasyonu Mühendisliği

alanında süren tedavi teknolojileri ve hastalıklara karşı yeni korunma konsepti geliştirilmesine yeni olanaklar sunmaktadır. Korona virüs salgını ve benzerlerini durdurmanın yollarından birisi de bu alanda yaşanması muhtemel gelişmelere bağlıdır.

Bu küresel felaketlerin kaynağına inildiğinde, bu felaketlerle etkili mücadeleyi olanaklı kılan, avantajları saymak ile bitmeyen bilim ve teknik gelişmelerin dezavantajlarını da görmek gerekir.

Bilindiği gibi, bu gelişmelerin kaynağında insan oğlunu “daha çok kazanmak” duygusu yatmaktadır. İnsanlığı ve doğayı yıkıma sürükleyen emperyalist aç gözlülük ve kapitalizmin iyileşmez oburluğunun büyük etkisini de akıldan uzak tutmamak gerekir.

Yazının girişinde sözünü ettiğimiz yıkıcı doğa olayları, ağır iklim şartları da doğudan batıya süren kavimleri göçünü tetikleyen diğer bir faktördür. Belirtildiği gibi, son günlerde, dünyanın değişik bölgelerinde, eş zamanlı olarak birçok yıkıcı doğa olayları yaşanmaktadır. Yani, doğal olmayan doğa olayları. İnsanoğlunun bencilce, doğal olmayan yol ve yöntemlerle tahrip etmesi sonucu yaşanan doğal süreçlerden söz ediyoruz.

Singapur’da sel ve heyelan felaketi, Avusturya’da devasa yangılar, ABD’de kasırgalar, kutuplarda buz dağlarının erimesi, Türkiye’nin batısında aşırı yağış ve sel felaketleri doğuda aşırı kar yağışı ve çığ felaketleri aynı günlerde yaşanmaktadır.

Dünyada yaşanan yıkımların ana merkezlerinden birisi Ortadoğu’dur. Diğeri, orta doğu özelinde Kürdistan coğrafyasıdır. Çağımızda da sömürgecilik etkin ve etkili bir biçimde yaşanmaktadır. Asimilasyon uygulamalarının inkâr ve imha politikaları ile koşut olarak ilerlemektedir. Bu kaba sömürgecilik uygulamaları yaşanırken, gelişen teknoloji ve küreselleşen felaketler, küreselleşen teknolojiler, küreselleşen ekonomik kültürel süreçler beraberinden yeni bir kültürel melezleşmeyi de getirmektedir.

Yüzyıllardır bu bölgede yaşanan Van Bahçesaray'daki ı felaketi ve ardından yaşanan acıklı taşralı kurtarma rezaletine benzer trajikomik sahneler yaşanmaktadır. Kocaeli, Düzce, İstanbul, Manisa ve en son yaşanan Elazığ depremi sonrasında yaşanan acıklı, arabesk görüntüler ve ardından aynı içerikteki tartışmalar yeniden başladı. İcraattan, bilim ve teknikten uzak, bol hamaset ile bezemiş tartışmalar bir süre sonra susacaktır. Suriye'deki gelişmelere ilişkin değerlendirmeler de öyle.

Bahçesaray'daki ı felaketine iyi bakmak gerekir. Kurtarma ekiplerinin kullandığı araç ve teçhizat son teknoloji ürünleri. Belki Çin malı, belki de Alman malı. Kurtarma ekiplerinin giyim, kuşamları da öyle. Ama yetmedi. Kurtarmaya giden ekip ı altında kaldı ve onlarca kişi yaşamını yitirdi. İlk ı felaketi sonrasında, ı altında kalanları kurtarmayan giden ekibi kurtaramadık...

Yeni teknolojik gelişmeler ile beraber asimilasyon çok kaynaklı, çok odaklı bir tazyik ile hayatımızın tüm alanlarını kuşatmış durumdadır.

Bizler anadilimizin sınır boylarında asimilasyon çarkları ile mücadelede iken, içerden işleyen karşı konulmaz çok boyutlu kültürel kuşatmaya uğramış bulunuyoruz. Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı sürekli göç veren bir halk olarak yaşadığımız kültürel melezleşmeye bir yenisi daha eklendi. Ülkemizin göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle de kültürleri kuşatmadan önemli ölçüde etkilenmektedir.

Doksanlı yıllarda binlerce köyün boşaltılması ile yaşanan büyük insani dram ve doğudan batıya başlayan göç nedeniyle büyük bir nüfus köklerinden, kültürlerinden koptu. Köklerinden kopan bu büyük kütleli nüfus asimilasyon çarkları içinde kaldı. Asimilasyona, kültürel ve eğitsel kuşatmadan etkilendiği kadar üst kültür kalıplarını da değişime, deformasyona uğrattı.

Misal; İstanbul'un tarihsel, kültürel dokusu incelendiğinde, tarih boyunca bu topraklarda yaşamış medeniyetlere ait kültürlerin, birbirini izleyen katmanlar halinde, birbirini etkilemiş olarak yer aldığını görebilmekteyiz. Irak ve Suriye'de, özellikle de Suriye'de yaşanan ve yaşanmakta olan büyük insanlık tragedyasının neden olduğu büyük göçün Gaziantep sokaklarından İstanbul sokaklarına varıncaya kadar ne tür değişimlere neden olduğunu net bir biçimde görebilmekteyiz.

Bu gibi büyük kentlerde adeta "Suriye Mahalleleri, Arap Mahalleleri" oluşmaya başladı. Cadde ve sokaklardan, işyeri tabelalarına, kültürel ve sportif faaliyetlere varıncaya kadar her alanda büyük bir kültürel değişim gözlenmektedir. Bilimi, teknolojiyi batıdan, eğlence aşırı tüketim kültürü ile bir dizi olumsuz sosyal davranış kurallarına ait bu büyük göçlerle gelen doğululardan alarak melezleşiyoruz. Yani, kuralları şarktan... bilimi ve teknolojiyi garptan almaktayız.

Bilgi, teknoloji ve bunların neden olduğu kültürel değişim boyutuyla arafta (iki arada) bir yerdeyiz. Teknoloji teçhizat batıdan, süreçleri yönetim, tüketim ve paylaşım yöntem ve teknikleri bizdendir. Buna rağmen, bilimsel bilgi kaynaklı kültürel transformasyon etkili bir şekilde devam ediyor. Bu bilişsel ve kültürel transformasyon kültürel melezleşmeyi artırmaktadır. Tarihsel, kültürel birikimleri nedeniyle melez olan kentlerin, günümüz büyük felaketlerin ve sömürücü ve baskıcı yönetimlerin neden olduğu büyük nüfus dalgalanmalarından dolayı daha da melezleştirdiğini görmekteyiz. Kültürel melez olan bu kentlerin yönetimlerinin halen tekçi, indirgemeci bir yönetim biçiminde ısrar etmeleri yine şark siyaset kurnazlığının bir sonucudur. Bu çağdışı siyasete ısrar, yeni büyük ciddi sorunlar birikmekten başka bir işe yaramaz.

Bu gibi tarihsel, kültürel etkileşim sonucu gelişen melez kentler konusu başlıca kapsamlı bir değerlendirmeyi hak etmektedir.

İçerik bakımından Dersim Lawıkları-II

Munzur ÇEM

Munzur ÇEM

Kovara DENG

20. Yüzyılın başlarında devlet-Dersim çelişkisi üzerine söylenmiş lawıklar:

1. Dünya Savaşı Yılları

Burada hemen şunu belirtiyim ki kitap şeklindeki çalışmalarım bir yana, bu, üzerinde durmakta olduğum konuda yazdığım ilk yazı değil. 1987 yılında “Halk Türkülerinde Dersim İsyanı” başlıklı inceleme yazım Dengê KOMKAR gazetesinin 93, 94, 95, Nisan Özel Sayı ile 98. sayılarında 4 bölüm halinde yayınlanmıştı. Bundan ayrı olarak yine çeşitli yazılarda bu türlerden örneklerle yer verdim.

1. Dünya Savaşı öncesinde, Dersim-devlet ilişkisini konu edinen elimdeki ilk lawık, 1907-1908 yıllarında Neşet Paşa kumandasında Dersim’e karşı girişilen askerî harekât sırasında katledilen Baki Ağa üzerine yakılan ağıttır (Lawika Baki Axayî).

Bakî Axa, Pilur (Ovacık) bölgesine yerleşik Kalıyan aşireti mensubudur. Kalıyan, Sixhesen Aşiret Konfederasyonun, Seydan kolu içerisinde yer alır.

Lawık, şu satırlarla başlıyor:

Bakî Axay qonaxî sanê Merga Sûre (69)
Xiremalı Bako, nîsto ro qirrî (70)

Şiyo virênîya Alay û Tabure

Maye vana:

“Biko mi torê hewnêde kotî leminê dîyo

Mi ke gos dana linge ro ostorê qirrî meke”

Bakî Axa vano:

“Dayê ti cîsnê mi persena

Cîsnê şecerê Six Ehmed Dede (71) yo wey

Verde ra destê nîzarî (72) ra şehîd bîyo

Muşîr Paşa (73) pusula anceno we, vano:

“Qelfê insan nawo cor de yeno

Bako xêx o nîsto ro qirrî

Sere erzeno we, ver o.

(...)

Türkçesi:

Bakî Ağa Merga Sûre’de sıralamış konakları

Hey gidi Bako, binmiş kir ata

Alay ve taburları karşılamaya gitmiş

Annesi:

“Oğlum senin için kötü bir rüya gördüm, vah başıma

Dinlersen beni, binme kır ata”.

Baki Ağa:

Hey anne aslımı sorarsan

Şix Ahmet Dede şeceresidir vay

Eskiden beri düşman eliyle şehit düşmüş o.”

Muşîr Paşa izliyor dürbünle,

“Yukarıdan geliyor bir grup insan

Divane Bako binmiş kır ata
Yürüyor önde, başı dik”, diyor.

Osmanlı-Rusya savaşında Dersimlilerin oynadıkları rol ile ilgili lawıkları iki bölüme ayırabiliriz. Bunlardan birincisi, doğrudan Rus ve Osmanlı orduları arasında yapılan savaşta yaşamını yitiren Dersimli askerler üzerine yakılan ağıtlardır. Doğal olarak de-yirbazlar bu ağıtları dillendirirken, savaşın acımasız koşullarına da değiniyor, halkın olaya ilişkin bakışını dile getiriyorlar. Benim bu savaşla ilgili saptayabildiğim Dersim Lawıkları şunlardır: **Koyê Hesen Qala** ya da **Gulî Beg, Ferato** ve **Silêmano**.

İkinci grup ise Osmanlı ordusunun yenilgisi üzerine batıya doğru ilerleyen Rus kuvvetleri ile Dersimliler arasında, Kuzey ve Doğu Dersim’de yaşanan çatışmalarda yaşamını yitirmiş olan silahşörler üzerine yakılan birkaç ağıttan oluşuyor. Örneğin; **Sêvdîn, Xelîl Beg** ve **Tasniye**...

Lawika Tasniye (Tasniye Ağıtı), Pilemurîye (Pülümür) cephesinde meydana gelen çatışmalar üzerinedir. Fakat ne yazık ki bu lawik’tan sadece şu tek dörtlük var elimde:

*Aşîrî bîye top
Sonde şîyê Bonê Tasniye (74)
Uris do arê
Kerdo duzonê Seterîye.(75)*

Türkçesi:

*Akşam vakti,
Toplanmış aşiretler Tasniye Evinde
Önlerine katmışlar Rusu
Sürmüşler Seterîye Düzüne*

Yine söylendikleri dönemi tam olarak saptayamadığım ama aynı yıllara ait olduklarını bildiğim başka lawıklar da var. Bunlar, bölgedeki Osmanlı otoritelerinin halka uyguladığı haksızlığı ve zulmü dile getiren parçalar: **Seyîdo Jar/Zar, Silo Feqîr, Kertê Aşkirage, Lawika Hesen û Usênî ve Lawika Çixêke**...

Seyîdo Jar/Zar ve Silo Feqîr lawıkları, inanç ağırlıklı oldukları için “Dua Ve Beyit-

ler” ile ilgili bölümde üzerinde durmaya çalışacağım.

Ayrıca bu ağıtlardan, Dersim’in en azından bazı bölgelerinin 1. Dünya Savaşı’nın başladığı yıllarda Osmanlı ordusuna asker verdikleri anlaşılıyor. Dersimli askerlerin, devlet nüfuzunun göreceli olarak fazla olduğu bölgelerden olmaları ise yine dikkat çekicidir. Örneğin, Harçîge vadisinden Çemişgezek yöresindeki Ali Boğazı’na kadar olan bölgeden (merkez ve güneybatı) ölenler üzerine söylenmiş herhangi bir ağıta rastlayamadım. Ama daha doğudaki Nazimiye ve doğusu ile Pulemurîye (Pülümür), Tercan ve Erzincan hattında durum farklılaşıyor. Yaşamını yitirip de üzerine ağıt yakılan askerlerin tamamı bu bölgelerdendir.

Yukarıda adlarını verdiğim döneme ait ağıtlardan Gulî Beg Erzincan, Sêvdîn Kiğı, Ferato ile Silemano ise Nazimiye yöresindenler. Yıllarca ileri yaşlarda olan Dersimlilerle bu konuyu konuştum. Dersim’in yukarıda bahsini ettiğim merkez ve güneydoğu yöresi halkının devlete düzenli şekilde asker verdiğine ilişkin somut bir bilgiye rastlamadım. Ama Osmanlı yöneticilerinin bu yıllarda, ilçe merkezlerinde ya da başka türlü yakalaya bildikleri gençleri zorla askere gönderdikleri olmuş.

Lawika Koyê Hesen Qala (76),

Bu ağıtın, 1. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun Erzurum-Sarıkamış cephesindeki durumunu en iyi şekilde dile getiren ağıt olduğunu söyleyebilirim. Yazılı bir kaynak olmamakla birlikte kimi Dersimliler lawıkın Sey Qazî’ye ait olduğunu söylüyorlar. Lawıkta, Dersimlilerin şahsında, 1. Dünya Savaşı’nda Osmanlı’nın Erzurum-Sarıkamış cephesindeki bozgununu çok açık ve güçlü vurgularla dile getirmektedir.

Koyê Hesen Qala ağıtında öne çıkan kişi, Dersim’in Erzincan yöresinden Gulî Beg isimli bir gençtir. Ağıtın içeriğinden ve ayrıca “Beg” (Bey) teriminden onun hali-vakti yerinde, otorite sahibi bir aileden olduğu

anlaşıyor. Ağtın bir varyantı şu sözlerle başlıyor.

Koyê ondêr na Hesên Qala
Gulî Begê mi kowûn ra berz o
Sirê Dêrsimî çiqas zor o
Eskerê Dêrsimî bireso
Ondêra Hesên Qela de
To ser o tifong berzo
Bi zorê tifongî lemin
Gulî Begê mi werte ra vezo.

Türkçesi:

Meret Hasankale Dağı
Dağlardan yücedir.
Sıra Dersim'e gelince
Ne kadar da zorlaşıyor çatışma
Dersim askeri yetişsin
Meret Hasankale'de
Yardıma yetişsin
Silah zoruyla kurtarsın Guli Beyimi

Görüldüğü gibi ağıtta dile getirilen olay, Hesên Qela (Hasan Kale) bölgesinde Ruslarla yapılan savaşta yaşamını yitiren Gulî Beg'le başlıyor.

Burada dikkat çeken noktalardan biri "Sirê Dêrsimî çiqas zor o" (Dersim'in sırası ne kadar da zor) cümlesidir. Bu cümleden de anlaşılıyor ki Dersim'den askere alınanlar, bir birlikte toplanmış, birlikte savaşmışlar. "Sirê Dêrsimî" (Dersim sırası)'de kastedilen budur.

"Ferato" adındaki ağıtta geçen "Fırqê Dêrsimî" (Dersim Fırkası) terimi de aynı duruma işaret ediyor. Bu sözlerden, o cephede çatışan askeri birlikler içerisinde "Dersim Fırkası" adını taşıyan bir fırkanın var olduğu anlaşılıyor. Yukarıdaki paragrafta yer alan "Eskerê Dêrsimî" terimi ile kast edilen Dersimli silahşörlerdir, yoksa Osmanlı ordusundaki bir birim değil. Yeri gelmişken, birçok Dersim lawığında, Dersimli silahşörler için "asker" sözcüğünün kullanıldığını belirtmeliyim.

Erzurum dolayındaki bu savaşla ilgili olan ve adlarını saydığım ağıtların tümünde Ruslarla savaşın zorluğundan bahsediliyor ama bununla yetinilmiyor ve özellikle de olumsuz

doğa koşularının öldürücü etkisi de vurgulanıyor. Şu satırlar, İttihat ve Terakki'cilerin neden olduğu bu büyük trajedinin yalın ifadesidir:

Miherebe bîyo ra sodir sefaq o (77)
Tifong erzîno ma dame pêro
Kile panîso miherebê zalîmî de (78)
Adir vareno dayê ma ser o
(...)
Bira Gulî serd o Koyê Palandokenî
Dest û payê ma ser vetê,
Tetikê alemanî (79) ser o kerdê kulî
Yêreso (80) vêsaye de yena wendene
Kaxita şîyaye (81)
Yê Lazê İvrayîmê Alîyê Milî (82)
Deruya (83) uzaxkore de ser o yo
Gîrîno, medaxê Dursî (84) yo.

Türkçesi:

Muharebe başlamış, sabah şafak vakti
Silah patlıyor, dövüşüyoruz
Alev sarsın, zalimin muharebesinde
Ateş yağıyor tepemize
(...)
Yanası Yeresk'de okunuyor
Siyah kaxıt
İvrayîmê Alîyê Milî'nin oğluna ait
Ocağı sönesice Deruye'de pişiyor
Durs için ölü yemeği
(...)

Bu ağıtta, Guli Beg, babasını Osmanlı yöneticileri ile girdiği ilişkiden dolayı da eleştiriyor ve Osmanlıyı ihanetle suçluyor:

(...)
Vano; "Bawo Heq adirê to wedaro (85)
Ma to ra vake (86)
'Nîşanê Dewleta Osmanlîye mîya
Ax de ma rê saredez o.
Mordem çitur rawurzo
Fermanê honde xorton û rewalo
Eve xo destî vezo
(...)
Koyê Hesên Qala
Bivêso Bawo eve kemer o
Bawo ma dame pêro
Heq dîna de esto

Kekilê Fatose (87)
Tim meterîsê ma ra avêr o (88)
Bawo milê (89) lewê ma de çin o ke
Pêrodayîşê ma û Urisî yazmış kero
Bijêro Çêverê Kervela (90) de şêro
Belkîya Hezretî Usê (91)
Heqa ma axrete de kitim mekero
Biko
Saysimalê Bavayî Ocaxa pîrê tu yo (92)
Mile wo ve sima ser o wo
Eskerê Urisî qîlayno ra
Dêmdo hetê Erzînganî
Ordîyê Urisî amo pey ro ma gureto
Peyê ma de meser biyo
Bawo dame pêro
Heqî ra osena ma ra kes qolay niyo
Ax Bawo
Dewleta Osmanliye sano bêbextiye
Cevxanê ma qedîyo
Mayê ke ewro ameyîme kistene
Hîris û ju yo.

Türkçesi:

Baba Tanrı ocağını söndürsün
 Osmanlı nişanını getirme dedik sana
 Ah baş ağrısıdır bizim için
 İnsan nasıl kalkar da
 Bunca fidan gibi gencin fermanını
 Çıkarır kendi eliyle
 (...)
 Yansın Hasan Kale Dağı
 Taşlıktır
 Çatışıyoruz baba
 Tanrı şahittir
 Kekilê Fatose
 Her zaman bir meteris öndedir bizden
 Yanımızda bir mile yok ki
 Ruslarla savaşımızı yazsın
 Alsın götürsün Kerbelâ kapısına
 Belki Hz. Hüseyin
 Hakkımızı inkar etmesin ahirette
 Yavrum
 Saysimaîle Bavayî, Pirinin ocağıdır
 Miledir başınızda.
 (...)
 Rus askerini sökmüş cepheden
 Erzincan yakasına sürmüş
 Rus ordusu arkayı tutmuş,

Kuşatma altındayız
 Dövüşüyoruz baba
 Tanrı şahittir, kimse gevşek değil içimizde
 Aha Baba!
 Kalleslik ediyor Osmanlı devleti
 Cephemiz tükenmiş
 Otuz birdir
 Bugün ölenlerimizin sayısı

Aynı dönemde ve aynı yerde yapılan savaş, cephedeki Dersimlileri merkeze koyarak anlatan “Ferato” üzerinde durulması gereken bir diğer önemli lawıktır. Bu ağıtta göze çarpan önemli noktalar özetle şöyle sıralanabilir:

İlk önemli noktalardan biri, deyişbazın savaşta yer alan Dersim Fırkası’nın başına gelenleri bir Tanrı yazgısı şeklinde değerlendirmesidir.

Bira bira Ferato (93)
 Keko keko Ferato
 Hala çimonê xo reyê weke
 No senê ca wo, senê welat o
 Heqî ma Fîrqê Dêsrîmî rê
 Reyê henî yazmış kerd, henî vato

Türkçesi:

Kardeş Ferat
 Ağabey Ferat
 Hele bir kez olsun aç gözünü
 Bu nasıl yer, nasıl ülke!
 Tanrı biz Dersim Fırkası için
 Öyle yazmış, öyle söylemiş

İkinci önemli nokta, gençlerin toplanıp savaşa götürülmeleri eyleminin, zaman olarak sonbaharda hayvan alım-satımının yapıldığı günlere rast geldiğinin belirtilmesidir. Ayrıca bu satırlardan Dersim fırkasının Bixazê Qersî (Kars Boğazı)nda mevzilendiği de anlaşılıyor. Ya da burası mevzi değil, cepheye sevk edilmeden önceki toplanma bölgesidir.

Ondêr payîz amo
 Fetelînê təcîrê mal û gawû
 Ma dayîme arê ardîme
 Kerdîme Boxazê Qersî (94)

Türkçesi:

Ah gelmiş meret sonbahar
Dolaşiyor hayvan tacirleri
Toplayıp getirdiler bizi
Tiktılar Kars Boğazı'na

Üçüncü nokta tekst de “Domanê Ma” şeklinde tanımlanan Dersimli asker gençlerin, çıktıkları hastalıklar ve geride bıraktıkları ailelerinden, eş-dosttan haber alamamalarının yarattığı sıkıntıdır:

Domanê ma tede fena nêweş ê
Kesê memleketî çin o
Ez hal û ûsulê qom û qevilî (95)
Rêyna ci ra mirdî bipersî.

Türkçesi:

Ağır hastadır gençlerimiz
Memleketten kimse yok ki
Bir kez daha sorayım
Eş-dostun halini doyasıya.

Cephedeki durum ile ilgili yapılan bu belirlmelerden sonra sıra yaşamını yitiren bir kaç gencin kimliklerinin açıklanmasına geliyor. Gençlerden iki tanesi babalarının isimleriyle tanıtılıyorlar, yani kendi adlarına yer verilmiyor. Son ikisinin adları ise veriliyor “Durs” ile “Dil”.

Ondêro Pasîn (96) o (97)
Têde ve bir û darî
Ewro Xarîga vêsayîye de
Yena wendene
Kaxita Lazê Gayê Îvê Borî
Yêresko vêsaye de
Yêna wendene
Kaxita lazê Hesenê Milî
Dêruya vêsayîye de
Girino medaxê (98) Durs û Dilî

Türkçesi:

Meret Pasîn
Baştan başa ağaç ve orman
Bugün yanası Xarîge'de okunuyor
Gayê Îvê Borî'nin oğlunun ölüm kâğıdı
Yanası Yêrsek
Okunuyor Hesenê Milî'nin oğlunun ölüm

kâğıdı

Yanası Deruye'de
Pişiyor Durs ile Dil için ölü yemeği

Burada isimleri geçen **Xarîge, Yêresk ve Deruye**, (Türkçeleştirilmiş isimleri: Dallıbahçe, Dereova) olan Nazimiye'ye bağlı üç köy.

Lawik'ın son önemli teması, hastalık ve çatışma hali dışında doğanın yarattığı ölümcül bir zorluğun (soğuk ve fırtına) dile getirilmesidir:

Serd û pûkê koyê Palantokanî (99)
Dest û payê ma vêsneyî
Kerdi kudî

Türkçesi:

Palandöken'in soğuğu ve fırtınası
Yaktı, kötürümleştirdi
El ve ayaklarımızı.

Dikkat edilirse “Ferato” ağıtında Xarîge köyünde “Gayê Îvê Borî”nin oğlundan bahsedilirken, Hesen Qala lawıkında bu isim geçmiyor. Koyê Hesen Qela'de sadece “Durs” adındaki ölü askerin bahsi geçmesine karşılık “Ferato” lawıkında “Durs û Dil” geçiyor, yani iki gençten bahsediliyor. İhtimaldir ki “Dursê Dilî” (Dil oğlu Durs) yanlışlıkla kasette “Durs û Dil” şeklinde yer almış. Tabi bunu sadece bir ihtimal olarak yazıyorum.

Tam emin değilim ama aynı dönemden bahseden 3. lawik “**Silemano**”dur. Silo Qiz'ın söylediği bu lawıkta olay mekânı olarak iki ayrı yer adı geçiyor: Desta Xurim Duzîye û Estemol (İstanbul). Dersim'de halk arasında Desta Xurim Duzîye, Erzurum Ovası için kullanılan isimdir. Bu nedenle, İstanbul ile Yunan adalarının geçmesi ya bir yanlışlık sonucudur ya da deyişbaz, sonradan söylediği ağıtta her iki cephe arasında bağ kurmak amacıyla böyle bir yöneme başvurmuş.

Bana kalırsa anlatılan asıl olay Erzurum'da geçmektedir. Askere alınan gençlerin kitlesel ölümü, bu ölümler de karlı soğuk havanın rolü de olayın Erzurum cephesinde geçtiğini anımsatıyor. Çünkü 1922-1923

arasında Mustafa Kemal'in komutalığını yaptığı savaşa Dersimliler hem asker vermemiş, hem de o savaşta kar ve soğuktan ölüm yok, hele de kitlesel ölüm hiç yok.

Lawik'ta çavuş rütbesine sahip olduğu belirtilen Silêman'ın Nazımiye'nin Xosim (Hosum) köyü halkından olduğu anlaşılıyor.

(...)
Cênc ê, cayîl ê, xêriv ê
Desta Xurim Duzîye de
Têde yenê, sonê
Wertê ax lemin vore de
Sarê xo no ra nalenê
Merevê kafirî de
Pêro xort û cayîl ê
Wayîrê ma û pîyanê
(...)

Türkçesi:

Gençler, garipler...
Xurim Duzîye Ovası'nda
Hep birlikte
Ah başıma karda
O yana-buyana gelip gidiyor
Yerlere serilmiş inliyorlar
Kafir savaşında
(...)

Rusların Dersim içlerine yürüyüşü ve Lawika Sêvdînî (Sevdin Lawik'ı)

Osmanlı Ordusunun yenilgisi üzerine Ruslar hızla Erzincan, Muş ve Van'a doğru ilerlemeye başlıyorlar. Batıda, ilerledikleri Karasu Vadisi Dersim'in kuzey kesimidir. Dersimliler Varto, Hınıs'tan Erzincan'a kadar olan bu hat boyunca Rus ordusuna karşı çok şiddetli direniş gösteriyorlar ki bu durum Genelkurmay kaynaklarında da dile getiriliyor.

Şu ana kadar bu çatışmalarla ilgili bilgilerle, ikisi doğrudan biri de dolaylı olmak üzere 3 ağıta rastladım. Bahsini ettiğim ağıtlardan biri "Lawika Tasniye" (Tasniye Lawik'ı) dir, ondan elimde sadece daha önce aktardığım iki satır var. Ruslarla Dersimliler arasında bu aşamada yaşanan çatışmalarla ilgili ağıtların

zirvesinde yer alan ağıt tartışmasız "**Sêvdîno**"dur.

Sêvdin, Kiğı-Nazımiye sınırı üzerinde bulunan Sulvis Dağının doğu yakasında ve Kiğı sınırları içerisindeki bir dağın adıdır.

Lawika Sêvdînî (Sevdin Türküsü ya da ağıtı), Sêvdin dağı çevresinde Ruslara karşı girilen çatışmalarda yaşamını yitiren Sayder üzerinedir. Burada adı geçen Sayder sazı ve sözüyle ünlü şair ve dengbêj Sayder'den başkası değil. İki dedemin (babamın babası Mîrzaliye Usênî ile Annemin babası Silemanê Xerzî(100)'nin de yer aldığı Sêvdin çatışmalarına katılmış silahşörlerden 1965'lere kadar yaşayan akrabalarım vardı. Öneğin **Alîyê Usivî, Usêno Qiz ve Kekê Alê Xerzî** (101). Konuyu Alîyê Usivî ile konuşma fırsatım olmadı. Bunun bir nedeni, onun hayatta olduğu dönemde ben ve benim durumumdakilerin bu gibi konuşmaları yapıp kayıt altına almanın önemini kavrayamamalarıydı. Bunda, köyden kısmen erken yaşlarda ayrılmış olmanın etkisi de vardı diyebilirim. Ama fiilen o çatışmalara katılmış olan Kekê Alê Xerzî ile Usêno Qiz, yaşananları detaylı olarak anlatıyorlardı. Onların Sayder'in ölümü ile ilgili verdikleri bilgiler özetle şöyle:

Sayder, Sêvdin dağındaki çatışmalarda vurulup yaralanınca, yanındakiler tarafından cenaze halinde Hêrdif köyüne getiriliyor. Mevsim yaz ve hava sıcakmış. Bu nedenle dışarıda, bir söğüt ağacının altında yere yatak seriliyor, yatağın bir ucuna iki yastık üst üste konuluyor ve Sayder onlara yaslanarak yarı oturur halde uzanıyor. Bir yandan acı ile inlerken bir yandan da Sêvdin ağıtını söylüyor ve bir kaç saat sonra da ölüyor. Olay yerinde olan aynı kişiler, onun kan kaybından öldüğünü söylüyorlardı. Yine onların anlattıklarına göre kurşun Sayder'in karnından girmiş, arkada omurga kemiğine kadar gitmiş, ancak dışarıya çıkmamış, deride kalmış. Deride, tıpkı bir palamut gibi çıkıntı yapmışmış.

Bu durumda, Sêvdin Ağıt'ının Seyqazî tarafından söylendiği yolundaki bilgilerin

gerçeği yansıtmadığı anlaşıyor. Ancak, Seyqazi'nin, Sayder'in söylediği ağıtı tekrardan ele aldığı ve geliştirdiği düşünebilir. Anlatılanlar bunu gösteriyor.

Sêvdin Ağıtında direniş, güven, eleştiri ve suçlamayı bir arada görmek mümkün. Övgü, doğal olarak en başta yaşamını yitirmiş olan Sayder'edir.

Daha önce de belirttiğim gibi bu çalışmada kimi zorluklar nedeniyle kaynak olarak kendi derlemelerimi kullanmakla yetindim. Ancak Sêvdin Lawik'ı üzerinde dururken bir istisna yapıp M. Nuri Dersimi'nin "Kürdistan Tarihinde Dersim" adlı kitabında yer alan varyantından bir bölüm aktarmayı gerekli gördüm. Ayrıca bu tekstin, şu ana kadar Dersimliler tarafından Kırmancca (Zazaca) olarak yazılmış eldeki en eski tekst olması bakımından da önemlidir. Tekstin anasından Kurmancca öğrenerek büyümüş biri tarafından yazılmış olması da yine dikkate değerdir.

M. Nuri Dersimi'nin yayınladığı, Sêvdino şu satırlarla başlıyor:

Şemdino, Şemdina habe Şemdino (102)
Durs vano, bra Şa Heyder sere kho vadare
Tic biya şirine tifank erzino
Şa Heyder vano, bra Durso, perode, ma perodime
Ba devletra mare par vecino
Dursa vano, bra, pare devlete perskenay
Fincana kafadi jaro ne şimino.

Tekstin anlaşılmasını kolaylaştırmak için bir kaç noktaya açıklık kazandırmaya çalışayım.

Dersimi, ağıtın adını "Şemdino/şemdina" olarak yazıyor ki bu yanlış. Olayın yaşandığı dağın adı gibi ağıtın adı da "Sêvdino"dur.

İkinci satırdaki "kho"nun doğrusu "xo", 5. satırdaki "ba"nın doğrusu "ma", "par"ın doğrusu "para", son satırdaki "fincana kafadi"nin doğrusu ise "fincanê qewayê"dir.

Türkçesi:

Şemdin, Şemdin hey gidi Şemdin

Kardeşim Şa Heyder, kaldır başını, diyor Durso

Güneş parlıyor, silah atılmakta

Şa Heyder:

"Durso kardeş, döğüş döğüşelim
Devlet para verecek bize",

Durs:

"Devletin parasını sorarsan kardeş

Bir kahve fincanı zehirdir, içilmez," diyor.

Ağıtın başka varyantında para yerine "aylıx" (aylık) geçiyor:

(...)

Dirvetin o Sayder o

Kişîyo lazo şêr o

Durs vano:

Bira pêro de

Dame pêro

Ma rê dewlete ra aylîx vejîno

Aylîxê dewlete fincanê axu yo

Ne werîno ne qedîno

Türkçesi:

Yaralıdır Sayder

Öldürülümüş yiğit oğul

Durs, döğüş kardeş

Döğüşlükçe devletten

Aylık çıkar bize

Bir fincan zehirdir devletin aylığı

Ne yenir ne biter.

Burada adı geçen "Durs" ya da "Durso" Dersim'de halk dilinde "Dursin" olarak da bilinir. Bunun Türkçe formu ise "Dursun" dur.

Durs ya da Durso, Sayder'in kardeşidir, yani iki kardeş birlikte aynı cephede savaşıyorlarmış.

Ağıtın bir diğer varyantında yine aynı duygu ve düşünceler, yine aynı ya da benzer cümlelerle tekrar edilmektedir. Aşağıdaki örnek buna ilişkindir:

(...)

Mistefa Begî (103) durvîn (104) gureto (105)

Xo sano Qorîyê Hêrdîfî (106)

Hurdî-hurdî fikirîno

Vano:

Xiremalo Saleqerê (107) min o
 Koyê Sêvdînî ra eskerê Urisî dime
 Meterîs ve meterîs fetelîno.
 Durs vano:
 Sayê mi hedî pêro de eskerê Urisî zaf o
 Qersûna min û to ra nêqedîno
 Sayder vano:
 Durso pêrode ma pêrodîme
 Dewleta Osmanlî ra ma rê pere vejîno
 Durs vano:
 Sayê mi perê dewleta Osmanli persena
 Fincanê axu yo nêşimîno.
 (...)
 Têrmaso Sêvdîn bivêso
 Sayê mi ha ve gavan o
 Sodir o, tîjî zereq do
 Sayê mi dismen eve guman o
 Kam ke kewto qewxa Êrisî
 Ci ra zof tene eve weşîye peyser nêamo.
 Kemer metîn o,
 Sayê mi xo cisano
 Sayê mi hem sayîr o
 Hem çêr o hem kî sevkan
 Hem pêrodo hem kî jê zarancê qefesi
 Pira biwano.

Türkçesi:

(...)
 Mistefa Bey elinde dürbün
 Hêrdîf kırsalına çekilmiş
 İnce-ince düşünüyor
 “Way yiğit Saleqer’ım
 Sêvdîn dağında meteris-meteris
 Dolaşıyor Rus askerinin peşinde”, diyor.
 “Durso, doğuş iyi doğuşelim
 Osmanlı devleti ödül verir bize,” diyor.
 Durs:
 “Sayder’im Osmanlı parasını sorarsan
 Bir fincan zehirdir, içilmez,” diyor.
 (...)
 Yansın meret Sevdin
 Sayder’im bir uçurum
 Sabah vakti, güneşli diyor
 Sayder’im düşman tetikte
 Kim tutuşmuşsa Rus ile kavgaya
 Çoğu dönmemiş geriye
 Sağlam mevzidir kaya
 Sayder’im yerleşsin ona

Sayder’im hem şair
 Hem yiğit, hem atıcı
 Hem doğuşsün
 Hem de ötsün kafesteki keklik gibi

Ağıtın bu bölümü, bir başka varyantta şöyledir:

Pane, pane, pane
 Sayê mi pane
 Kemer mekum o (108)
 Sayê mi xo ver cisane
 Zê Zarancê Hîndî
 Ti mirdî pa biwane.

Türkçesi:

Vur Sayder’im!
 Vur!
 Sağlam mevzidir kaya
 Mevzilen Sayder’im
 Hint kekliği gibi
 Doyasıya öt orada

Yukarıda adı geçen Mistefa Beg, Sosên Beg ailesinin başındaki kişidir. Bu ailenin kontrol ettiği yörelerin tamamı Rus işgali altına girdiğinden, hem ona bağlı bir ok aşiretin katılması içiñçaba harcamış.

Sözlü anlatım ve ağıtlar, Dersimlilerin bir bölümünün bu çatışmalar sırasında Osmanlı yönetimi ile yakın ilişki kurduğunu, hatta onlardan silah ve parasal destek aldığını ortaya koyuyor.

Bazı yörelerde ise Dersimliler tam tersi bir tutumla güven duymadıkları Osmanlıdan uzak durmayı tercih etmişler. Pilur (Ovacık), Hozat ve Çemişgezek yöresinden, Doğu Dersim’dekine benzer şekilde ağıtlara rastlanmaması, buna bir örnek olarak gösterilebilir.

Dersim-Rus çatışmasında Osmanlı devleti ile kurulmuş ilişkilerin dile getirildiği ilk ağıt “Sêvdino”dur.

Sayder, Mustafa beyin kumandasındaki cephede çatışmış. Ağıtın bir varyantında “Durs” devlet aylığından bahsederken Sayder karşı çıkıyor. Bir diğer varyantta ise tam tersi anlatılıyor.

“Devlet aylık ya da para verecek” diyerek çatışmadan yana gözüken kardeşe öteki kardeş hep karşı çıkıyor ve devlet parasının ya da aylığının bir fincan ağuz/zehir olduğunu dile getiriyor. Dersimlilerin Türk Devletleri-ne bakış açısının tam bir özeti...

Ağıtta Sayder, dengbêjliği nedeniyle kekliğe benzetiliyor. Sêvdin varyantlarından birinde o “zarancê qefesi” (kafes kekliği) iken, ötekisinde “Zarancê Hindî” (Hint Kekliği)dir.

Zarancê Hindî, normal kekliğe göre daha iri bir keklik türüdür. Sayder’in öten kekliğe benzetilmesi, onun çok güzel saz çalıp, türkü söylemesidir. Dersim Kırmancasında güzel konuşan, sohbeti hoş ya da türkü söyleyen kişilerin bu eyleminin kekliğin ötüşüyle benzeştirilmesi yaygındır, konuşma dilinde çok geçer.

Ruslar, bu direniş nedeniyle Dersim içlerine doğru kayıplara uğrama pahasına ilerliyorlar ama bu arada politik bir çözüm bulmak için çaba harcamaktan da geri kalmıyorlar. Aslında bu Dersimlilerin de istedikleri bir şeydi.

Yukarıda değindiğim ve elimdeki iki satırını aktardığım Tasniye Lawik’ı bu dönemin çatışmalarını konu ediniyor. Pülümür cephesindeki etkin cephe komutanları arasında, Kurêşan aşiretinin önde gelen liderlerinden Alîyê Gaxî de var. Halk arasında Aliyê Gaxî’nin Ruslarla önce çatıştığı, sonra ise anlaştığı hep söylenir. Ne var ki Rus-Dersim uzlaşması, Aliyê Gaxî’nin çabalarıyla açıklanabilecek bir şey değil. Her şeyden önce Alîyê Gaxî’nin çatıştığı alan dar bir bölgeydi. Bu bölgede sağlanacak herhangi bir uzlaşmanın Dersim’in tamamını bağlaması düşünülemezdi. Asıl neden, Alişer başkanlığındaki Dersim delegasyonunun Ruslarla yaptığı politik görüşmelerdi. Bu bakımdan Alîyê Gaxî’nin Plemuriye yöresinde Rus temsilcilerin vardığı anlaşmayı neden olarak değil, sonuç şeklinde görmek gerekir.

Dersimlilerin Osmanlılardan uzak durmayı tercih ederek savaşa katılmama yönün-

deki tutumlarını M. Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim adlı kitabında detaylı olarak aktarıyor.

Kazım Karabekir aynı konuya ilişkin ayrıntılı bilgi veren Türk yöneticilerden biridir:

“...Erzurum’un mukaddem (Erzurum’un Rusların eline geçmesi üzerine - M.Ç.) Krişanlı Ali Çavuş (109) ve Zeynel Çavuş (110), Sür Zâde Temur Ağa (111), Aşağı Erili reisi Yusuf Ağa (112), ve Hormek reisi Civerekli Süleyman Ağa ve geçen sene vefat eden Bertal) ağalar (113), Hağmo Karyesinde (114) toplanarak kış bahane etmişler ve hiç bir ferdi sevk edemeyceklerini ve hava açılırsa gideceklerini beyan ve kattiyen Dar’ul Harbe bir nefer sevk etmedikleri gibi...” (115)

Aynı Karabekir, Danzîge nahiyesi eski müdürü Arêzan (Karabekir “Erili” diyor, M. Çem) aşireti ileri gelenlerinden Hasan Ağa’dan bahsederken de şöyle diyor:

“Nitekim 33’de (1917, M. Çem) tarafımızdan düşmana yaptırılan bir baskın esnâsında birçok eşhas ile müvacehesinde ‘Biz Türk kanunu bilmeyiz, biz Kürt kanunu biliriz, onunla hareket ederiz,’ diyerek aşiretleri teheyyüc (116) etmiştir. (117)

Ancak dersim Osmanlı ilişkisini dile getiren en önemli belge kanımca Alişer tarafından kaleme alınan ve Paris Barış Konferansı’na katılan Şerif Paşa’ya gönderilen 7 Mart 1920 tarihli mektupta verilen bilgilerdir:

“... 1332 Rumi ve 1916 Miladi senesi tarihinde Koçgirilizade Alişir Efendi siyasi olayları görüşmek amacıyla Erzincan’dan Rusya tarafına geçerek, o zaman Dersim ve genel olarak Kürtler tarafından vekil tayin olunarak, sözkonusu sekiz milyon Kürdistanlıyı temsil ederek, kendi imzasıyla ve beraberinde Dersim ileri gelenlerinden on bir kişinin imzalarını içeren düzenlemeyle, 11 Kasım 1332 Rumi ve 11 Kasım 1916 tarihli Miladi tarihli ve onaylı Rusya İmparatorluğu ile müttefikleri itilaf devletleri’ne hitaben taktim kılınan muhtıramızda (uyarı), savaştan sonra herhangi tarafta kalırsak ileri de genel barış oturumunda ulusumuzun kendi

kaderini tayin hakkı ve ulusal bağımsızlığı((nı)) konusu ((ve)) tüm haklarının beyanı ile Erzincan'da oluşturulan özel bir heyet aracılığıyla tercümesiyle ((birlikte)) başkumandan emriyle Dersim yöresi kumandanı Çerkez (Kinyas Hacı Mikov) vasıtasıyla İmparatorluk makamına göndererek gazetelerde ilan olunmuş ve doğal olarak mütteffiklerine de durum beyan edilmiştir..." (118)

118) Koçgirili Alişir, 7 Mart 1920 ve "...." başlıklı mektup, (Vate dergisi, sayı 59)

Bu mektubun altında, **Alişir**'den başka Sey Rıza, İdare İvrayım Ağa, Erzincan yöresi aşiretleri adına Hüseyin Mustafa (Mîr Usên) ile Koçgiri yöresinden bazı ileri gelenlerin imzaları var. Yani bahsini ettiğim mektup ortak bir metindir.

İşte Dersimlilerle Rus kuvvetleri arasındaki çatışmaların kesilmesi bu görüşmelerden sonradır.

Ne var ki iki yıl sonra gerçekleşen Ekim Devrimi, durumu alt-üst ediyor ve Ruslar Dersim Kürtlerini ortada bırakıp bölgeden geri çekiliyorlar. Ne yazık ki Sovyet yöneticileri, yani Lenin ve arkadaşları, bununla da yetinmeyerek sonraki yıllarda, İngiltere'nin etkisini azaltabilmek adına Türk milliyetçilerine ellerinden gelen her türlü desteği verdiler. Trajediye bakın ki Stalin 1945 yılında aynı oyunu Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ne karşı tekrarlarlarken, Putin yönetimi 2018'den başlayarak Rojava Kürdistanı'na karşı oynuyor. İşte Efrîn, Serê Kanî ve ötekiler...

Bu tablo, tarihinde demokrasi ve insan haklarına yer olmayan Rus politikasının kanlı, kirli ve çirkin yüzünün bir göstergesidir. Sistem değişse de bu kanlı ve kirli tablo değişmiyor.

Neyse, yorumu bir kenara bırakıp, Dersimlilerin olay karşısındaki tutumuna gelelim:

Dersimliler hem ihanete uğramış olmanın verdiği tepkiyle hem de Osmanlı İmparatorluğu ile bozulmuş olan ilişkileri biraz olsun düzeltebilmek amacıyla bütün güçleriyle çekilmekte olan Rus birliklerine

saldırdılar ve onlara ağır kayıplar verdirdiler. Dersimlilerle Rus ordusu arasındaki bu çatışma Erzurum'a kadar sürdü.

Dersim-Mustafa Kemal ilişkisi

Dersimliler, Sovyet Devrimi'nden 2 yıl sonra ortaya çıkan Mustafa Kemal hareketine hep mesafeli durdular. Gerçi bazı Dersimli aydınlar ve sınırlı sayıdaki aşiret lideri Ankara'ya destek veriyordu ama bu Dersim'in genel tutumunun yanında çok cılız kalan bir destektir. Ne var ki sahada fazla bir etkisi olmasa bile dünyaya yönelik propaganda alanında Kemalistlerin elini güçlendiren bir kozdu.

Alişir'in mektup ve şiirlerine bakıldığında, Dersimlilerin M. Kemal hareketini İttihat ve Terakki ile aynı gördüğünü ve onlara asla güvenmediklerini ortaya koyuyor. Bu dönem, Koçgiri dahil Dersimlilerin ulusal taleplerini ısrarlı şekilde dile getirdikleri bir dönemdir."-Bağımsız Kürdistan"ın açık bir istem olarak dile getirilmesi de bu yıllara rastlıyor.

Erzincan Valisi Ali Kemali, Dersimlilerin kemalist harekete destek vermeme tutumu üzerinde durarken "Alişir'in ektiği fesat tohumları bu sırada filiz vermeye ve tesirini göstermeye başladı. Ezcümle Ovacık kazasının Çerpazın nahiyesi eski müdürü Mustafa Ağa, Kemah köylerine giderek asker toplanmasına padişahın emri olmadığını, Dersimlilerin asker vermeyeceklerini ve Kemahlıların da vermemelelerini, tembih etti ve bunu temine çalıştı". (119)

Burada dikkat çekici olan 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlıya bir aşamadan sonra destek vermemiş olan ve savaşa katılmamış olan Dersimlilerin Mustafa Kemal hareketine omuz vermeme çabasını sürdürürken "padişahın emri" olmamasını gerekçe göstermeleridir. Bu tutum, yaptıklarına meşruluk kazandırma çabası olsa gerek.

Lawika Kertê Askirage

Tarihini tam tespit edemediğim ama 20. yüzyılın ilk çeyreğinde geçtiğini tahmin ettiğim ağıtlardan biri de Kertê Aşkirage'dir.

Ağıtta birden fazla Dersimlinin tutuklanarak Erzincan'a götürülüşü ve "Weli Beg" adındaki kişinin başı kesilmek suretiyle idam edilmesinden bahsediliyor. Ağıtın bir bölümü şöyle:

(...)
De bira destekê ma yê kelepçû de (120)
Lingekê ma yê pixawî de
Vilêkê ma yê leli de
Vesnayîme, qedenayîme
Desta Travzanîya germa qumine de

Türkçesi:

Ah kardeş ellerimizde kelepçe
Ayaklarımızda zincir
Boynumuzda lale
Yaktılar bitirdiler bizi
Kumlu sıcak Trabzon Ovası'nda

Burada dikkati çeken ilk noktalardan biri, Travzan /Trabzon ovasından bahsedilmesidir ki bunu iki ihtimalle açıklamak mümkün. Birinci ihtimal, "Desta Travzanî " (Trabzon Ovası'nın) yanlışlıkla söylenmiş olmasıdır. İkinci nokta ise Welî Beg ve yanındakilerin "Kertê Aşkirage"(Erzincan Geçidi)'yi aşarak Erzincan'a giderken ya da Erzincan'da bir ihbar sonucu gözaltına alınmaları ve Trabzon'a götürülmeleridir. Eğer böyle ise Welî Beg'in idamı da Trabzon'da gerçekleştirilmiş demektir.

(...)
De bira Kertê Aşkiraga vêsayî yo
Leminê dayê, leminê anê
Welî Begê mi sare kerd (121) wîy
La-lawo biko
Ti ke gos nana ro mi
Erzinganê vêsayî meso
Pîl û qizê bozkû (122) dismeno kan o
To rê sonê gere
Way-wayî.

Türkçesi:

Ah kardeş, yanısı Askirage Geçidi
Ah anne
Kestiler başını Welî Bey'im
Hey oğul

Dinlersen beni, gitme yanısı Erzincan'a
Bozkuların büyüğü-küçüğü eski düşman
Seni şikayet ederler
Vah, vah.

Tekstte ayrıca Welî Beg ve arkadaşlarının, yakalandıktan sonra oldukça ağır koşullarda, daha doğrusu işkence altında götürüldükleri de açık şekilde dile getiriliyor. Elleri kelepçe, boyunlarında lale, ayaklarında ise pixawî (zincir) olması, bu durumun göstergeleridir.

Rus-Dersim çatışmasını 1938 ile birleştiren bir ağıt: Lawika Pardîye

1938 yılında, Dersim'in Plemuriye ilçesine bağlı Pardîye ve çevre köylerdeki evlerinden alınan 5 kişi (erkek), aynı bölgede, Harçige çayının doğu yakasında bulunan Tasniye karakoluna götürülüp infaz ediliyorlar. Lawika Pardîye bu olayla ilgili olmasına rağmen, geriye doğru gidiyor ve 1. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Rus-Dersim çatışmalarındaki acı bir olayla arasında bağ kuruyor.

1915-1916'larda Plemuriye cephesinde Ruslarla yapılan savaşta, Pardîye köyünde yaşamakta olan "Çê Mistefayê Hesenî"den 3 genç dillere destan bir direnişle öne çıkıyorlar. Günün birinde çatışma sırası kendi aşıretleri olan Arêzan'a gelince, 3 genç kimseyi istemiyor, "Üçümüz yalnız gitmek istiyoruz," diyor ve öyle de yapıyorlar. Bunların isimleri: Xidirê Musayî, Sey Uşênê Kalî ile kardeşi Mistefayê Kalî'dir.

O gün o 3 genç, her zamanki savaşçı yetenekleriyle Rus birliğini, vadinin Erzincan tarafına düşen Seteriye köyüne kadar çekilmek zorunda bırakıyorlar. Ne var ki gençler, akşam saatlerinde cepheden dönerken Sulvis (123) dağı eteklerinde, yollarına kurulan bir pusu ile öldürülüyorlar. Dersim'de hemen hemen her kes, 3 gence kurulan pusunun, aralarında anlaşmazlık bulunan Çarekan'lı Mustafa Bey'in işi olduğuna inanıyor. 1938'de yaşananları dile getiren Pardîye Ağıtında onlara atıfta bulunularak şu satırlara yer veriliyor:

(...)

Hêfê mi bêro cêncênîya (124) to Sey
Uşênê Kalî, (125)

Cêncênîya Xidrê Mursayî
Sima hurisî de danê pêro leminê
Qerargahê Êrisî
Ede Plemurîye ra urzno ra,
Verê Koyê Sulvisî de
Sima zu roze de pîya kîşîyayî
Hala reyê sarê xo wedarê
Sima ra têpîya otuz sekîz ame
Mordemê sima derezayê sima
Têde qir kerdî
Wax de derdo qedenayî

Türkçesi:

Sen Sey Usênê Kalî'nin gençliği için
Acı çekeyim
Xidrê Mursayî'nin gençliği için de
Ruslarla kavgaya tutuşmuşsunuz ah!
Sökmüşsünüz Rus Karagahını Plemurî-
ye'den,
Sulvis Dağı eteklerinde
Aynı günde öldürüldünüz birlikte
Hele kaldırın başınızı
Sizden sonra geldi otuz sekiz
Akrabalarınız, amca çocuklarınız
Katledildiler,
Ah bitirdiler tümünü
Budur yüreğimin derdi.

Xelîl Beg (Halil Bey) Ağıtı

Bundan önce bahsetmiştim; 1917 yılında
Sovyet Devrimi gerçekleşikten sonra Rusya
Kuzey Kürdistan'da bulunan askerlerini geri
çekmiş ve geri çekilme sırasında Dersimliler
onları Erzurum'a kadar izlemiş, saldırılarda
bulunmuşlardı. Xelîl Beg'in ölümüyle so-
nuçlanan olay da Erzurum'da geçiyor. Cemal
Taş'ın 'Halvoriye'li Hesenê Aliyê Kemalî'den
konuyla ilgili elde ettiği bilgiler şöyle:

Dersimliler Rus askerleri ve onlarla bir-
likte hareket eden Ermeni milis güçleriyle
savaşarak Erzurum'a kadar gidiyorlar. Erzu-
rum'da bir binaya yerleşmiş olan bir Ermeni
milis grubu, kendilerine yaklaşmakta olan
Dersimlilere göz açtırmıyor, her yaklaşanı

vuruyorlar. Hesen Aliyê Seykemalî orada
ölen Dersimli sayısını 30-40 olarak veriyor.

Onun anlattıklarından Xelîl Beg'in nereli
ve hangi aşirete mensup olduğu anlaşılmıyor
ama Sey Rıza'nın talipleri oldukları ortaya çı-
kıyor. Ayrıca tekstte geçen "Demenû de nîno
diyayene / Tekê to Xelîl birayî" (Demenanlar-
da bulumaz eşi /sen kardeş Halil'in) satırları,
onun Demenan aşiretine mensup olduğu-
nu göstermektedir. C. Taş'ın röportajında,
Hesenê Aliyê Kemalî, Xelîl Beg'in aşiretinin
Sey Rıza ailesine çok bağlı olduklarını belir-
tiyor. Zaten Erzurum'daki çatışmalara da Sey
Rıza komutasında katılıyorlar.

Xelîl Beg, başka çare bulamayınca yanın-
dakilere dönüyor ve kendisiyle birlikte gide-
cek 4 gönüllü istiyor. Yanındaki Dersimliler
"gitme" diye ısrar ediyorlarsa da Xelîl kimse-
yi dinlemiyor. Önde kendisi yanındaki 4 kişi
birlikte ve tek sıra halinde kurşun yağdıra
yağdıra binaya doğru ilerliyorlar. Tabi onlar
ilerlerken Ermeniler de karşıdan ateş açı-
yorlar. Dersimlilerden ilk vurulan en öndeki
Xelîl Beg oluyor. Onu ötekiler izliyorlar ama
en arkadaki silahşör binaya girmeyi başarı-
yor ve Ermeni grubunu öldürüyor.

Xelîl Beg'in mezarı Erzurum'dadır.

Ağıt şu satırlarla başlıyor:

Erzurum o, pey de bira ha be vamî (126)

Xelîl kewto werte eskerî

Qir keno jê simşêrê Samî

Sima ke sonê çê, Seneme ra vazê

Xelîl nekîşîyo biyo qumendarê Wanî

De wayî wayî wayî

Demenû de nîno diyayene

Tekê to Xelîl birayî

(...)

Dîlegê mi ke Heqî ra esto

Çewresê min û Seneme têkuyo

Türkçesi:

Erzurum'dur yamaçları kardeş Bademli
Halil dalmış asker arasına
Kırıyor Şam Kılıcı gibi
Eve dönerseniz, Senem'e deyin ki
Halil ölmedi, Van'a kumandan oldu.

Ah way way way
 Way way way way
 Demenarlarda bulunmaz eşı
 Xelîl kardeşimin.
 (...)
 Tanrıdan dilerim
 Senem'inkiyle birleşsin kırkımız!

Görüldüğü gibi ağıt Xelîl'in savaşçı yeteneklerine övgüyle başlıyor ve dengbêj onu "Simşêrê Samî" ye (Şam Kılıcı'na) benzetiyor.

Ağıt'ın bu varyantında ilgisi olmadığı halde Xelîl Beg için "Van'a kumandan olmuş" denirken, bir diğer varyantta "Xelîl Axa nêmerdo, Erzurum de mudir o" (Xelîl Ağa ölmemiş, Erzurum'da müdürdür" deniliyor. Yine varyantın birinde karısının adı "Seneme" olarak geçerken, ikincisinde "Menese"dir.

Çanakkale Ağıtı

1915-16'larda yaşanan Çanakkale Savaşı ile ilgili bir Dersim Ağıtının varlığını duy-mak, benim için hem heyecan verici oldu hem de doğrusu biraz kuşku ile karşıladım. Kuşkulanmamın nedeni, ağıtta "Anadolîye" (Türkçe "Anadolu") teriminin geçmesiydi.

Anadolu teriminin aslı Yunanca (Ἀνατολή, Anatolê, "east" or "[sun]rise"); "Doğu" ya da "Güneşin doğuşu / yükselişi" anlamına gelen "Anatolia"dır. Tarihte Anatolia'nın kapsadığı coğrafi alan ise Ege ve Marmara kıyılarıdır. Yani bu isim, Türklerin bu gün "Anadolu" olarak adlandırdıkları coğrafi alanın tamamını kapsamıyor. Bu arada, Osmanlı döneminde "Anatolia" adının uzunca bir süre Kütahya vilayetinin adı olarak geçtiğini da belirtiyim.

Türk milliyetçilerinin Ön Asya'yı Türkçe "Anadolu" sözcüğüyle adlandırmaları, bu coğrafi alan üzerinde yer alan farklı ülke ve bölgelerin (Kapadokya, Kilikya, Pontus, Ermenistan, Kürdistan ve Lazistan gibi) gerçek adlarını unutturmaya yönelik asimilasyoncu bir uygulamadır.

Dolayısıyla Çanakkale savaşının geçtiği yıllarda Kürtleri bir kenara bırakalım, Türkler arasında bile "Anadolu" sözcüğü pek

te bilinen ve kullanılan bir terim değildi. Ankara, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya'yı kapsayan bölge halk arasında "Rumeli" diye adlandırılmaktaydı. Kürtler arasında Orta ve Batı Anadolu'nun "Dîyarî Rum" ve "Welatê Yunanî" (Yunan Ülkesi) olarak ta adlandırıldığı biliniyor. Örneğin şu an artık hayatta olmayan Vartolu Dewrêş Baba, 1980 yılından sonra göç etmek zorunda kaldığı İzmir'de iken, doğup büyüdüğü toprakların özlemini dile getiren bir lawikında "Topraxa Yunanî" (Yunan Toprağı) terimini kullanıyor. Dewrêş Baba bir sınır belirlemiyor ama onun bu terimi İzmir'i de kapsayan Ege bölge için kullandığını söylemek yanlış olmaz. O, İzmir yerine Aydın'a, Balıkesir'ye ya da yörenin bir başka bir yerine gitseydi kullanacağı isim kuşkusuz yine aynı olacaktı,

O halde burada şu soruya yanıt aramak gerekiyor:

Birinci dünya savaşı yıllarında Kürtler arasında bilinmeyen "Anadolu" terimi "Anadolîye" şeklinde de olsa böyle bir ağıta nasıl girdi? Kanımca bunun iki ihtimalle açıklayabiliriz:

1.Çanakkale'de savaşa katılan Dersimli askerlerin, bu terimi orduda iken yani askerlik sırasında Türklerden duymuş olmalarıdır.

2.İkinci ihtimal ise ağıtın olaydan çok sonra, "Anadolu" sözcüğünün duyulmaya ve kullanılmaya başlandığı yıllarda söylenmiş olmasıdır.

Ben ağıtı, "Bava Nêzdî" olarak ta bilinen Sey Momidê Sey Usênê Birmû (Mahmut Yıldız)'dan aldım. Yani derleyici odur. Sey Momid ise Pilmuriye (Pülümür)'ye bağlı "Tan-zîga Xelê Bolî" köyünden Zerîfa adındaki bir kadından duymuş. Dewrêş Cemal Ocağına mensup Zerîfa, evlilik nedeniyle Birmû'da yaşıyormuş. Bava Nêzdî'den hangi tarihte Zerîfa'dan duyduğunu sorduğumda ise "1953-54 yılları" karşılığını verdi.

Dikkate değer yorumlara sahip Ağıt'ın Bava Nêzdî tarafından hatırlanan bölümleri şöyle:

Lawika Çeneqala
Pusuleyî (2) amê ma dima
Pusulê eskerîye
Wesêneno ma,
Waneno qaymeqamê Plemuriye

Dayê!
Sewqetê ma do arê
Ma dayîme Çanaqqale Gelîbolîye
Dayê ma wo çekî girêdayî
Dizmeyî sanayî xo mîye

Hot bergû (3) de dame pêro
Seba kilitê Anadolîye
Ma çadîrî sanayî destê Anadolîye
Text û payê Pasayî romerdîyo (4)
Xêr û xizmeta ma qebl nêbiye
Namê ma şuyare de vazê.

Türkçesi:

Çağrı mektupları gelmiş bize
Askere alma mektupları
Çağırıyor bizi
Okuyor Pülümür Kaymakamı

Anne!
Sevk etmişler bizi
Vermişler Çanakkale Gelibolu'ya
Kuşanıyoruz silahları
Şeritleri dolamışız belimize

Yedi siperde savaşıyoruz
Anadolu'nun anahtarı için
Çadırları kurduk Anadolu yakasına
Tahtında bahtiyar olasıca Padişah'ın nezdinde

Kabul görmedi hizmetimiz
Ağıtlara işleyin adımız

Ağıtın en dikkat çekici mesajlarından biri, askere alınan gencin Çanakkale Savaşı'nı Anadolu'nun anahtarına sahip olma ya da onu alma şeklinde algılamasıdır. Bu belirleme, savaşa katılan gençlerin yaptıkları işin İmparatorluk yönetimi için taşıdığı önemin bilincinde olduklarını gösteriyor.

İkinci önemli mesaj, savaşta yer alan bir gencin ağzından Hot Bergû (yedi siper) de savaştıklarının söylenmesidir.

Ancak Dersimliler bakımından asıl önemli mesaj son bölümde dile getirilmektedir. Bu bölümde savaşta yer alan Dersimli gençlerin ağzından Padişah'tan yana yakınmada bulunuluyor, yaptıkları hizmetin kabul görmediği söyleniyor. Bu satırlar Dersimlilerin, değişmez Türk devlet geleneklerinden olan "ekmeğini yediğine ihanet etme" öteki adıyla "nankörlüğün" bilincinde olduklarını açık biçimde ortaya koyuyor.

Bu nedenle de Çanakkale savaşında yaşamını yitirmiş gençler, adlarının ağıtlara işlenmelerini talep ediyorlar. Ağıtlara işlendiler mi, hiç değilse kendi halkı tarafından unutulmamış olacaklar!

Dipnotlar:

69) Çem, Munzur, age. s. 142, Lawika Bakî Axayî,

Olayla ilgili daha geniş bilgi için bkz: 1) M. Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, s.82 ve devamı, 2) Tuğgeneral Ziya Yergök, Harbiye'den Dersim'e (1890-1914), 2005, s. 175, Remzi Kitabevi, Yayına hazırlayan Sami Önal.

70) qir: boz, kır. Burada "qir" bozat anlamındadır.

71) Six Ahmed Dede: Batı Dersim'deki bazı aşiretlerin kendi ataları olarak kabul ettikleri bir ermiş kişi.

72) nizar: kavgacı, saldırgan.

73) Muşir Paşa: 1907 savaşında "Müşir" adında bir komutan adına rastlayamadım. Harekatin genel komutanı Neşet Paşa'dır. Öte yandan "müşir" Osmanlıcada vali anlamına da gelir.

74) Bonê Tasniye: Türkçe sözlük anlamı "Tasniye Evi"dir. Tasniye, Mamekiye (Tunce-li)'den Pilemuriye'ye giderken, Pirdo Sûr mıntıkasında Harçige (Harçık) çayının sağ yanında yer alan bir köydür. Bu köy, Bamasûran aşiretinin Seydan kolu mensuplarına aittir. Bamasûran, Dersim Aleviliğinde, din adamları hiyerarşisinin 3. aşamasında (pirê-piran ya da murşid) yer alırlar. Bunların Ocak merkeziMazgirt'e bağlı Muxundiye (Muxundu) köyündedir.

Banê Tasniye, Bamasûran Ocağı'nın bu köydeki kolunun bulunduğu ve halk tarafından kut-

sal olarak bilinen binadır, dolayısıyla ziyaret yeridir. Aslında Dersim’de Ocaklarını temsil eden kutsal çubuk “Darik”ın saklandığı bu binalar, ait oldukları ermiş kişi ya da bulundukları yerin adıyla anılırlar. Bonê Tasniye, Banê Bamasûrî (Bamasûr’un Evi), Banê Dewrês Gewrî (Dewrês Gewr’in Evi), Banê Dewrês Cemalî (Dewrês Cemal’in Evi), Banê Kurêşî (Kurêş’in Evi) vb.

Kutsal bir mekan (ziyaret) olması nedeniyle yöre halkı yılın belli günlerinde ibadet amacıyla burada (Bonê Tasniye) toplanır. Yine kutsal bir mekan olması nedeniyle ayrıca çelişki ve çatışmaların son bulması ve barış sağlanması için toplanmaların (cemaat) yapıldığı mekandır. Yine aşiretler belli bir amaca yönelik olarak birlikte davranma yönünde kararlar almak için gerektiğinde bu tür yerlerde toplanır, alınan kararlara sadık kalınacağına dair yemin ederler.

Ağıtta bahsi geçen toplantı da Ruslara karşı birlikte savaşmak amacıyla yapılan bir toplantıdır.

75) Seteriye: Plemuriye’den Erzincan yönüne doğru giderken, Plemuriye’nin eteklerine kurulu olduğu Kertê Bexî (Türkçe adı: Cankurtaran) aşıldıktan sonra Karasu nehrine doğru uzanan vadinin (Derê Bolevanû) sağ yamaçlarına kurulu bir köy.

76) Çem, Munzur, age. s. 138-141

Hesen Qela (Hasankale): Erzurum Kars yolu üzerinde Erzurum’a bağlı bir ilçe. Ağıttan, Dersimli askerlerin bu yöredeki dağlarda savaştığı anlaşılıyor.

77) Çem, Munzur, age. s. 138

78) Miherebê Zalimi ile Ruslarla yapılan muharebe kastediliyor. Buradaki “zalim” sözcüğü zulm edenden ziyade güçlü, yılmayan anlamında kullanılıyor.

79) Tetikê alemanî: 1. Dünya Savaşı’nda Almanlar, müttefikleri olan Osmanlı’ya çok silah vermişler. Burada kastedilen alman üretimi tüfeğin tetiği. Halk arasında bu tüfekler “Aleman” olarak adlandırılır.

80) Nazımiye’ye bağlı bir köy. Doğrusu “Yêresk” ya da “Êresk”tir.

81) Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşamını yitiren askerlerin aileleri siyah bir mektupla haberdar edilmişler. «Kaxita Siyaye» (Siyah Kağıt) ile bu siyah mektup kast ediliyor.

82) Ölen gencin adı belirtilmemiş, bunun yerine babasının adı verilmiş; Lazê Îvrayîmê Aliyê Milî (Îvrayîmê Aliyê Milî’nin oğlu). Ağıttın başka bir varyantında babanın adı “Hesenê Milî” olarak geçer.

83) Deruye: Nazımiye’ye bağlı bir köy

84) Medax: Gömülme töreni günlerinde verilen yemek. Burada geçen “Durs” terimi ise ölen askerin adıdır.

85) Çem, Munzur, age. s.139.

86) “Bawo Heq adirê to wedaro” teriminin Türkçesi “Baba Tanrı ocağını söndürsün”dür. Burada yaşamını yitirmiş olan Gulî Bey’in ağzından devletle uzlaşmış olan babasına sitem ediliyor.

87) Kekilê Fatose: Aynı cephede çatışan Dersimli askerlerden biri.

88) “Meterîsê ma ra avêr o”, terim olarak iki anlama gelir:

Birinci anlamı onun, mesafe olarak onlarınki-ne göre daha önde olduğudur.

İkinci anlamı ise “Bizden daha iyi, daha atak savaşçı” olduğudur. Burada terim ikinci anlamda kullanılmış.

89) Mile: Kursa ya da okula gidip okuma yazma öğrenen (katip), aynı zamanda ölülerin gömülmesi sırasında Kuran okuyan kişi. Burada katip anlamında söylenmiş.

90) Çêverê Kervela: Kerbela Kapısı.

91) Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin.

92) Dersimli asker Hz. Hüseyin’den yardım beklerken, baba ona, Pirinin Ocağı’ndan bahsediyor, piri ona “Saysimalê Bavayî”nin beklenen görevi yerine getireceğini söylüyor. Bu sözlerden, Saysimalê Bavayî adındaki gencin de aynı yerde askerlik yaptığı anlaşılmaktadır.

93) Çem, Munzur, age. s.143

94) Boxazê Qersî: Erzurum’da Kars’a gidiş yönünde bir yöre adı. (Kars Boğazı)

95) Qom-qevile: Anlam olarak Kırmanccadaki “şar”(halk) terimine denk düşen bir terim. Türkçede: halk.

96) Pasîn: Erzurum’da bir bölge (Pasinler).

97: Çem, Munzur, age., s.143

98: Medax: ölünün gömülmesinin hemen ardından verilen yemek.

99) Koye Palantokanî/palandokanî: Palandoken Dağları

100) Silemanê Xerzî Kîgî'ya bağlı Seter, Mîrzaliyê Usênî ise aynı ilçenin Hop köyüne bağlı komşu Qurze mezrasındanlar.

101) Alîyê Usiv'in resmîyetteki adı Ali Beytekin, Usêno Qiz'inki Hüseyin Akbaş, Kekê Alê Xerzî'nin ki de Keki Sever'di. Alîyê Usivî benim doğup büyüdüğüm mezra olan Qurze'de, öteki ikisi ise yine Kîgî'ye bağlı Seter köyü halkındanlar.

102) Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, Anı Matbaası, 1952, Halep, s.110.

103) Çarekan Beyi Mistefa

104: Durvîn/durde: dürbün

105) Çem, Munzur, age. s.151.

106) Qorîyê Hêrdîfî; Herdif Korusu ya da kırsal. Ağıtın bir diğer varyantında aynı ifade "Mistefa Beg, Kertê Mezela Spiye ra durde onceno we" şeklinde yer alır.

107) Saleqer: Siyah kuşak bağlamış erkek kişi

108) Mekum: Sözcük muhtemelen imla yönünden yanlış yazılmış. Dersim Kırmanccasında sağlam, dayanıklı anlamında kullanılan sözüklerden biri de "mokem"dir. "Mekum" ise "mahkum" demektir.

109) 109) Krişanlı Ali Cavuş: Alî Cavuş lakabıyla bilinen Ali'nin aşireti "Krişan" değil, Kurêşan'dır. Yani Karabekir'in yazdığı formda yanlışlık var. Kurêşan aşiretinin Usênan koluna mensup olan Ali Çavuş Dersim'de halk arasında "Dewrêş Alî" olarak bilinir. "Dewrêş Alî, Kurêşan aşiretinin o yıllardaki reisidir.

110) Zeynel Çavuş: Nazîmiye'ye bağlı Çamurek mezrasında oturur, Kurêşan aşiretinin Usênan koluna mensuptur. Dewrêş Alî gibi ona milislik yaptığı için "çavuş" unvanı devlet tarafından verilmiş.

111) Temur Ağa: Dersim kırmanccasında "Temur" "Temır" olarak söylenir. Sûran aşireti reis-

lerinden. Karabekir'in kitabındaki "sür" formu doğru değil.

112) Yusuf Ağa: Kırmanccada "Usiv"ya da "Wisiv" olarak söylenir. Arêzan aşiretinin "Arêzonê Cêrî" (Aşağı Arêzan) olarak adlandırılan kesimin reisi, Merkez köyü, Nazîmiye'ye bağlı Gêrîse'dir. Karabekir'in kitabındaki "Aşağı Erilî" yine yanlıştır. Dersim'de "Erilî" diye bir aşiret yok.

113) Civerekli Süleyman ve Bertal Ağalar: Süleyman (Kırmanccada "Silêman") ve Bertal ağaların köyü Nazîmiye'ye bağlı Civrak'tır, bu bakımdan Karabekir'in yazdığı Ci-verek doğru değil. Bunlar, Xormekan aşiretinin reislerindenler.

114) "Hağmo"adında bir yerleşim birimine rastlayamadım. Pek çok özel ismi yanlış yazmış olan Karabekir, burada da yanlışlık yapmış olabilir. Karye, Arapça 'köy' demektir."Hağmo Karyesi", "Hağmo köyü" anlamına gelir.

115) Karabekir, Kazım, Kürt Meselesi, Emre Yay. 12. Baskı, 2004, İstanbul, s. 97.

116) Teheyyüç: Heyecan, coşma

117) Karabekir, Kazım, age. s. 102

118) Koçgirili Alishir'in, 7 Mart 1920 tarihli ve "... başlıklı mektubu, Vate dergisi, sayı 59, Arap alfabesinden Latin alfabesine çeviren ve günümüz Türkçesine uyarlayan M. Selim Uzun.

119) Kemali, Ali, Erzincan, Resimli Ay Matbaası, 1932, s. 374

120) Çem, Munzur, age. s.130

121) Sare kedene: boynu vurularak (kesilerek) yapılan idam

122) Bozkan ya da Bozkû: Dersim'in kuzeybatısında Pilur (Ovacık)-Plemuriye arasında, Erzincan-"Tunceli" il sınırının bulunduğu bölgede yaşayan bir aşiret.

(123) Gêxî (Kîgî)-Plemuriye (Pülümür) bölgesinde 2 Sulvis (Sulvis) dağı var. Bunlardan biri Kîgî-Nazîmiye sınırı üzerindeki ünlü ziyaret, ötekisi ise Plemuriye bölgesinde yer alan Sulvis'tır.

(124) Cêncênî ya da gencênî: Türkçesi: gençlik

125) Çem, Munzur, age. s. 234-136